

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ

ПРОБЛЕМИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА: ПОЛІТИЧНІ,
ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ
ТА КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

МАТЕРІАЛИ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

**ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ
СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
МІНІСТЕРСТВА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА НАН УКРАЇНИ**

**ПРОБЛЕМИ
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА: ПОЛІТИЧНІ,
ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ
ТА КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ**

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Київ 2009

УДК 082
ББК 60
П – 78

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу НАУ
заборонено

Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти. – К.: Національна академія управління, 2009. – 252 с.

ISBN 978 – 966 – 8406 – 39 – 3

У збірнику представлені матеріали учасників науково-практичної конференції «Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти», проведеної 16 травня 2008 р., Національною академією управління та Центром перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, а також журналу «Актуальні проблеми економіки».

Редакційна колегія:

Буряк Л.І., к. іст. н.
Єрмошенко М.М., д. екон. н.
Єрохін С.А., д. екон. н.
Льчук Л.І., к. політ. н.
Осічнюк Ю.В., д. філос. н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол №6 від 29.08.2008 р.) та вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України (протокол №10 від 26.09.2008 р.).

Упорядник: *Буряк Л.І.*, к. іст. н., завідувач кафедри суспільних наук
Національної академії управління.

УДК 082
ББК 60
П – 78

© Національна академія управління, 2009

ISBN 978 – 966 – 8406 – 39 – 3

ЗМІСТ

Пленарне засідання	7
Ільчук Л.І. Самоідентифікація особистості: проблеми, рівні, теоретичний аспект	7
Архиєпископ Переяслав-Хмельницький Димитрій (Рудюк) Роль Православної Церкви у формуванні української самоідентичності	12
Шейх Ахмед Тамім Сохранение самобытности национальных меньшинств Украины как один из аспектов построения полноценного гражданского общества	16
Головащенко С.І. Релігійний аспект європейської ідентичності України як проблема	21
Архиєпископ Ігор (Ісіченко) Молитва як чинник самоідентифікації	25
Єпископ Віталій Скомаровський Визначення людини та її ключових потреб в енцикліці папи Бенедикта XVI « <i>Spe salvi</i> »	31
Осічнюк Ю.В. Мирозозренческие аспекты идентификации личности	34
Смолянук В.Ф. Національні інтереси України як основа суспільної самоідентифікації	42
Протоієрей Діонісій Мартишин Політика в житті християнина	48
Духовна, історична, культурна спадщина та проблеми самоідентифікації: історія та сучасність	
Білаш А. Українська еліта: історія і сучасність	54
Сіротова А.Д. Роль літераторів та інтелектуальної еліти у формуванні ідентичності: центральноевропейський досвід	57
Бойко О.П. Менталітет як соціокультурний феномен	60
Арутюнов В.Х. Парадокси самоідентифікації в контексті глобалізації	63
Жацько К.В. Європейська ідентичність та українська самосвідомість	66
Сандул Г. Еволюція патріотизморозуміння в контексті формування національної самоідентифікації (на прикладі України, США, Росії) ..	68
Корх О.М., Глотов Б.Б. Міфічне моделювання української ідентичності	72
Стуканов С. Ім'я «Україна» як знаряддя саморозуміння та самоідентифікації українців	75

Черникова О. Чинники сучасної національної української самоідентифікації	78
Желінський В. Західноукраїнська та центральноукраїнська етнічна ментальність: спільне і різне	84
Іваник Ю. Українці в сучасному культурному просторі	87
Стряпко І.О. Національна ідентичність населення Закарпаття в 20-30-х рр. ХХ століття	90
Назаренко Т.В. Українська національна культура: проблеми та перспективи розвитку в сучасному суспільстві	93
Павлишин О.В. Культурологічні знання як передумова національної самоідентифікації	96
Шкіренко О.В. Духовні цінності, які визначають життя людини	98
Хміль Т.В. Українське рідновірство як екологічний вимір національної свідомості	101
Присухін С.І. Папа Римський Іван Павло II та Україна	104
Луцьова О.К. Реінтегруюча сутність чинника перерваного духовного досвіду (на прикладі Українського Подунав'я)	107
Гончаревський В.Е. Наукова спадщина вітчизняної історичної думки в рецепціях сучасної української історіографії	109
Гайдоба Г.В. Історико-правовий аналіз впливу нормативно-правового забезпечення статусу української мови на розбудову української державності в роки Української революції	112
Привалко Т.В. Роль історичних джерел у справі духовного відродження української нації	115
Сікорська З.С. Культура мови – культура свідомості	117
Міняйло Р.В., Сабадуха В.О. Соціально-психологічна еволюція української людини крізь призму концепції ієрархії сутнісних сил (на матеріалі поеми «Куміада» Павла Глазового)	120
Павловська А. Поема Івана Франка «Мойсей» як чинник національної ідентичності	123
Ментю М. Сергій Параджанов у світлі українського кінематографу ...	126
Чайка Я. Кам'янець-Подільський – місто семи культур	128
Буряк Л.І. Українська наукова історична еліта: проблеми самоідентифікації у контексті культурно-національного відродження ХІХ – початку ХХ ст.	131

Державно-національна, політична, соціальна та економічна самоідентифікації

Болюбах В.В. Проблема самоідентифікації особистості в трансформаційному суспільстві	137
--	-----

Білоус В.С. Кооперативно-кластерна система самоорганізації та самоуправління як чинник самоідентифікації особистості	141
Федів Ю.О. Державно-національна самоідентифікація: система цінностей і пріоритетів у вітчизняній та світовій практиці	143
Кисіль Ю.М. Становлення української держави-нації, нації-етносу як чинник векторальності самоідентифікаційних процесів при забезпеченні національної та соціальної безпеки України	146
Карлова В.В. Формування національної ідентичності громадян України: стан, тенденції розвитку	154
Чернолясов Р.І. Категорія національно-державної ідентичності як продукт самоідентифікації особистості: визначення, структурні елементи, тенденції розвитку	158
Скворцов В.В. Європейська самоідентифікація України і модель контролю над воєнною організацією держави	160
Лисенко Ю.В. Соціальний аспект самоідентифікації сучасного українського суспільства	166
Кротюк С.Ф. Євроатлантична інтеграція України та радянська спадщина	168
Камінська Л.Ф. Соціокультурні виміри глобалізації	171
Баровська А. Функції державної інформаційної політики в контексті формування національної ідентичності	174
Кривобок Ю.В. Мова політичної реклами як засіб національної самоідентифікації	177
Лисенко С.В. Соціальні стандарти в системі цінностей і пріоритетів державно-національної самоідентифікації в Україні	180
Ротар Д.А. Боротьба з рейдерством як необхідний економічний аспект самоідентифікації сучасного українського суспільства	183
Кулинич Ю.М. Реформування податкової системи як економічний аспект самоідентифікації сучасного українського суспільства	186
Сухіна В.Ф. Вплив освіти на самоідентифікацію студентства в Україні	188
Глеба О. Сім'я як основний інститут соціальної самоідентифікації	191
Горошко О.І. Гендерна самоідентифікація у віртуальному просторі: перенесення «старого багажу» у нову соціальну реальність?	193
Нікітіна І.В. Гендерні стереотипи та професійна самореалізація особистості майбутнього фахівця	196
Плечко С.П. Гендерна самоідентифікація: стереотипи, тенденції, механізми реалізації	199
Галанець О.В. Забезпечення рівних прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації в Україні	202

Черняк Д.С. Гендерні ролі очима студентської молоді	205
Ткачук К.В. Самоідентифікація молоді в сучасному українському суспільстві	208
Демченко М.Г. Мислення як основа етико-психологічної самоідентифікації молоді	211
Тарасюк О.П. Проблеми молодіжної самоідентифікації у сучасному просторі	214
Набрusco І.Ю. Практики і цінності молоді в епоху трансформації: спроби самоідентифікації	216

Етикет і комунікація у контексті самоідентифікації

Василевська Т.Е. Громадянськість як чеснота державного службовця	220
Голубкова А.С. Професійна етика педагога	222
Дерев'яно Т.М. Етична кодексова культура у контексті української самоідентифікації	224
Кундереvич О.В. Інтегральність сучасної етики: статус, принципи, форми	228
Кучера Т.М. Соціокультурні аспекти самоідентифікації українського суспільства	230
Машкова І.М. Етика відповідальності в контексті ринкових перетворень в Україні	232
Нападиста В.Г. Криза моралі в сучасному світі: ризики та перспективи	234
Пітякова Т.С. Культура як визначальний чинник національної самоідентифікації	236
Ситніченко Л.А. Свобода і справедливість у ландшафтах української самоідентифікації	239
Ярош Л.О. Інформованість і духовність особистості	242
Маковська М.В. Аретологія Аристотеля та етика бізнесу	245
Клімчук М.М. Етика відповідальності в контексті глобальних викликів сучасності	248

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Л.І. Ільчук*

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ПРОБЛЕМИ РІВНІ, ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проблема самоідентифікації особистості традиційно розглядалася представниками цілого ряду психологічних та політологічних напрямів науки. Вона тісно пов'язана із світовідчуттям особистості, з поведінкою у соціумі, і відповідно з проблемою особистісного розвитку та взаємовідносин.

З іншого боку, самоідентифікація тісно пов'язана із соціальними стереотипами. Це своєрідний місток між особистістю, індивідуальністю та соціальним станом. У зв'язку з цим доцільно розглядати проблеми самоідентифікації через кластерну модель свідомості, де кожний кластер є своєрідною антеною, що працює і «на прийом», і «на передачу». Ця особливість дозволяє досліджувати макросоціальні резонанси певних структур свідомості. Ідентифікації визначаються як уподібнення, ототожнення з ким-небудь, чим-небудь, встановлення тотожності об'єктів на основі їх певних ознак [2, 179].

Під самоідентифікацією розуміється наявність особистісного самовираження й упевненості у психологічному, рольовому та соціальному середовищі, ототожнення себе певною соціальною групою, образом, архетипом (наприклад, я – інженер; я – батько; я – чоловік) [2, 367]. Самоідентифікація тісно пов'язана з мораллю. Однієї з найбільш значимих мотивацій виконання моральних норм або дотримання взятих на себе зобов'язань є збереження свого ідентифікаційного статусу.

Слово офіцера, слово дворянина, чесне купецьке слово – приклади таких ситуацій. Якщо я не виконаю цього, отже, я несправжній

---

* к.політ.н., доцент, директор Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України.

офіцер (дворянин, купець, жінка, офіцер), інші не будуть відноситися до мене як до справжнього офіцера (купця, жінки...), і сам я не буду почувати себе досить впевнено.

Будь-яке пряме твердження, що безпосередньо визначає самоідентифікацію, пропонується називати **ПОЗИТИВНОЮ** ідентифікацією. Наприклад: «я – інженер»; «я – українець», «я – студент НАУ». Будь-яке пряме заперечення такої ідентифікації – **НЕГАТИВНОЮ** ідентифікацією. Наприклад: «я – не робітник»; «я – не українець»; «я – не дівчина»; «я – не студент НАУ».

Виходячи із кластерної моделі свідомості та враховуючи навчальну мету цієї статі, доцільно запропонувати певні рівні самоідентифікації:

- **соціально-професійний рівень** визначається твердженнями: я – інженер; я – професор; я – багатий; я – шановний громадянин. Наприклад, я – професор (це твердження означає, що я викладаю, що я головніший за асистента або простого викладача, що я маю певний статус у своєму середовищі і можу розраховувати на відповідне ставлення і привілеї;

- **сімейно-клановий рівень** визначається твердженнями: я – мати; я – донька; я – дядько; я – член родини (клану, племені);

- **національно-територіальний рівень**: я – українець; я – селянин; я – росіянин;

- **релігійно-ідеологічний**: я – православний; я – мусульманин; я – комуніст; я – атеїст; я – іудей; я – фундаменталіст; я – демократ; я – пацифіст. Цей рівень ідентифікації визначає ставлення до будь-якої релігійної або ідеологічної групи і пов'язаної з нею системою цінностей;

- **еволюційно-видовий**: я – людина. Цей рівень самоідентифікації, на перший погляд, банальний, однак, еволюційно-видова ідентифікація тісно пов'язана з архетипами та «еволюційною пам'яттю» [4]. У первісних культурах її утворюють прямі твердження самоідентифікації, пов'язані з релігійним і сімейно-клановим рівнями: я – орел; я – лев; я – вовк. У західній культурі такі асоціативні зв'язки не є важливими, однак у деяких ситуаціях і станах свідомості вони також відіграють свою роль. Потрібно зазначити, що сама декларація «я – людина» має набагато більше навантаження, ніж просто належність до біологічного виду;

- **статевий рівень ідентифікації**: я – чоловік; я – жінка. У цих твердженнях відображені різні аспекти – від побутових (я – жінка,

тому я готую обід, перу і шию), до дуже глибоких архетипних рівнів. **Статева ідентифікація** – один із найглибших рівнів, його дослідження може дати винятково цінну інформацію про несвідому складову особистості. Дослідженням статевої ідентифікації займається психоаналіз [1; 2, 462; 3].

Межі усіх рівнів розмиті, існують зони, обумовлені двома сусідніми рівнями. Рівні самоідентифікації утворюють єдину галографічну картину. Жоден рівень жорстко не обмежений певними рамками. Доступ конкретної людини до даного рівня самоідентифікації може бути різним. Для багатьох народів Сходу найважливішу роль відіграє сімейно-клановий рівень. Звичайно, для кожної особистості визначені унікальні особливості структури самоідентифікації, але в цілому можна простежити і загальні закономірності, які дозволяють з'ясувати, що відбувається, якщо структура самоідентифікації на одному із рівнів зазнала змін, яким чином можна використовувати цю модель для роботи з конкретними особистісними і соціальними проблемами.

Останнім часом стало модним говорити про «духовну кризу» в Україні та державах СНД і необхідності «відродження духовності». Але чи можемо ми називати те, що відбувається в сьогоденні в Україні духовною кризою? Поняття «криза» на побутовому рівні означає те, що якийсь час тому назад ситуація була набагато кращою. Чи можна стверджувати, що скажімо, у 1935 р. або в 1985 р. суспільство було набагато більш привернене до духовних цінностей та зацікавлене в духовних пошуках? Варто зазначити, що це твердження є досить сумнівним.

Сучасну соціально-психологічну ситуацію, у якій опинилися мільйони громадян колишнього СРСР, у тому числі й України, можна охарактеризувати як кризу самоідентифікації.

Безумовно, цю проблему потрібно вирішувати і її можна вирішити певними **способами**, а саме: за допомогою способів, що змінюють свідомість; побудувати нові «екрани» в тій же сфері, тобто зробити вигляд, що нічого не відбулося, і намагатися жити, дотримуючись старих моделей, пристосовавши їх до ситуації, що склалася; «розчинити» межі самоідентифікації і злитися у більш гармонійну структуру; перенести значну частину енергії на інший рівень самоідентифікації.

Перший спосіб, широко розповсюджений на рівні соціуму, сприяє підтримці стабільності структури самоідентифікації (наприк-

лад, досить часто вживання алкоголю або наркотиків у суспільстві зберігає сформовану структуру ідентифікацій і сприяє тому, що люди не прагнуть її змінювати, навіть якщо ця структура зовсім для них неорганічна). Другий і третій способи мають дискурсивний характер і можуть бути обговорені в подальших наукових дискусіях.

Коротко зупинимось на четвертому способі. Що відбувається, якщо руйнується або сильно змінюється один із рівнів самоідентифікації? Ця ситуація характерна для українського суспільства, що переживало серйозну перебудову в 90-х роках ХХ ст. Ще вчора я був інженером (науковим співробітником, офіцером), сьогодні я безробітний, або, як і раніше, науковий співробітник, але вже без зарплати, без роботи, без відповідної поваги і без відчуття цінності того, що я роблю.

Що робить людина в цій ситуації : починає пити, намагається за будь-яку ціну не звертати увагу на те, що відбувається. В країнах Заходу, де соціально-професійна ідентифікація досить значима, люди, які втратили роботу, часто впадають у глибоку депресію, деякі продовжують ранком «ходити на роботу», щоб родина і сусіди ні про що не здогадалися; другий варіант – знайти винного (уряд, колеги, начальство) і нескінченно його ляяти, не намагаючись реально змінити свою ситуацію; третій варіант (найбільш конструктивний, але не завжди можливий) – спробувати терміново знайти таку ж роботу з таким же соціальним статусом. У вищенаведених випадках людина намагається залишитися в межах сформованої моделі самоідентифікації. На жаль, в період економічної кризи такий варіант нереальний. Спробуйте в Україні знайти високооплачувану роботу за фахом астрономові або фізику – теоретиків, навіть якщо це доктор наук, у минулому відома, шановна і забезпечена людина.

Таким чином, у період кризи сталих соціальних і економічних відносин акценти можуть зміщуватися на інші рівні самоідентифікації. З цієї точки зору легко пояснюється підвищений інтерес частини суспільства до свого національного статусу. Те, що ще кілька років назад не привертало особливої уваги, раптом стало настільки важливим, що почалися національні війни і «парад суверенітетів». Хоча очевидно, що і те, і інше не принесло і не могло принести будь-яких економічних вигод. Підвищений інтерес до релігійних об'єднань, «парад церковних суверенітетів» і різні суперечності на цьому ґрунті найчастіше переходили в Україні на рівень бійок і бурхливих судових розглядів.

Дійсно, якщо людина звикла жорстко ідентифікувати себе як інженера, громадянина великої держави і на цій основі визначати свої цінності, поведінку, стосунки з оточуючими, а тепер більше цього робити не може, то найпростіший шлях – знайти нові способи ідентифікації.

Криза самоідентифікації автоматично породжує катастрофу моральних цінностей, які з нею пов'язані. Якщо моральні цінності поєднані не з внутрішнім духовним досвідом, а з відповідною ідентифікацією, то настане майже повний моральний вакуум, який буде швидко заміщений новою структурою самоідентифікації.

Таким чином, криза самоідентифікації призводить до розшарування в суспільстві. Вона пов'язана з перебудовою внутрішньої структури окремих верств. Зазначимо, що ієрархічний поділ суспільства вимагає більш жорсткої самоідентифікації. Для порівняння: у СРСР існувало 22 звання в армії і 5 наукових звань, у США – близько 10 звань в армії і 1 наукове. Тобто, отримавши ступінь доктора, американець може цілком «розслабитися» щодо своєї наукової ідентифікації і зайнятися роботою. Вище, ніж доктор, звань уже немає. В Україні та інших державах СНД кандидат наук має багато простору для подальшої роботи щодо наступного зростання, і «розслабитися» може тільки академік.

Чим більший рівень кризи самоідентифікації, тим складніше будувати гармонійну картину, що її поєднує на різних рівнях. Складно знайти внутрішній баланс і гармонійно поднати в собі і бізнесмена, і людину духовну з яскравим сприйняттям навколишнього світу. Але якщо в Європі і США такі підходи вже намітилися, а основи ведення бізнесу сформували певний моральний кодекс, близький до загальнолюдських духовних принципів (не вбивай, не обманюй, вкладай гроші в добродійність, будь солідарним), то в сучасній Україні та державах СНД до цього ще далеко. Різке розшарування призвело до того, що людина – або бізнесмен, або людина духовна. Втриматися посередині можливо, але дуже нелегко. Принципи ведення бізнесу в багатьох сферах свідомо мають на увазі обман, хабарі, погрози. Як свідчить практика реального політичного життя, людина переживає (звичайно досить багато) криз самоідентифікації, причому ці кризи можуть торкатися одного або декілька її рівнів. Криза самоідентифікації призводить до кризи моралі і моральних цінностей, які з нею пов'язані. Одним із способів вирішення кризи самоідентифікації є спрямування енергії на її інший рівень.

Традиційно стабільність і універсальність самоідентифікації в суспільстві забезпечувалася ритуалами. За різкої відмови від ритуалів або їхньої формалізації (як це відбулося в сучасному суспільстві) утворюється своєрідний «вакуум» самоідентифікації. Саме такий період переживає сьогодні українське суспільство та український соціум.

1. *Брайн Д.* Психология Фрейда и постфрейдисты. – 1997.
2. *Головатий М.Ф., Панасик М.Б.* Соціальна політика і соціальна робота: Термінологічно-понятійний словник. – К.: МАУП, 2005.
3. *Зейгарник.* Теории личности в зарубежной психологии. – М.: Изд-во Московского университета, 1982.
4. *Яценко Н.Е.* Толковый словарь общественно-ведческих терминов. – М., 1999.

Архиєпископ Димитрій (Рудюк)*

РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ

Дане питання, яке я хотів би порушити перед вами здавалося, б не є чимось новим. Дуже часто доводиться чути різні висловлювання, думки з цього приводу. Українська Православна Церква протягом свого більш як тисячолітнього існування дійсно впливала, виховувала душу нашого народу, формувала його світоглядні цінності. Хтось цю роль сьогодні повністю заперечує. Та ще й не дай Боже потрапити такому висловлюванню у якийсь державний документ, на зразок Конституції. У нас сьогодні свобода віросповідань, свобода думок, а тут Православ'я з його пережитками.... Інші думають теж саме, однак не можуть вслух заперечувати духовно-історичну роль у житті українського народу Православної Церкви, бо ж самі вийшли колись з того ж самого коріння киево-руського православного світогляду. І дійсно, чи можемо ми сьогодні не тільки думати, але й говорити про те, що Православна Церква мала неабиякий вплив на формування українського народу та його самоідентичності?

---

* ректор Київської Православної Богословської Академії, архиєпископ Переяслав-Хмельницький (Українська Православна Церква Київського Патріархату)

Тут хотів би розпочати з того, що Церква є таємним продовженням життя Христа, Втіленого Слова, і тому вона ніколи не може бути вузьконаціональною, як і не може бути широкоінтернаціональною. Як і Сам Христос – вона наднаціональна і вселенська. Внаслідок цього кожний народ, переживаючи на свій особливий лад істини, які проповідуються Церквою, накладає на них власний відбиток. Щодо українського народу – це вірно, так як і по щодо будь-якого іншого народу. Дійсно, кожна нація має своє особливе покликання. Найбільш повно це може відобразитися у самоутвердженні і збереженні самоідентичності через Церкву. Тому для того, щоб знати душу кожного народу, необхідно знати справжню українську духовність, духовну традицію українського народу, дух, який насичує і животворить українську дійсність і який врешті-решт формує все життя і світогляд українця. Носієм цього духу від початків християнства на теренах нашої держави була Православна Церква. І якщо ми сьогодні говоримо про конфесійну толерантність і мир, то ми не повинні заперечувати цього правдивого історичного факту.

Духом, що оживляє суспільство, є Церква, і тому у Данила Заточника читаємо: «Не море попирає кораблі, але вітри. Не вогонь творить розкалення залізу, а надув міцний». Десь приблизно так само про цей животворчий елемент, тобто Церкву, сказав Григорій Сковорода: «Не стебло з віттям – є колос, не його солома, не плевели, не верхня шкірка, що одягає зерно, колос – це сама сила, яка вирощує зерно стебло солону, тіло зерна». Коли цей дух, тобто саму Церкву, покидає народ, так як це силоміць сталося під час комуністичного режиму, то тоді пропадає і розкладається все видиме, всі установи, все життя держави стає схожим на паралітика, якщо воно не живиться тими істинами, які проповідував Христос і Його Церква. Народ без своєї Церкви – це те ж, що і храм без молитви, хай навіть він і стане найціннішою пам'яткою світового значення.

У старій Україні так не було. Бо держава як тіло з часів рівноапостольних Ольги і Володимира дбала про свій дух – Церкву. Тоді Церква Православна мала всі засоби впливати на свій народ і плекати його, оберігати від задумів супротивної сили. На жаль, сьогодні у своєму державному українському домобудівництві ми не спираємось на дух і традицію тієї князівської епохи Київської Русі-України, яку історики охарактеризували досягненням найвищою святості. Ми блукаємо стежками вигаданих «путів арієвих», збираємо і

плекаємо трипільські горщечки, на них відшукуємо християнський символ хреста і будуємо якісь еклектичні ідеї, знову граємося і кохаємося в багатобожжі, навздогін цьому всьому проповідуючи не знати яку українську національну ідею. А варто було б заглянути не в трипільський горщечок, а в як тисячолітню історію нашої киево-руської державності, щоб переконатися в тому, що там зостався наш справжній дух, там виплекана душа нашого народу.

Такий народ був здатний народжувати великих мужів із державницьким і глибинним масштабом мислення. В «Слові про Закон і Благодать» митрополита Київського Іларіона знаходимо досить цікаву характеристику князю Володимирі Великому: «Сей славний від славних родився, благородний від благородних, каган наш Володимир... мужеством і розумом успіваючи... землю свою научи мужеством і розумом». Тут ми бачимо, якими прикметами нагороджений великим руським богословом просвітитель держави нашої Володимир Великий: благородністю, мужністю і розумом. Тут слушно було б зауважити, що в народі нашому ця уява про таку керівну верству не вмирала аж до тих часів, які ми звикли називати часами «великорусского владичества» на наших землях. Так у XVIII столітті у «Правильнику Рафаїла Заборовського» митрополита Київського для учнів Києво-Могилянської академії зазначається, що майбутні члени правлячої, світської і навіть духовної верстви України мають бути не «тупоумні», не «плути», мають бути і «прекрасної моральності» інакше не принесуть вони ніякої користі ні «вітчизні, ні Церкві».

Православна Церква як суспільна інституція в Київській державі дбала про моральний стан народу, навчала його і виховувала на християнських цінностях. Дух святості і шляхетності панував у всьому. Недарма відносини в Київській Русі-Україні між державою і церквою пізніше охарактеризували історики як гармонійні, такі, що перебували в стані симфонії. Тому така ситуація дає змогу Данилу «ігумену землі руської» і паломнику біля Гробу Господнього молитися за князів і княгинь руських, поминати правителів і весь Богом благословенний народ.

Православна Церква Київської Русі-України мала неабиякий вплив і на формування суспільної свідомості, стала в повному розумінні цього слова фундатором усіх задумів і починань наших славних пращурів. А все це почалося ще від апостола Андрія Первозваного, який з пророцтва свого святого «подал описаніє всіх духовних

украшеній церкви нашея». Із цього опису постала Церква Православна в землях наших. «Так преднаписал Андрій Святий, святий же Владимир як Соломон премудрий, все тоє преднаписаніє ділом совершил». Вся традиція, наша ідентичність і коріння, світ Київської, а потім Козацької Русі і аж до сьогодні був той «світ еже духом водимий» по горах Київських, який створив у своїй уяві богонатхнений апостол Андрій. Цей світ довершували наші рівноапостоли, примножували князі. З думок тих, які тлумачили і переписували у скрипторіях Десятинної церкви та Софії Київської книги, тих, які власне розуміли книжний розум, були людьми книжними, з думки преподобного Феодосія Печерського про марноту тлінного, матеріального і про велич небесного – виріс наш національний духовний палладіум – Києво-Печерська Лавра, виросла Свята Софія з її вражаючими мозаїками і фресками, інші храми, монастирі, богословські центри, які відіграли величезну роль у формуванні моралі і культури нашої нації. І як продовження: з думок Петра Конашевича Сагайдачного, Галшки Гулевичівни, святителя Петра Могили постала Київська Академія. Всі ці творчі задуми можна було творити і реалізовувати тільки з Православною Церквою.

Православна Церква в Київській Русі-Україні сформувала своєрідну філософію життя, яку Володимир Мономах назвав мудрістю «страху Божого». Ця філософія була сформована у тодішніх перлинах нашої церковної писемності, тримала у вічній напрузі дух тодішньої державної еліти і була зібрана у різних «Грамотицях», «Поученіях», «Словах», «Ізборниках» і «Патериках». Символи, слова і образи, зосереджені в цій киево-руській літературі були знаряддям масової сугестії і творенням національної душі та самоідентичності українського народу.

У часи нашої бездержавності і здавалося б безнадійного розпуття, безправності і гніту, особливо духовного, Православна Церква Українська стає на захист знедоленого народу. У відповідь на слова Бенедикта Гербеста про нібито «дурну Русь» ми чуємо слова захисту від православного полеміста Герасима Смотрицького, який звертає увагу на образи національної гідності українського народу і просить князя Олександра Константиновича Острозького: «...завжди перед очима мати також страх і позір того, що ясно народив і світло живив, і керував із добrorозум'ям юністю твоєю і багатом по різних сторонах світу доброго приклада давав, а особливо того, що у правовір'ї невідступно та незмінно чудово сяяв». Якби ми

сьогодні мислили такими категоріями, як київські та староукраїнської книжники і намагалися хоча б на крихітку виконати заповіт Ярослава Мудрого, чи хоча б вчитуватися у «Поученіє» Володимира Мономаха, то не блукали б ми по бездоріжжю невизначеності і ідей чужих не приймали б, а самі б їх продукували іншим у настанову.

Завжди перед нами стояло питання: чому так сталося з нами, що ми потрапили в тенета бездуховності, розпусти і морального занепаду? Де ми загубили святість київського княжого періоду? Коли ми перестали слухатися Церкви? Коли ми забули про Бога? Нам може відповісти на це питання Іван Вишенський: «Прелесьть – це єсть вмiсто iстини лож содержати i сiю нудитися, не сий суццюю, яко суццюю показати». Отож коли ми правду Божу підмінили так званими людськими моральними цінностями і до цього часу це сповiдуємо, то ще довго нам прийдеться товктися на місці.

Ми будемо єдиними тоді, коли в Україні постане єдина Помісна Православна Церква. Я не хотів би, щоб цієї, інколи вже заїждженої теми, боялися ті, хто говорить про міжконфесійний мир в Україні. Єдина Українська Православна Церква вирішить велику кількість проблем і цей мир буде ще більш стійкішим, аніж сьогодні.

Шейх Ахмед Тамим*

СОХРАНЕНИЕ САМОБЫТНОСТИ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ УКРАИНЫ КАК ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ ПОСТРОЕНИЯ ПОЛНОЦЕННОГО ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Введение. Как и многие современные государства, Украина является многонациональной и многоконфессиональной страной. Это связано не только с миграционными процессами, происходящими в современном мире, но и особенностями географического положения Украины и её исторического развития. Население территории Украины, изменяясь по своей структуре в различные пе-

---

* Председатель Духовного управления мусульман Украины, Президент Исламского университета, муфтий Украины

риоды истории, никогда не было моноэтничным. На сегодняшний день национальные меньшинства составляют около 20% её населения, четверть от этого количества составляют представители этносов, традиционно исповедующих Ислам. К этим этносам относятся татары, азербайджанцы, турки-месхетинцы, узбеки, таджики, казахи, народности Северного Кавказа и Дагестана, уйгуры, туркмены и др. Некоторые из этих народностей проживают на территории Украины уже несколько столетий. О том, что татарские общины постоянно и компактно проживали во многих городах Украины, свидетельствуют сохранившиеся мечети в Днепропетровске и Николаеве.

Нынешняя структура населения Украины во многом сформировалась в советский период. Несмотря на то, что национальная политика в Советском Союзе во многом носила интернациональный характер и была направлена на ассимиляцию и денационализацию, люди не забыли своих корней и сумели сохранить не только свою культуру, но и Веру.

Внутренняя политика советского режима исключала межнациональные конфликты. То, что народности, населяющие Украину, имели общее историческое прошлое, несмотря на культурные различия, позволило избежать конфликтов после распада Советского Союза и обретения Украиной независимости. Украина оказалась в числе тех государств, которые избежали серьезных межэтнических конфликтов постсоветского периода.

Проблема сохранения самобытности нацменьшинств Украины мусульманского вероисповедания. Проблема сохранения самобытности культур и народов, важность правильной национальной политики с новой силой встала в контексте глобализации. С одной стороны, усилилось стремление сохранить культурную идентичность в связи с тенденцией к культурному нивелированию, как одной из черт глобализации. С другой – террористическая деятельность экстремистов, извращающих Ислам и использующих его для обоснования своих злодеяний, привела к тому, что западный мир, плохо знающий и понимающий Ислам, начал воспринимать проблему терроризма как проблему Ислама. На мусульман стали смотреть, как на опасность и угрозу. Это вызвало напряжение не только во внешней политике и взаимоотношениях государств, но и проблемы внутри государств с многонациональным и многоконфессиональным населением.

Без сомнения, религия является одной из составляющих культуры. Национальное и культурное развитие меньшинств Украины, исповедующих Ислам, невозможно без предоставления им возможности удовлетворять свои религиозные потребности. Однако, несмотря на задекларированный принцип демократического развития, построения гражданского общества, где гарантированы культурные права меньшинств, украинские мусульмане фактически лишены таких прав. На мусульман смотрят с подозрением и опаской, избегая общения с ними и всячески затягивая решение конкретных проблем. На них смотрят не как на часть общества и полноценных граждан, а как на чужеродный элемент и пришельцев. Как у чиновников, так и у большинства обычных граждан Ислам ассоциируется в основном с иммигрантами и сюжетами СМИ, далекими от реалий жизни украинских мусульман. Поэтому проблема самоидентификации мусульман как части украинского общества приобретает особое значение. Эти люди живут в Украине бок о бок с людьми других конфессий, их дети ходят в те же школы и университеты, служат в армии, платят налоги, принимают участие в общественной жизни страны. Они живут в Украине в течение многих поколений, и естественно чувствуют общность исторической судьбы с другими членами общества и чувствуют ответственность за будущее нашей страны. Они хотят жить в здоровом обществе и процветающем государстве и вносить свой вклад в построение такого общества. Но как эти люди чувствуют себя, когда государство с одной стороны заявляет о гарантиях прав меньшинств, а фактически относится к ним, как к гражданам второго сорта? Может ли общество быть солидарным и сплоченным, если одна его часть чувствует себя ущемленной и ясно видит это, сравнивая свое положение с другими? Мусульмане годами не могут добиться выделения участков для строительства мечети. Если участок и предлагают, то на окраине или за пределами города. Получается, что они как чужие. Когда заключенные в тюрьмах просят имама навестить их, то получают ответ от начальства тюрьмы, что отведенное время уже занято другими конфессиями. Годами затягивается выделение участков на кладбищах, а когда выделяют участок, то часть все равно забирают. Если женщина носит платок, её часто не принимают на работу, несмотря на хорошее образование.

Серьезные опасения вызывает рост расизма и ксенофобии в Украине, на который обратили внимание даже международные орга-

низации. Так, по данным исследования, проведенного Институтом развития семьи и молодежи. «50% молодежи выступает за запрет въезда иностранных студентов в Украину для получения образования или работы»; «Молодежь в возрасте 14–35 лет фиксирует, что не хочет жить рядом с алкоголиками, больными СПИДом. С ними же в один ряд ставятся цыгане, мусульмане, евреи». В Днепропетровске лидер одной из деструктивных сект в своем выступлении, кроме того, что прямо оскорблял мусульман и Ислам, сказал, что не хочет видеть в городе «гомосексуалистов и мусульман». И это при том, что Ислам запрещает и употребление спиртного, и половую распущенность, и гомосексуализм! Вместо того чтобы видеть в мусульманах партнеров для решения этих острых социальных проблем, их ставят на одну доску с алкоголиками и лицами с извращенным половым поведением.

Поэтому возникает вопрос: как мусульмане могут интегрироваться в общество, если само общество воспринимает их как чужаков?

Пути преодоления проблемы. Где же корень проблемы и каковы пути ее решения? Только неразумный не понимает опасность такой ситуации. Разве мы не видим, глядя на других, что всегда есть желающие использовать разные проблемы общества для развития противостояния в собственных интересах?

К сожалению, корень проблемы – это непонимание со стороны общества и государства нашей религии. Отсюда страх и беспомощность, неспособность видеть в мусульманах партнеров для развития диалога и решения многих проблем, которые затрагивают всех нас. Это непонимание происходит из-за невежества даже в самых основных вопросах нашего вероучения. Вместо объективной оценки нашей религии, истории и культуры до сих пор смотрят на мусульман через призму устаревших стереотипов, представлений из литературы и СМИ. И пока ситуация в этой области не сдвинется с места, не будет ни справедливого отношения к мусульманам, ни реального обеспечения прав национальных меньшинств, ни стабильного и здорового общества.

Духовное управление мусульман Украины с начала своего образования одним из главных направлений своей деятельности определило **религиозное просвещение**. Мы видим свою задачу не только в том, чтобы дать религиозные знания украинским мусульманам, но и донести до общества правдивую информацию о нашей

религии, используя все доступные нам средства. Духовное управление мусульман Украины основало Исламский университет, исследовательский центр и издательство. Стремясь **сохранить культурное многообразие мусульманского сообщества Украины**, а также донести знания об Исламе до людей различных национальностей, мы выпускаем материалы на многих языках: русском, украинском, узбекском, таджикском, татарском, азербайджанском, турецком, арабском, фарси, урду, английском, французском и др. Это и печатная продукция, видео-, аудиоматериалы, а также мультязычный интернет-сайт. Наши материалы известны и распространяются не только в Украине, но и странах СНГ и дальнего зарубежья, а диплом нашего университета признан на международном уровне. Еженедельная телепрограмма «Минарет» выходит на государственном телеканале. Трансляция осуществляется через эфирно-кабельную сеть, спутник и Интернет, её смотрят по всему миру.

Мы всегда уделяли особое внимание **идеологическому противодействию распространения экстремистских идей** на территории Украины и имели открытую позицию для взаимодействия с теми, кто понимает значение и остроту этой проблемы. Это подтверждает наше активное участие в инициативах самого различного уровня, в том числе международных конференциях и форумах.

Мы выступаем за **развитие конструктивного диалога с представителями других религий** для решения актуальных проблем нашего общества, построение отношений на основе взаимопонимания и мирного сосуществования. Духовное управление мусульман Украины является членом Всеукраинского совета церквей и религиозных организаций – межконфессионального координационного органа нашего государства самого высокого уровня.

Поэтому мы еще раз хотим ясно обозначить нашу позицию. Ислам на территории Украины имеет свою историю. Мусульмане живут в Украине в течение многих поколений, имеют свои традиции и культуру, которая является частью общеукраинской культуры. Украина – это их родина и они хотят жить в процветающем государстве и здоровом обществе, вносить свой вклад в построение такого государства и такого общества. Курс Духовного управления мусульман Украины – это курс сплочения украинских мусульман на основе соблюдения религии и патриотического отношения к своей Родине. Численность мусульман составляет около 5% населения

України. И этот потенциал нужно использовать в правильном направлении на благо нашего государства.

С.І. Головащенко*

РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ ЯК ПРОБЛЕМА

Тематика дискусій (в т.ч. круглих столів і конференцій), на які тут, в Україні, запрошують релігієзнавців, вповдовж останніх років визначається конгеніальним збігом: переважають проблеми суспільного функціонування релігії та її інституції, взаємодії релігії та політики, проблеми церковно-державних і міжконфесійних відносин. Існують внутрішні та зовнішні чинники, які актуалізують саме таку проблематику та спричиняють її домінування у вітчизняних дослідженнях релігії, серед яких зацікавленість суспільно-державна та іноземних спонсорів, які часом дають гроші на міжнародні конференції з релігійної проблематики (в основному на тему свободи совісті та релігійної свободи).

З огляду на другий чинник, ми всі, з усіма нашими традиційними віруваннями, уподобаннями та забобонами, міжконфесійними та міжцерковними конфліктами і сподіваннями на їх розв'язання, цілком імовірно, вже давно є об'єктом такого собі «моніторингу» з боку «світової спільноти», її вповноважених структур. Причому від відповіді вочевидь залежатиме і доля України у всіляких «вступах», «входженнях», «членствах» тощо. За нами спостерігають і нами цікавляться у цілком конкретній площині, не даючи релігієзнавцям дарма відволікатися на усілякі «кабінетно-теоретичні» дурниці.

Але що ми можемо взяти з цієї доволі-таки пасивної пресупозиції, окрім підтримання контактів з урядовцями, закордонних контактів та освоєння кошторисів міжнародних конференцій? Для більш плідного пошуку відповіді на це запитання варто здійснити такий собі «рефреймінг» означеної пресупозиції, або, по-простому кажу-

---

* к. філос. н., доцент Національного університету «Кієво-Могилянська академія», керівник сертифікатної програми з релігієзнавства

чи, «змінити позу». А зробивши це, подивитися на ситуацію з нового кута зору – головне, щоби голова і очі тут були вищі за інші органи тіла. Отже, якщо ми випрямляємося, «повстаємо» (а «повставати» або ж «воскресати» у ці дні сам Господь велів особливо), що ж ми тоді побачимо? А побачимо речі, евристично доволі цікаві та цінні.

По-перше, побачимо, що в Україні є політика (на відміну, до речі, від деяких сусідніх країн, де кабінетна теорія *volens-nolens* визначає зацікавлення дослідників). Оскільки в Україні є політика, то роль релігійного чинника в ній і роль політичного чинника в розвитку релігійного середовища неодмінно має стати об'єктом пильної та багатоаспектної уваги.

По-друге, ми побачимо, що між Україною та іншим світом (і Європою безпосередньо) існує той вид «відстані» або «простору», який радше визначається як «шлях», ніж як «стіна». І зовсім не якісь суб'єктивні установки визначають світове зацікавлення нами ще й із релігійної точки зору, але об'єктивна неминучість того, що Україна той «шлях» пройде та ту «відстань» подолає.

По-третє, ми побачимо, що оцінює нас світ (передусім Європа) через призму критеріїв, що там історично вибудувалися як індикатори «цивілізованості-нецивілізованості» («свого-чужого», якщо хочете). Об'єктивно ці критерії є показниками «спільності досвіду» – історичного, культурного, духовного; спільності, яка нині практично уможливує порозуміння під орудою певної системи цінностей. Зокрема, це:

- визнання особливої ролі християнської, іудейської та ісламської традицій в утвердженні т. зв. «цивілізаційної тотожності» Європи;
- специфічний і тривалий (ще з часів Реформації та Контрреформації) досвід трансформації т. зв. «універсальної Церкви» в бік функціонування т. зв. «конфесіональних церков», пов'язаний з інституціоналізацією т. зв. «багатоконфесійності»;

- специфічна форма «культурної секулярності», яку навіть називають окремим терміном «лаїчність». Лаїчність вважається спільним надбанням Європи; повага до лаїчності сумісна з різними формами церковно-державних відносин. І тут право на віросповідання співвідноситься з цілою системою прав і свобод людини;

- суттєвим наслідком «культурної лаїчності» є те, що взаємне відокремлення релігійних інституцій (а це у Європі, як правило, «конфесіональні церкви») та держави не виключає, а передбачає визнання громадської ролі релігії та здійснення у різний спосіб церковно-державної співпраці;

- другим суттєвим наслідком «культурної лаїчності» є визнання того, що т. зв. «символічне вкорінення» (специфічно релігійна форма соціалізації та набуття ідентичності) індивідів є дорогоцінним ресурсом для здійснення громадянства, особливо у демократіях, чії світські інститути здатні зазнавати криз та спричиняти розчарування з боку людей;

- визнання того, що пильність до різних форм релігійного радикалізму, які порушують права і свободи людини, все ж не повинна заважати європейським суспільствам визнавати дійсність попередніх пунктів.

При цьому варто полишити поверхневі стереотипи про «Захід» та «Європу» і уважно придивитися до істотних особливостей у підході до розв'язання релігійних питань між, скажімо, Італією та Німеччиною, Грецією та Бельгією, Британією та Францією. Вдумливий аналіз цих особливостей допоміг би відмовитися від спрощених уявлень про можливу специфіку України в цьому контексті. І справа тут не стільки в тому, якою мірою ми «схожі» чи не «схожі» на Європу (вона теж різноманітна) у конкретних інституційних виявах релігійного життя. Справа скоріше в тому, якою мірою українське суспільство разом з його релігійно-церковною складовою об'єктивно готове бути «конгеніальним» (реально, а не декларативно) до європейської системи цінностей у цій сфері. Адже перспективи суспільної та політичної еволюції на початку XXI століття, як помічено аналітиками, концентруються саме навколо цінностей.

І тут бачимо (детальний, глибокий аналіз цього був би вельми бажаним), зокрема, що досвід трансформації «універсальної Церкви» у «церкву конфесіональну» («багатоконфесійність») для України досі залишається проблемою. Формально для усіх однаково проголошена багатоконфесійність зовсім не однаково сприймається різними суб'єктами процесу. І явні чи приховані претензії на ексклюзивність (а приховані не кращі за явні) демонструють не лише банальну «жагу до влади», але й те, що суспільно-політичний, соціокультурний та релігійний досвід України зовсім не є однорідним, як неоднаковою є історія її різних регіонів і частин її народу.

Наслідком цієї ситуації став неодноразово підтверджений виборчими кампаніями факт, що різні конфесії (і навіть юрисдикції в межах однієї конфесії) реально репрезентують різні традиції соціального та культурного розвитку, різні «позиції вибору» щодо перспектив розвитку нашого суспільства. Сполучність-опертя на

різні формаційні моделі розвитку (а в Україні це і архаїчні «доіндустріальні», і «індустріальні», і «постіндустріальні») визначає і різноманітні конфесійні позиції у ставленні до багатоконфесійності, до стосунків з державою, до участі у розподілі влади у суспільстві тощо.

Досвід «культурної секулярності» для України також є проблемою. Йдеться про вже згадану європейську «лаїчність», яка є виміром неінституційної «секулярності», а особистісної свободи від маніпуляції з боку духовно-владних структур, насамперед в реалізації права на вільне волевиявлення і маніфестацію у сфері совісті та віросповідання. Незважаючи на нібито тривалий досвід інституційної секуляризації (з цим, зокрема, пов'язана болюча проблема реституції церковного майна), Україна і досі недостатньо світська країна.

Де ознаки цієї недостатньої світськості? Ось, наприклад: не лише релігійність, але також і належність до певної конфесії продовжує залишатися (передовсім в деяких формах ідеології, що претендують на загальне – націє- та державотворче значення) питомою ознакою (свого роду «візитівкою») «національності», в т.ч. у сенсі «громадянства». І це зовсім не те «символічне вкорінення індивідів», яке є результатом особистісного вибору і реалізації свободи совісті. У нас найчастіше у цьому випадку йдеться про «національну церкву», про «єдину помісну церкву» тощо. Але ж в такому випадку йдеться саме про панування «структур», про «владу структур». Мало того, що такі ідеологеми є виявом погано прихованих ексклюзивістських претензій залишків «універсальної Церкви», яка сама по собі є атавізмом в контексті європейської цивілізації. Крім того, такі ідеологеми є фактичними евфемізмами для концепту «державної церкви», традиційно властивого православному сегменту європейської цивілізації і нині вельми проблематичного з точки зору основних європейських цінностей у сфері свободи совісті та релігії.

Другий приклад – зі сфери освіти, надто державної, яка за законодавством мала би бути світською: ідеологічна підготовка та обґрунтування запровадження релігійних предметів у державній середній школі та теології у вищих державних навчальних закладах. Якщо відволіктися від моралістичної позиції у цьому питанні, то доведеться передбачити можливість порівняння шляхів його вирішення з мірою світськості нашого, підкреслюю, багатоконфесійного, суспільства. І як би парадоксально це не звучало, не таким вже абсурдним виглядав би хоча б такий критерій своєчасності впровад-

ження теології у нашій вищій школі – тоді, коли шановні речники різних церков не наполягатимуть на цьому, як це відбувається нині.

Лише кількох аспектів я торкнувся у цьому виступі. Тема європейського досвіду у галузі релігії як дзеркала, у яке нам ще вглядатися та вглядатися – відкрита для обговорення. Як уже зазначалося – заради якіснішого усвідомлення реальних викликів, а радше – для глибшого усвідомлення міри відповідальності за ті чи інші вирішення питань свободи совісті як на рівні державного законодавства, так і на рівні школи та інших інституцій українського суспільства.

Архиєпископ Ігор Ісіченко*

МОЛИТВА ЯК ЧИННИК СМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

На початку першої з чотирьох старозавітніх Книг Царств, яка в єврейській традиції має назву першої Книги Самуїлової, розповідається про перший містичний досвід майбутнього великого пророка, що йому судилося відкрити нову епоху в історії спасіння – епоху Царів. Отже, Самуїл тричі чує голос Божий, який звертається до нього по імені. Однак, юний Самуїл не розуміє, звідки долинає той голос. Він гукає свого вчителя первосвященника Елі, кидається до нього... І лише коли, за порадою Елі, Самуїл звернувся до Господа зі словом відповіді: «Говори! Слуга твій слухає!» (1 Цар. 3:10), він сподобився почути провіщення про майбутнє дому Елі й цим розпочати власне пророче служіння.

Бог звертається до кожного з нас – через об'явлене Слово, через неосяжний дивосвіт Господнього творіння, через допомогу Провидіння в нашому життєвому шляху. Однак, з пошаною ставлячись до нашого права вибору, до нашої свободи, Він залишає за нами можливість відповісти Йому й стати учасником величного діалогу Творця та творіння або ж зігнорувати почуте звернення. Зігнорувати, ніби дитина, яка вдає, ніби не чує голос матері, що ввечері гукає з балкону: «Пізно вже, йди вечеряти й робити уроки!»

---

* Архиєпископ Харківський і Полтавський (Українська Автокефальна Православна Церква)

Біблійна антропологія наголошує на зв'язку унікальної місії людини (бути співучасником процесу творення) та її свободи як «причетности до самого буття, дотику до джерела буття, джерела будь-якого добра, правди й любови» [2, 267]. Молитва є нашим виявом себе перед Богом і водночас декларуванням готовності людини бути причетною до Господнього буття. Феноменологія молитви визначається власне Самуїловим вигуком: «Говори, Господи! Слуга твій слухає!» Позірна пасивність цієї позиції не повинна вводити нас в оману. Адже в основі молитви – фундаментальна ідентифікація себе у вимірах універсального буття й готовність прийняти, відтак же й визнати необхідним до виконання Боже слово.

Постіндустріальна цивілізація створює чудові передумови до глибшого розуміння інформаційного аспекту молитви як унікальної комунікативної ситуації. Швидкісні інформаційні мережі відкрили небачені перспективи обміну не лише звичайними текстовими повідомленнями, але й графічними матеріалами, довідковими базами, аудіо- та відеоматеріалами, комп'ютерними програмами. Входячи ж у мережу, ми декларуємо себе – визначаємо свою ідентичність за допомогою імені й паролю.

Саме так ми визначаємо себе в стосунках і з Богом. Тільки що Він перший звертається до нас і чекає на відповідь, аби з огляду на неї будувати наш дальший діалог. Пригадаймо ще один епізод із Священної історії, що стався за тисячу років після Самуїлового виголосу «Говори, Господи! Слуга твій слухає!» До юної діви з Назарету Господь звертається через архангела Гавриїла і сповіщає (благовістить) їй неймовірну новину: вона зачне від Духа Святого й народить Месію, Сина Божого, Спасителя світу. Що відповідає Марія? «Ось я Господня слугиня: нехай зо мною станеться по твоєму слову!» (Лк. 1:38). І лише тоді провіщене ангелом сталося.

Прп. Іоан Дамаскин та авва Євагрій визначають молитву як «сходження розуму до Бога» [3, 81; 4, 191]. Авторитетні ж німецькі богослови підкреслюють, що «вона реалізує саму сутність релігійного акту: покладання людини на трансцендентність своєї власної істоти» [3, 281]. Додаймо, що через релігійний акт суб'єкт (тобто людина) «реалізує найістотніші екзистенційні цілі» [14, 256]. І в кожному з визначень ми виявимо акцентування на вихідному значенні для молитви усвідомлення суб'єктом своєї ідентичности, свого місця в стосунках із Богом. «Ось я, Твій слуга» – мовою Біблії це формула не самоприниження, а якраз навпаки, осягнення своєї найвищої

місії особи, причетної до буття Творця й готової дисципліновано виконувати свої функції.

Один із єгипетських старців радив, коли його питали про шляхи духовного зростання: «Коли хочеш досягнути спокій і в цьому житті, і в майбутньому, говори завжди: Ким я є?» [11, 171]. Найбільший духовний мислитель російського зарубіжжя минулого сторіччя, митрополит Антоній Блум застерігає від виставляння замість себе в розмові з Богом штучного образу, який не є нашим справжнім «Я». Він наголошує: «Стосовно молитви перша наша складність – знайти, яка з наших особистостей має виступити для зустрічі з Богом. Це непросто, бо ми настільки не звикли бути самими собою, що щиро не знаємо, яка з усіх особистостей і є це справжнє «Я» [1, 103]. Отже, перебіг молитви передбачає наше самоусвідомлення або радше самоототожнення.

Характерно, що до творення молитви Церква залучає не лише мислення людини, але й різні органи її тіла, різні відчуття. У східному християнському обряді ми кладемо земні й поясні поклони, часто хрестимося, вдихаємо дим кадила, слухаємо дзвони й било, співаємо, відповідаючи на заклики священика, спостерігаємо глибоко символічні ікони й вогонь свічок та лампад перед ними... Майстри ж споглядалої молитви, подвижники-ісихасти, звертали ще увагу на ритм дихання, його узгодження зі словами молитви Ісусової.

Відкриваючи в Христі об'явленого Бога, різні народи надавали зверненню до Нього форми, відповідної мові їхньої етноконфесійної традиції остільки, оскільки вона не суперечила засадам Євангелія. Візантійський обряд у його киево-галицькій видозміні закріплює нашу національну ідентичність, інтегруючи в собі фундаментальні елементи етнічного культурного коду. Реалізація цих елементів у перебігу спільнотної та приватної молитви не лише маніфестує належність до української культурної традиції, але й локалізує становище суб'єкта молитви в певному етноконфесійному просторі. Іншими словами, допомагає кожному з нас відчути й закріпити своє місце в людській спільноті.

Можливо, це все архаїчні звичаї, релікти Середньовіччя? Однак саме сучасний інформаційно насичений світ відкриває нам семантичну місткість різних комунікаційних засобів, система знаків яких складається у власний код. Випробувані багатотисячним досвідом Богошанування технічні прийоми молитовної діяльності відіграють неоціненну роль в організації наших почуттів, подоланні внутрішньої

роздвоєності й розпорошеності думок, глибокому та повному переживанні цілісності своєї особи, визначенні її стосунків із довкіллям.

Парадокс ліберальної культури, яка поволі приходить на зміну посткомуністичному, півтоталітарному способу життя і в нашій країні, полягає в поєднанні гасел беззастережного визволення особистості від влади зовнішніх чинників та пов'язаному з цим зростанням індивідуалізму із реальним узалежненням особи від психології натовпу й мотивованих нею споживацьких ідеалів. У світі топ-моделей і політкоректності, всюдипроникної реклами претензійних, але напівосвічених політичних еліт цілісність особистості переживає нові, несподівані випробування. Тим більш несподівані, що вони поєднуються з незгаслим ще впливом советської ментальності, яка вимагає одного хазяїна з «твердою рукою», єдиної правлячої партії, єдиної державної Помісної Церкви.

З кожними новими виборами ми маємо серед кандидатів усе менше яскравих індивідуальностей. Спроби змінити голів найбільших українських міст раптом відкрили перед нами з усією очевидністю: міняти ж бо немає на кого... Може, справді епоха лідерів змінюється добою непомітних менеджерів? Чи ж радше криза ідентичності виявляє себе і в такий ось спосіб: знеосібнення суспільства?..

Коли повернутися з соціального в духовний вимір людської ідентичності, її інтегрування маємо розглядати, передусім, як подолання трагічного протистояння душі й тіла. Протистояння, яке кожен із нас переживав у своєму житті.

Варто пригадати, що у візантійському богослов'ї закріпилася трихотомічна схема опису людини, прив'язана до розуміння участі в Бозі, в якій поряд із тілом і душею виступає дух [7, 249]. Богословською підставою цієї схеми є слова апостола Павла з Першого послання до солунян: «Сам же Бог миру нехай освятить вас цілковито, і нехай уся ваша істота – дух і душа, і тіло – буде збережена без плями на прихід Господа нашого Ісуса Христа» (1 Сол. 5:23). Вже сщмч. Іринеї Ліонський, загиблий за Христа бл. 202 р., вказує на відновлення єдності трьох складників людської особистості як перспективу християнського вдосконалення, що відбувається за безпосередньої співдії з Богом. «Бо руками Отця, тобто через Сина й Духа людина, а не частина людини, створюється на подобу Божу. Душа ж і дух можуть бути частиною людини, але ніяк не людиною; доскона-

ла людина є з'єднанням і союзом душі, що дістає Духа Отця, з тілом, яке створене на образ Божий» (Про ереси 5, 6, 1) [5, 455].

У перебігу молитви долається порізненість душі й тіла завдяки реалізації присутності Духа, «який молиться у нас, надає нашій молитві натхнення» [9, 443]. «Він приходить ззовні і водночас належить до нашого я. Отже, це мій дух і водночас Дух» [10, 85]. Благодатна присутність Духа в молитві упривнює трансцендентний вимір нашого існування, допомагає відчутти нашу причетність до вічності. За словами Олів'є Клемана, «молитва, занурюючись у трансцендентність і підтверджуючи тим самим трансцендентність людини, дозволяє благодаті просякнути в творіння і явити його приховану святість» [6, 195].

Молитовний стан людської особистості передбачає зосередження, захист від зовнішніх інформаційних потоків і всепроникних ритмів. Молитва заохочує нас будувати рукотворну віртуальну пустелю, образ якої виглядає таким привабливим для людини постіндустриального світу [12; 13]. Серед агресивного гамору оточення ми маємо вчитися творити оазу цілковитого спокою, рекреаційний куточок, де б розхитана структура нашої особистості могла відновити свою гармонійну цілісність. Внутрішній мир необхідний для нашого поділеного ества, аби в практиці духовного життя, зіпертого на молитву, відкритися для присутності Духа – запоруки відновлення зруйнованої ідентичності.

Допомога в цьому – одна з найважливіших місій Церкви в сучасній цивілізації. Українці починають відчувати ціну тиші, яка зростає й зростатиме не менш істотно, ніж ціни на воду й деревину, сиру нафту й газ. «Retreat Centers», реколекційні центри, де можна провести кілька днів у тиші й призадумі, маючи контакт із досвідченим духівником – ймовірна й вельми бажана відповідь Церкви на потребу такої оази тиші.

Однак, ми не зможемо всі жити в замкненому середовищі, ізольованому від зовнішніх контактів! Внутрішнє, духовне життя має захистити своє місце в динамічному світі не як його альтернатива, а як джерело сили та самопізнання, завдяки якому ми здатні зберегтися від розчинення в дріб'язковості повсякденного побуту, захиститися від загрози знеосібнення. Здатні серед найпотужніших впливів і найглибших зневір лишатися самі собою, не блукаючи в нетрях власної особистості поміж фальшивими заміниками свого «Я» та не шукаючи себе у вигадливих світах псевдослов'янської мі-

фології. Саме тому щоденний ущільнений графік сучасного українця вимагає, крім неодмінної недільної Літургії, принаймні чверті години вранці й увечері для самотньої розмови з Богом. Вимагає молитовної оази, де ми зможемо щиро запитати себе: «Ким же таки я є?», а, відчувши Господнє слово в серці, відгукнутися, як колись Самсон: «Говори, Господи! Слуга твій слухає!»

1. *Антоний, митр. Сурожский*. Школа молитвы / Пер. с англ. – Клин: Христианская жизнь, 2006.
2. *Вальверде К.* Философская антропология / Пер. с испан. – М.: Христ. Россия, 2000.
3. *Евагрий, авва*. Творения: Аскетические и богословские трактаты. – М.: Мар*-тис, 1994.
4. *Иоанн Дамаскин, св.* Точное изложение православной веры / Пер. с греч. – СПб., 1894.
5. *Ириней, еп. Лионский*. Сочинения / Пер. с лат. – СПб., 1900.
6. *Клеман О.* Истоки: Богословие отцов Древней Церкви. Тексты и комментарии / Пер. с франц. – М.: Путь, 1994.
7. *Меендорф И.* Византийское богословие: Исторические направления и вероучение / Пер. с англ. – М.: Когелет, 2001.
8. *Рагнер К., Форгримлер Г.* Короткий теологічний словник / Пер. з нім. – Львів, 1996.
9. Словник біблійного богослов'я / Пер. з 2-го франц. вид. – Рим, Львів: Місіонер, 1996.
10. *Шпідлік Т.* Духовність християнського Сходу / Пер. з італ. – Львів: Свічадо, 1999.
11. *Apoftegmaty Ojcow Pustyni / Przel. Ks. M.Kozuga.* – Tyniec; Krakow: Wyd. Benedyktynow, 1995. – Т. 2.
12. *Cannon T.M., Traub G.W.* Pustynia i miasto: Pryeklad z angelsk. – Krakow: WAM, 1999. – 384 s.
13. *Mazers G.* Wsluchaj sie w glos pustyni: Pryeklad z angelsk. – Poznan: W drodze, 2003. – 153 s.
14. *Podstawowe zagadnienia psychologii religii.* – Krakow: WAM, 2006.

Єпископ Віталій Скомаровський*

ВИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ КЛЮЧОВИХ ПОТРЕБ В ЕНЦИКЛІЦІ ПАПИ БЕНЕДИКТА XVI «SPE SALVI»

Проблеми самоідентифікації незаперечно дуже важливі, лише не входять в першочергові питання Церкви. Насамперед тому, що Церква навчає і проголошує не самовизначення людини, хоча це важливо і для цього людина отримала дар розуму, а Боже Об'явлення, тобто істину про Бога та людину. В дійсності вся Біблія – це свята історія, тобто історія взаємин людини і Бога, історія їхньої спільної дороги. Тому як представник Церкви хотів би звернути Вашу увагу на питання про те, як Бог визначає людину, як Він її бачить. Якщо Він її створив, то напевно і Його бачення людини є вирішальним, тому що це не лише погляд з боку, але й погляд Творця. Цей аналіз теологічної антропології хотів би зробити на підставі останньої енцикліки Святішого Отця Бенедикта XVI «Spe salvi» – послання про християнську надію.

Живемо ми в часі технічного прогресу, початок якого можна умовно помістити на час відкриття Христофором Колумбом Америки. Варто зазначити, що розвиток техніки і наукових перемог, їх швидкість і темп збільшуються з кожним роком. Ця швидкість збільшилася вже настільки, що сучасній людині все складніше встигати за новими відкриттями, і старші поступово починають відчувати свою відсталість у певних сферах, де, як риба у воді, почувають себе молодші.

Ось що пише про це в щоденниках відомий православний священик Олександр Шмеман, ректор православної семінарії в Нью-Йорку (мовою оригіналу): «Разговор о том напряжении, в котором всем нам приходится жить: в школе, в семинарии, повсюду, об утомлении от этого напряжения. Мое убеждение в том, что коренная ошибка здесь – это вера современного человека, что благодаря «технологии» он может «уложить» во время гораздо больше, чем раньше, тогда как это невозможно. И вот – он раб собственной своей, в геометрической прогрессии растущей, «занятости». Поче-

---

* Ректор Вищої Духовної семінарії Київсько-Житомирської дієцезії

му студенти не «воспринимают» то, что им «преподается»? Потому что они не имеют времени «осознать», то есть вернуться к тому, что слышали, дать ему по-настоящему войти. Современный студент «регистрирует» знание, но не принимает его. И потому оно в нем ничего не «производит». Подобно тому как сильный ливень неизмеримо бесполезнее в засуху, чем мелкий «обложный» дождичек... А мы все все время под грохочущим ливнем – «информации», «знаний», «обсуждений» и т.д. И все это обтекает нас, ничуть не задерживаясь, выпираемое сразу же следующей лавиной» [1, 387].

Успіхи науки сформували переконання, що разом зі розумінням законів природи людина зможе все більше панувати над нею. Народилася віра в прогрес, створення нового світу, світу, де буде царювати людина. Протягом останніх віків здавалось, що нові досягнення, розширення можливостей людини є підтвердженням віри (чи надії на) в прогрес.

Просвітництво стверджувало, що:

1) прогрес можливий лише за панування розуму, який сам по собі є розумний і добрий, і тому буде служити для добра;

2) прогрес є перемогою над залежністю від будь-чого, і тому веде до досконалої свободи.

XIX століття перенесло віру в прогрес у сферу суспільства і політики. Щоб держава була доброю, ідеальною, вона повинна бути збудована розумно. Одним із таких розумних архітекторів нового ладу був Карл Маркс. Він зробив блискучий аналіз існуючої ситуації і визначив засоби для досягнення радикальних змін, тобто революції. Експеримент вдалось втілити тут, у нас. І що далі? З'ясувалася фундаментальна помилка Маркса. Він з великою точністю описав, як вчинити переворот. Але не написав, що робити далі. Чому? Бо як він вважав, коли панівний клас позбавити засобів виробництва, і передати їх народу, пролетаріату, справедливе суспільство настане саме собою. Тоді зникнуть всі суспільні суперечності, людина зрозуміє себе. З цього часу все мало бути саме собою, бо все належало б усім, а всі, природно, будуть бажати собі добра взаємно. Знаємо, чим скінчився цей жадливий експеримент, який мільйонам коштував навіть життя.

Маркс вірив у те, що коли буде упорядкована економія, все буде упорядковане. Але людина завжди залишається людиною, людиною вільною. Свобода людини завжди залишиться, навіть коли людина обирає зло. Людина не є продуктом лише економічних відно-

син і її оздоровлення неможливе лише шляхом будь-яких зовнішніх змін.

Тут власне потрібна самокритика і самовизначення сучасної людини. Чим насправді є прогрес, що він обіцяє, а що ні. Прогрес є, насамперед, розвитком засобів, людських можливостей. Але залишається відкритим питання, для чого людина використовує ці можливості, для добра чи для зла, для смерті чи для життя. Бо технічний розвиток можна бачити не лише в удосконаленні транспорту чи зв'язку, але й удосконаленні засобів знищення людини, і можливо там цей прогрес є найбільш помітним. Прогрес містить в собі двозначність. Без сумніву, він відкриває перед людиною нові можливості добра, але й разом з тим величезні можливості зла – такі можливості, які раніше не існували.

Сумарний прогрес можливий лише у сфері матеріальній. Наше покоління користується винаходами і здобутками минулих поколінь, так як прийдешні будуть користуватися нашими. Але в етичній сфері, сфері моральних рішень, морального вибору між добром і злом такий прогрес є неможливим. Це відбувається тому, що кожна людина є вільною і вона сама має приймати рішення для себе. Тому кожне покоління починає наново, з початку. Воно може користуватися знанням і досвідом старших, а навіть всього людства, але не мусить цього робити.

Отже, царство добра на цьому світі не може бути встановлене раз і назавжди. Хто це обіцяє, дає оманливу обіцянку, бо ігнорує людську свободу. Якби існували б такі структури, які змусили б людину робити добрі вибори, то вони самі не були б добрими, бо знищували б її свободу.

Тому завдання пошуку справедливих рішень – це завдання кожної людини, кожного покоління, і це завдання поставатиме постійно.

Вимагати від науки спасіння світу і людини – означає вимагати від неї забагато. Так, розум є великим даром для людини. Але коли розум дійсно панує? Коли став сліпим на Бога, Найвище Добро? Коли протиставляє себе Богу? Що є правдивим пануванням розуму: коли він розумно допомагає собі та іншим, чи коли розумно нищить себе та собі подібних? Розум і віра, як відкритість на Бога, потребують себе взаємно. Спасає людину не наука, а любов. Папа Йоан Павло II часто повторював, що лише у Христі можливо зрозуміти Бога і людину. Христос, який приблизився до нас, дійсно об'яв-

ляє, що є всередині людини. Це не лише великий потенціал добра, але і якесь таємниче царство смерті, яке розпинає Бога, що став Чоловіком, одним з нас. Христос об'являє нам також себе як Любов, вічну і непереминаючу, об'являє нам нашу найбільшу потребу, те що дійсно може нас зробити щасливими – це потребу любові. Бо це і є те, що Він приніс у цей світ. Не дав нам супертехнологій, хоча напевно їх знає, нових медикаментів, хоча багатьох зцілив, суспільних змін, хоча легко міг зробити будь-який невеликий переворот, навіть засобу земного безсмертя, бо все це, як Він добре знає, насправді нічого не вирішить. Найголовніше, чого бракує кожному з нас – це Любов, яку Він приніс у цей світ. Її брак, це рани які кровоточать у нас все життя, і зустріч з нею – це велике щастя людини. В цьому і є її таємниця. Людину створив Бог для себе, тобто для Любові, бо Бог є Любов'ю.

1. Шмеман О. Дневники. – М., 2007.

Е.В. Осичнюк*

МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Каждый общественный строй всегда заинтересован в формировании определенного типа личности. Особое значение имеет мировоззренческая ориентация человека. Мировоззрение представляет собой интегрированное выражение духовного мира личности. Очень часто, даже в справочной литературе, включая философские словари, мировоззрение определяется, как обобщенное знание о мире и о человеке, о месте человека в мире, о его отношении к нему, о возможностях познания и преобразования мира. Это, безусловно, очень важная характеристика мировоззрения, т.к. представляет собой родовой признак определения. Здесь отсутствует видовой признак определения, который раскрывает значение этих обобщенных взглядов на мир для человека. Не всякое обобщенное

---

* д. филос.н., профессор кафедры общественных наук Национальной академии управления

знание о человеке и мире является мировоззрением. Человек может знать несколько различных концепций отношения человека и мира, но ни одна из них может не быть его мировоззрением. Мировоззрением становятся только те знания, которые приобретают значение руководства к действию.

Поэтому мировоззрение – это обобщенная система знаний о мире и о человеке, о его месте в мире, отношении к нему, возможностях познания и преобразования мира (родовой признак), которая определяет для человека способ видения, понимания, анализа, оценки явлений, характер отношения к ним, понимание целей и смысла жизни, характер поступков и действий (видовой признак).

Часто мировоззрение отождествляют с философией. В действительности же философия становится для человека мировоззрением только тогда, когда она проявляет себя как система его собственных взглядов. Часто также мировоззрение отождествляют с теоретическим сознанием. Однако, это не так.

Мировоззрение может формироваться как на уровне теоретического, так и обыденного сознания. Мировоззрение возникло задолго до возникновения теоретического сознания. Основными типами мировоззрения этого уровня человека были мифология и религия. Теоретический уровень мировоззрения начинает формироваться только с зарождением и развитием научных знаний. Именно практическое освоение окружающего мира, потребность в познании явлений окружающего мира, открытие свойств и особенностей предметов и явлений, при помощи которых он обеспечивал свою жизнедеятельность, обусловили потребность и в осмыслении вопросов о том, что представляет собой мир и сам человек, какая существует взаимосвязь между ними.

Таким образом, в мировоззрение входит то содержание общественного сознания, которое становится его достоянием, его способом ориентации в окружающем мире.

Следует отметить, что мировоззрение не ограничивается только осознанием взаимоотношений человека и мира в обобщенном виде, оно включает в себя и знания из других форм общественного сознания, которые становятся для человека его собственным видением и пониманием окружающего мира и себя в этом мире. Важно также то, что содержание мировоззрения не просто закрепляется в памяти, а проходит чувственно-эмоциональную оценку, выражает субъективное отношение к этому знанию.

Учитывая значение мировоззрения в духовной жизни человека, вопросы формирования мировоззренческой ориентации личности приобретают особо важное значение с точки зрения решения вопросов определения типа личности, соответствующего данному обществу. В этой связи проблема мировоззренческой идентификации личности приобретает социально-политическое значение.

Следует подчеркнуть, что сам термин «идентификация» происходит от лат. *identifico*, что означает «устанавливаю тождество, отождествляю». С понятием идентификация тесно связано понятие идентичность (от лат. *identificus* – тождественный, одинаковый) – тождество, подобие двух предметов или понятий. Следовательно, идентификация означает установление тождества объектов по совокупности их идентификационных признаков. Она как процесс исследования может привести к выводу о наличии или отсутствии тождества и является способом опознания объектов, их индивидуальных свойств.

Именно поэтому в процессе формирования мировоззрения личности очень важным является определение, какую систему знаний необходимо использовать как методологическую основу мировоззрения, и как она может быть реализована в практической деятельности личности. Важным здесь является то, что в самом мировоззрении существуют два взаимосвязанных уровня. Первый из них – это система знаний, являющаяся методологической основой мировоззрения. Как известно, методологической основой мировоззрения может быть диалектико-материалистическая концепция, субъективный и объективный идеализм, религия. Методологический аспект мировоззрения определяет общую направленность отношения человека к миру, понимание сущности мира и самого человека, представление о том, как мир устроен и в каком состоянии он находится. Второй уровень – сфера духовно-практического отношения к миру, который далеко не всегда является прямым воплощением методологической основы мировоззрения. Дело в том, что сердцевину мировоззрения составляет понимание целей и смысла жизни. В этой связи не всегда совпадает и понимание смысла жизни на методологическом и практически-деятельном уровнях мировоззрения. Так, например, человек, у которого методологической основой мировоззрения является диалектико-материалистическая концепция в отношении человек-мир, согласно которой он как личность представляет собой индивидуальную форму

проявления, существования, функционирования сущности человека, в сфере практически - деятельного отношения к миру может быть социально-отрицательным субъектом. Точно также человек, методологической основой которого является религия и который должен бы в своей жизни руководствоваться религиозными установками (любовь к ближнему и т.д.) в сфере практически-деятельной может быть убийцей, вором, маньяком и т.д. Идентификация человека как личности предполагает гармонию методологического и практически-деятельного уровня мировоззрения.

Трудности мировоззренческой идентификации личности заключаются в том, что современное общество представляет собой сложную социальную структуру. Оно состоит из различных социальных субъектов, которые руководствуются, как правило, своими интересами. Именно интерес определяет субъективность отношения человека к миру и к себе. Поэтому если методологическая основа мировоззрения не совпадает с интересами человека или социальной группы, к которой он принадлежит, эта основа может игнорироваться. В этих условиях идентификация личности осуществляется, прежде всего, по тем признакам, которые характеризуют практически-деятельную сторону жизни.

В современной Украине сложилась ситуация, которая характеризуется тем, что в одно и то же время имеют место проявления различных методологических оснований мировоззрения: диалектико-материалистическая концепция человека и мира, концепция субъективного и объективного идеализма, религиозная концепция. Как известно, в социально-дифференцированном обществе господствующими идеями являются идеи господствующих сил – сил, стоящих у власти. Поэтому эти силы стремятся свои методологические основания мировоззрения представить как всеобщие и делают их обязательными для формирования подрастающих поколений. Таким господствующим методологическим основанием мировоззрения в Украине является религия. Ее распространение, особенно по инициативе Президента Украины В.А. Ющенко, рассматривается как духовное возрождение страны. В действительности же распространение религиозных верований свидетельствует об углублении духовного кризиса в обществе. Как известно, в ходе исторического развития человечества имело место усиление как религиозных представлений, так и представлений, связанных с наукой.

Уже в глубокой древности на основе усложнения и развития производства возникла потребность в достоверных, проверенных практикой, знаниях, опираясь на которые человек мог преобразовывать природу как в средства производства, так и для производства средств удовлетворения жизненных потребностей. На этой основе начали формироваться философские воззрения, базирующиеся на данных науки. Появились первые материалистические воззрения на природу и сущность мира и человека, а также диалектические представления об общей структуре и состоянии, в которой человек и мир находятся. Особенно ярко эти идеи проявились в философских воззрениях античных философов (Фалес, Анаксимен, Анаксимандр, Демокрит и др.). Родоначальником диалектических взглядов на мир был Гераклит. В период Средневековья, когда церковь стала одной из важнейших экономических сил в Европе, философские воззрения были подчинены религии – философия стала служанкой богословия. Экономическое, политическое и духовное господство церкви оказывало влияние на все стороны жизни. В это время инквизиция была одним из важнейших защитников господства церкви и религии.

С зарождением капитализма началось бурное развитие естественных наук, начался переход от религиозной веры к научным знаниям. Особое внимание начало уделяться проблеме человека, его реальной жизни в земных условиях. Философское обобщение научных достижений нашло свое выражение в английском материализме XVII века (Ф. Бэкон, Т. Гоббс, Дж. Локк и др.), во французском материализме XVIII века (Гельвеций, Гольбах, Толанд, Дидро и др.), в немецком материализме XIX века (Л. Фейербах и др.). С обострением кризиса капитализма начали усиливаться идеалистические воззрения, что нашло свое особенно яркое выражение в немецкой классической философии (Кант, Фихте, Шеллинг, Гегель). Особенно ярким выражением общего кризиса капитализма, охватившего все сферы жизни общества, явился марксизм. Маркс и Энгельс совершили действительно революционный переворот в области философских знаний. Главной заслугой Маркса и Энгельса является то, что они критически переосмыслив идеи немецкой классической философии (особенно диалектику Гегеля и материализм Фейербаха), создали диалектико-материалистическую методологическую основу для раскрытия сущности отношения «человек – мир», сущности предельных оснований бытия мира,

сущности человека, а также обосновали диалектическую концепцию о всеобщей структуре мира и состоянии, в котором он находится. Особенно важной заслугой Маркса и Энгельса является то, что они раскрыли социально-деятельностную сущность человека, а на этой основе – сущность, источник развития и движущие силы исторического развития общества, раскрыли взаимосвязь объективного и субъективного в историческом процессе. Не случайно (согласно международному опросу) К. Маркс признан величайшим мыслителем тысячелетия. Диалектико-материалистическая концепция понимания отношения «человек – мир» явилась методологической основой мировоззрения тех прогрессивных сил общества, которые поднялись до осознания необходимости перехода от капитализма к обществу социальной справедливости, к социализму.

Но с разрушением Советского Союза, в результате отождествления марксизма и политики, проводимой руководством страны, отрицательное отношение к политике, проводимой Сталиным и его руководством, было распространено и на марксизм. Следует отметить, что в Советском Союзе марксизм был в достаточной мере догматизированным. Тем не менее он составлял методологическую основу мировоззрения всех прогрессивных сил.

В современной Украине диалектико-материалистические взгляды на действительность рассматриваются как нечто враждебное самой сущности человека. В сфере деятельности политических сил, стоящих у власти, переплелись религиозные верования с объективным и субъективным идеализмом. Все больше и больше усиливается стремление распространить религиозное воспитание на все подрастающее поколение.

Следует также отметить, что мировоззрение формируется на основе веры и убеждений, т.е. которые прошли чувственно-эмоциональную оценку. Вера и убеждения – это исходные посыпки формирования мировоззрения, без них оно вообще невозможно. Вера и убеждения являются способом существования и функционирования мировоззрения, а также результатом проверки наличного мировоззрения жизненным опытом. Причем у одного и того же человека в его мировоззрении могут вживаться вера и убеждения. Кроме того, в мировоззрении могут одновременно иметь место различные методологические основания. Так, например, ученый-естествоиспытатель в сфере своей научной деятельности мо-

жет стоять стихійно на матеріалістических позиціях. А в сфері рішення проблем походження світа, проблем життя і смерті він може стояти на позиціях ідеалізму або релігії. Відомо, наприклад, що французькі матеріалісти XVIII століття були матеріалістами в поглядах, на природу, але ідеалістами в поглядах на суспільство.

В цій зв'язі проблема світоглядної ідентифікації особистості – це складний і суперечливий процес. І тільки враховуючи багато сторін проявлення світогляду особистості можна її ідентифікувати, як носія тих або інших світоглядних орієнтирів і життєвого досвіду.

Як відзначалося, в Україні силами, що стоять у владі, при допомозі директивних вказівок і засобів масової інформації ведеється посилена пропаганда релігійних віровань, як основи світоглядних установок усього населення.

Однак на сучасному етапі головну роль в житті людини і людства грає наука. Вона стає головною виробничою силою. Релігія ж сформувалась на рівні побутового свідомості, не на основі наукового аналізу дійсності, а на основі уявлення. Не знаючи об'єктивних законів розвитку природи і суспільства, реальних причинно-наслідкових зв'язків і інших загальних зв'язків, що існують у світі, виникнення і зникнення тих або інших явищ людина пояснював саме при допомозі уявлення. Так виникали міфи, в яких бажане, очікуване, уявляється як реально можливе, повинне і дійсне. Залежність і безсилля людини перед стихійними силами природи, страх перед їх всемогутністю знайшли своє вираження в тому, що людина почав приписувати ці сили природи, перетворюючи їх в могутні, надприродні сили, які стали в якості первопричини всього існуючого. По аналогії з собою він наділяв ці сили здатністю свідомо творити, діяти, керувати процесами дійсності. Починаючи з приписування окремих предметів і явищ природи, окремих стихійних сил, людина прийшов до об'єднання їх в єдине ціле, втіленням якого став Бог. Не Бог створив людину, а людина створила Бога за свого образу і подобою, наділив його всіма своїми якостями, в тому числі сумнієм і розчаруванням. В шостій главі книги Буття говориться що, Бог, розчарувавшись в результатах своєї праці, ре-

шил уничтожить все созданное им, сохранив в ковчеге Ноя только определенных представителей растительного и животного мира. Подобным образом он поступал не один раз.

Конечно, каждый человек формируется под влиянием целого ряда природных и социальных условий. У него могут возникать религиозные и научные представления о мире. Поэтому в обществе необходимо обеспечить все права человека на свободу верований, вероисповеданий, свободу совести. И никто не должен принуждать другого человека изменять свои мировоззренческие установки. Кроме религиозных мировоззренческих установок, в современной Украине получили широкое распространение субъективно и объективно идеалистические взгляды. Субъективный идеализм особенно наглядно проявляется в сфере политики и в сфере управления социальными процессами. Политическое руководство страны исходит из того, что простыми директивными указаниями, принятием серии законов можно решать проблемы настоящего и будущего, игнорируя объективную логику развития общества. Объективный идеализм получил свое распространение среди ряда работников умственного труда, что нашло свое выражение в признании некоего абсолютного разума, управляющего действительностью. Диалектико-материалистические взгляды на мир отвергаются, считаются несоответствующими современному развитию общества. Но в условиях, когда, наука становится определяющей производительной силой человека, ему нужны достоверные, истинные знания о свойствах явлений, предметов, процессов, о всеобщих связях и законах развития действительности. Только истинные знания позволяют человеку стать преобразователем, творцом, созидателем своей собственной жизни. Открытия в области науки, в частности открытие закона сохранения и превращения вещества и энергии подтверждают идею о несотворимости и неуничтожимости мира. Все существующее в мире представляет собой различные формы существования материи. Вселенная – бесконечна и вечна в пространстве и во времени. Поэтому наиболее соответствующей современному этапу развития общества является диалектико-материалистическая концепция отношения человека и мира, которая выполняет функцию методологической основы мировоззрения. Взаимосвязь науки с диалектико-материалистической основой мировоззрения способствует формированию у подрастающего поколения сознательного, творческого отношения к миру и к себе, отно-

шення, ґрунтованого на знанні всеобщих зв'язей і законів розвитку природи, ґромадства, мислення. Можна сказати, що настає час, коли відновлення і далішнє розвиток діалектико-матеріалістических оснoв мiровоззреннєя станeвiтєся важлiвiшим умoвiнєм oбeспeчeннєя прoгрeссивнoгo рaзвiтєя oбщeствa, пoстрoєннєя oбщeствa сoцiєлiнoгo спрaвeдлiвoстi, в кoтoрoм вишчєй цeлєю і цeннoстєю oбщeствeннoгo жiзнi будут нє дeнєгi, влaстє і сoбствeннoстє, а чeлoвeк, oбeспeчeннє рaзвiтєя всeгo сущнoстнєх, твoрчeскiх сил.

В.Ф. Смолянєук*

НАЦIОНАЛНI IНТЕРЕСИ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА СУСПIЛНOЇ САМОIДЕНТИФIКАЦIЇ

Авторствo термiнa «нацiоналнi iнтереси» приписують американськoму прeзидeнту Теодору Рузвельту, який у 1904 р. пiд привoдoм захисту iнтересiв США oбґрунтував нeoбхiднiсть вiйськoвoї акцiї в зонi Панамськoгo каналу. Прoтягoм наступних ста рокiв нацiоналнi iнтереси стали стiйкoю (як правило, невiд'ємнoю) характеристикoю полiтичнoї зрiлoстi бiльшoстi державних утворeнь безвiдносно до зoни iх геoполiтичнoгo припису.

У СРСР термiну «нацiоналнi iнтереси» нє вживався. Дoмiнували державнi iнтереси, якi були вищoю полiтичнoю цiннiстєю цьoгo геoполiтичнoгo гiгантa.

Визначeннєя Украiнoю власних нацiоналних iнтересiв фактично синхронiзованe у часi з прoгoлoшeннєм державнoї незалежнoстi. При цьoму нeoбхiдно наголосити на складнoстi, суперечливoстi, iсторичнiй iнeртнoстi теоретичнoгo формулювання нацiоналних iнтересiв Украiни та створeннєя дiєвих механiзмiв iх практичнoї рeалiзацiї. Переконливим свiдчeннєм цьoгo є прoцeс генерування таких iнтересiв вищими державними структурами (насамперед, Прeзидeнтoм Украiни та Вeрхoвнoю Рaдoю Украiни) та iх правoвa фiксацiя.

---

* д. полiт. н., прoфeсoр Киiвськoгo нацiоналнoгo eкoнoмiчнoгo унiвeрситeту iмeнi В. Гeтмaнa

Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 «**Про Основні напрями зовнішньої політики України**» вводить в нормативно-правову лексику поняття «національні інтереси України у сфері міжнародних відносин». Без зайвих деталей документ визначає три основні групи таких інтересів:

- стратегічні та геополітичні інтереси, пов'язані із забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності;

- економічні інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство;

- регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України.

На другому році незалежності така лаконічність у визначенні національних інтересів могла бути якщо не виправданою, то, принаймні, вмотивованою доволі високими темпами формування основ політичної незалежності, коли ескізне проектування першочергових засад державності було основним способом інформування світу про себе.

Конституція України від 28.06.1996 та зміни до неї, датовані 08.12.2004, окремого положення (розділу, статті) щодо національних інтересів України не містять.

Вагомим кроком вперед стала **Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України, затверджена постановою Верховної Ради України** 16.01.1997. Документ визначає національні інтереси України (загальною кількістю 9), які «відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення».

Безумовна цінність Концепції полягає у вивищенні на державний рівень базових понять суспільства, яке обрало демократичний шлях розвитку. Головними з них, як свідчить досвід успішних держав, є «громадянське суспільство», «права і свободи людини», «національна злагода», «нація» (у даному випадку українська), «ринкова економіка» тощо. З прийняттям цього документу традиційних засад державності, освячених тисячолітнім досвідом навіть тоталітарних режимів – «державного суверенітету», «територіальної цілісності» та «недоторканності кордонів» – для України, яка обрала демократичний шлях розвитку, було замало.

Об'єктивно слід визнати: автори документу багато в чому недопрацювали. Національні інтереси у версії 1997 р. звучать надто загально. Їм не вистачає конкретики, тим більше систематизації (за сферами, ресурсами, суб'єктами виконання). Виправданням може бути 5-й рік незалежності, коли давалася взнаки як недосконалість державних органів, так і вади їх інформаційного та інтелектуального забезпечення.

Закон України від 19.06.2003 **«Про основи національної безпеки України»** містить цільову статтю – «Пріоритети національних інтересів», яких налічується 10. Порівняно з Концепцією національної безпеки, національні інтереси більш деталізовані. Новим став пріоритет щодо «забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України». Крім того, до рівня національного інтересу піднято «інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір». У першому випадку мова йде про ЄС, у другому – про НАТО.

Попри його безумовний позитив, даний Закон необхідно віднести до неофіційного переліку документів ідеального права. Вкотре визначено стратегічні цілі національного розвитку, що є основою забезпечення національної безпеки. Проте реальне досягнення таких цілей – справа наступних поколінь українського народу (в тому числі нових поколінь політиків), кожне з яких додаватиме щось своє, конкретно-історичне, при цьому не маючи достатніх підстав заявити про повне задоволення національних інтересів чи досягнення стану абсолютної безпеки.

Останнім офіційним доповненням до тематики національних інтересів стала **Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України** від 12.02.2007. Документ вводить в обіг дещо нове словосполучення – «життєво важливі національні інтереси України», яких знову ж таки налічується 10. Варто зазначити, що національні інтереси держави не можуть не бути життєво важливими. Або допущено тавтологію, що аж ніяк не прикрашає нормативно-правовий акт під іменем «Стратегія», або перед нами обмовка за Фрейдом: можуть бути національні інтереси «для галочки», проте можуть бути національні інтереси «для життя», від яких лише крок – «до виживання».

Більша частина інтересів, виписаних на сторінках Стратегії, змістовно співпадають з інтересами, законодавчо визначеними у 2003 році. Водночас, враховані нові аспекти, продиктовані особливостями поточної боротьби різних гілок влади та політичних сил, об'єднаних у політичну систему суспільства. Такими новими «життєво важливими» інтересами стали: «соборність держави на основі консолідації усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп навколо цінностей незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України»; «удосконалення механізмів реалізації конституційного принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову»; «неухильне додержання гарантій незалежності та об'єктивності суду»; «обмеження втручання держави у діяльність економічних суб'єктів, громадян, громадських організацій та політичних партій, релігійних об'єднань». Якщо узагальнити, то перед нами – перелік найбільш проблемних напрямків діяльності політичного істеблшменту України останніх президентської та парламентської ротацій. Або «тематичний план» найбільш гострих (іноді – непримиренних) суперечок між різними політичними силами.

Стратегія національної безпеки України, яку доцільно розуміти як програму державотворчих дій конкретної політичної команди, об'єднаної навколо Президента України, започатковує нову політичну традицію. Через такий документ новий глава держави доносить співгромадянам і світові власне бачення загальнодержавного проекту під назвою «національна безпека», а також принципові моменти її забезпечення. З одного боку, це виведення політичної культури України на новий демократичний рівень, з іншого – у випадку перемоги популістських сил – небезпека радикального перегляду існуючих підходів до забезпечення національної безпеки під лозунгом «все, що було до нас – було не так».

Неважко передбачити й інше: кожна нова політична сила, яка перемагатиме на виборах, здатна скоригувати, а то й просто змінити національні інтереси України: парламентська більшість – через відповідний закон; глава держави – через Стратегію національної безпеки. Отже, Стратегія, покликана доповнювати й розвивати Закон, за певних умов здатна перетворитися на його нормативно-правового антипода.

Головна проблема теоретичного та прикладного використання терміна «національний інтерес» пов'язана з тим, що в жодній країні

світу немає узгодженої методології визначення пріоритетних інтересів нації. Деякі автори вважають, що такі інтереси об'єктивно зумовлені становищем держави у регіональній та світовій системі і їх необхідно обґрунтовувати, виходячи з геополітичної конкретики. Інші вважають, що національні інтереси повинні бути більш стійкими, захищаючи національні цінності попри швидкозмінну геополітичну кон'юнктуру. Треті визнають, що національні інтереси цілком можуть суб'єктивно визначатися (інтерпретуватися) поточним урядом, який у сучасному швидкозмінному світі дедалі частіше є «пожежною командою», змушеною оперативно реагувати на прогресуючі виклики та загрози.

В останньому випадку політика забезпечення національної безпеки не може бути політичною діяльністю, узгодженою між різними політичними силами та успадкованою від однієї політичної команди до іншої. Українські реалії переконують у поступовому посиленні третього підходу до визначення національних інтересів, що неминуче апроксимується на систему забезпечення національної безпеки. Деякі національні інтереси України, оприлюднені в згаданих вище офіційних документах, неоднаково (критично, а в дечому навіть вороже) сприймаються у Львові, Донецьку або Сімферополі. Відповідно, політики, які репрезентують ці регіони, переконують власну аудиторію у «недосконалості», «неправильності», «шкідливості», а то й «смертельній небезпеці» загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки.

Населення України фактично не знає національних інтересів власної країни, їх змісту, способу правової фіксації, ресурсного забезпечення, механізмів практичного втілення. Про ступінь синхронізації або ж антагоністичного неспівпадання національних інтересів України з подібними духовно-політичними конструкціями інших держав (насамперед тих, які межують з Україною) мова взагалі не йде.

Навіть в умовах стабільної державної еволюції та зрілої політичної культури населення потрібна цілеспрямована діяльність державних структур і громадських організацій щодо роз'яснення різним соціальним прошаркам змісту найбільш ефективного суспільно-політичного інтегратора – національних інтересів.

В Україні все відбувається з точністю до навпаки: в умовах невпинного протистояння різних політичних сил, причиною та наслідком чого є «гладіаторська» політична культура та деформовано-не-

стійка, багато в чому фрагментарна політична свідомість, «національні інтереси» (насправді – їх пропагандистські ерзаци, нашвидкуруч зліплені вербальні конструкції) стають розмінною монетою в баталіях за електоральну підтримку. Як засвідчили парламентські вибори 2001, 2006 та 2007 рр., а також президентські вибори 2004 р., передвиборча риторика політичних гравців у багатьох випадках опиралась на лозунги, які не співпадають із національними інтересами і навіть суперечить їм. Особливо впадають в очі сумніви різних електоральних груп щодо вступу України до ЄС, антинатовські настрої географічного Півдня, Сходу та Центру країни, тема російської мови як другої державної тощо.

Верховна Рада України IV скликання, прийнявши у 2003 р. Закон про основи національної безпеки України, дала однозначну відповідь на питання геополітичного та воєнно-політичного визначення країни. Більшість тогочасних політичних сил не заперечувала проти євро- та євроатлантичної інтеграції України. Рік потому, напередодні президентських виборів політичні спекуляції з принципових питань стали нормою життєдіяльності вітчизняного політикуму. З часом вони лише посилювались, зруйнувавши ледве покреслену готовність нації діяти відповідно до національних інтересів.

Таким чином, Україна все ще перебуває на етапі змістовного наповнення національних інтересів. Політичні сили, які представляють різні регіони та різні покоління активного населення, погодилися з необхідністю існування національних інтересів як прийнятої у світі ознаки зрілої державності. Водночас, зміст національних інтересів в умовах сучасної України – рухлива, змістовно аморфна, іноді суб'єктивно трактована конструкція, яка недостатньо об'єднує, а в деяких випадках роз'єднує носіїв українського паспорта, які розмовляють різними мовами та бачать надійною зовнішньою підтримкою незалежності власної держави Брюссель або Москву.

За таких умов система забезпечення національної безпеки може бути накреслена лише в загальних деталях. Це не дозволяє застосувати щодо неї критерії досконалості, ефективності та стійкості.

Протоієрей Діонісій Мартишин*

ПОЛІТИКА В ЖИТТІ ХРИСТІЯНИНА

Сьогодні архіпастирі та пастирі повинні у своїх єпархіях пояснювати народу шкідливість політизації церковного життя, а також вчасно зупиняти тих, хто намагається внести в Церкву розбрат на основі політичних спекуляцій.

Блаженніший Володимир, Митрополит Київський та всієї України

«Минули часи, коли про політику, у тому числі і в Україні, можна було говорити як про щось другорядне, несерйозне або просто як про «брудну справу» [1, 3]. Тому і справжній християнин не може бути поза політикою, як суспільним елементом. Істинно релігійна людина повинна впроваджувати свої релігійні ідеали в усі сфери свого буття. Бо інакше Бог буде лише тільки десь глибоко у душі, далеко в серці, а на практиці Його зовсім реально не буде у нашому соціумі. Тобто реальна практика реального спілкування з Живим Богом у нашому земному бутті перетвориться лише на філософські роздуми та метафізичні мрії про невідоме. Але, на жаль, на сьогодні навіть серед християн існує думка, що православний християнин не повинен займатися політикою та соціальними питаннями, і що він повинен уникати цього як справи нечистої і не богоугодної. Ця думка хибна, і базується вона на пасивності, лінощах та бездіяльності. Більш того, таку позицію можна назвати єретичною.

Можливість участі православних християн в адміністративному управлінні та політичних структурах держави виправдана прагненням працювати на благо суспільства і процвітання кожної людини в цьому земному житті.

Ніщо не перешкоджає участі православних християн у сучасній політиці. Така участь може і повинна бути однією з форм християнської місії в суспільстві, якщо здійснюватиметься відповідно до Священного Передання Церкви, норм Євангельської моралі, зі служінням Вітчизні, прагненням до перетворення навколишньої дійсності, за словом Христовим.

---

* кандидат богослов'я, професор Міжнародної кадрової академії, викладач Київської Духовної Академії і Семінарії

Безумовно, Церква не бере участі у політичній боротьбі. В «Основах соціальної концепції Української Православної Церкви» зазначено: «Неможливою є участь церковного Священноначалія і священнослужителів у діяльності політичних організацій, у передвиборних процесах, таких як публічна підтримка політичних організацій або окремих кандидатів, які беруть участь у виборах, агітація і т. ін.» [6, 25]. Якщо звести позицію християнина до формули: «Церква поза політикою», то чи не буде це насправді капітуляцією перед ліберальним принципом, згідно з яким релігія є суто особистою справою громадянина, а вплив релігійних організацій повинен бути виключений з політичного і суспільного життя? До того ж патріотизм православного християнина повинен бути дієвим. Якщо ми слідом за іншими повторюватимемо крилату фразу, що політика – це занадто брудна справа для нас, православних християн справа, то добровільно віддамо життя нашої країни в руки людей, в кращому разі, байдужих до християнських етичних цінностей та історії української культури. Невже у Церкві взагалі немає позиції в політичних питаннях, неville їй нічого робити в політичному житті? Більш того, коли сьогодні у сучасному суспільстві всі говорять про національну ідею та відродження національної свідомості, ми повинні зрозуміти: «Втілення в життя національної ідеї неможливе без формування в кожного громадянина активної життєвої позиції» [2, 458]. «Без цілеспрямованого виховання соціально активного громадянина, формування у нього активної життєвої позиції нам аж ніяк не обійтись саме в період нестабільного розвитку країни» [2, 164].

Серед нас є люди, які з різних причин не поділяють релігійних поглядів, проте потрібно зазначити, що нас об'єднують загальнолюдські цінності, такі як соціальна та етична справедливість, справжня любов, турбота про теперішнє і майбутнє наших дітей, прагнення до того, аби наші діти та онуки жили в кращих умовах, ніж сьогодні доводиться жити кожному з нас. Саме з урахуванням цих фундаментальних поглядів і жертвних прагнень служіння нашому народові деякі священнослужителі беруть участь у виборах до місцевих і обласних рад, передусім як відповідальні громадяни української держави, але при цьому вони не мають права ототожнювати свої політичні погляди з позицією всієї Української Православної Церкви і виступати від імені всього Православ'я.

У питаннях соціальної справедливості, захисту загальнолюдських цінностей від економічного детермінізму та політичного автори-

таризму Православна Церква не бачить перешкод до взаємодії зі здоровими політичними та суспільними силами різної орієнтації, до співпраці з будь-якими добродішними людьми, у тому числі інаквовірними, за умови їх готовності до чесного, доброзичливого і зацікавленого діалогу на благо нашої рідної держави. Насамкінець, християнин не має готових відповідей на усі питання життя, він у постійному пошук, філософському мандруванні, але під зіркою Православ'я на шляху Біблійного Одкровення. І ці пошуки супроводжуються практикою: християнин «творить» правду, здійснюючи добро в історії, і робить це разом з усіма людьми, які спричинилися до проникнення Христового Царства у світ.

Тому в даному випадку аполітичність і байдужість можуть навіть розглядатися як гріховне ухиляння та небажання нести духовний подвиг служіння заради апостольського та пророчого свідчення Божої правди та справедливості світові.

З іншого боку, сумною альтернативою політичній і соціальній апатії християнина є сприйняття православною свідомістю вузьких політичних поглядів та ідеологічних міфоутворень у сфері релігії – реально існуючих хибних уявлень про Церкву та соціально-політичні феномени, які народжуються із абстрактних висновків або політичних маніпуляцій.

Сьогодні православний християнин, на жаль, більше зайнятий секулярними [4] питаннями: національної та державної самоідентифікації, будівництвом «національної» Церкви, питаннями формування національної ідеї, національної безпеки та доктринальних положень у сфері геополітики. Але ж місія Православної Церкви – не в служінні партійній політичній стабільності, олігархічній міцності і не в побудові всесвітньої демократії на землі, а в пророчому звіщенні правди Божої й апостольському благовістивуванні Христового Царства. Трагедія сучасного християнина у тому, що «націю і її інтереси стали розглядати як самоціль, і замість того, щоб спрямовувати свої народи до Христа, більшість Православних Церков де факто визнавали перевагу над собою суто мирських інтересів» [5, 139], – пише протопресвітер Іоанн Мейєндоф.

У свою чергу, сучасні політики вирішують питання не економічного розвитку й соціального-політичної стабільності в державі, а внутрішні богословські питання зі сфери канонічного права й еклізіології.

Національне та політичне міфоутворення існувало за всіх часів. Сьогодні міфоутворення спрямоване не на відновлення минулого й

пошуки єдності, а на формування нинішньої дійсності через призму протиставлення й ворожнечі. Через перемогу над «зовнішнім злом» – до внутрішньої гармонії. Без «темних сил» (цілком конкретних і навіть національно пізнаваних, як правило, «москалі, жиди»), точніше сказати, без бою з ними картина стає неповною. У цьому, на жаль, і полягає проблема політичної діяльності християнина у сучасному суспільстві.

Проникнення політичного міфу в релігійну масову свідомість спирається на емоційну насиченість подачі та пошук «магічних» слів: «патріотизм», «державна ідентифікація», «єдина національна Церква», а також релігійних метафор, для обґрунтування яких звертаються навіть до міфологічних джерел прадавнього язичництва.

Політичне міфоутворення в релігійній сфері – динамічне секулярне явище, яке переживає в цей час процес свого оформлення. Тому складно запропонувати однозначний, чіткий, вивірений термінологічний ряд для визначень і характеристик цього феномена. Можна сказати, що політичне міфоутворення – це нове духовне явище XXI ст., яке поширюється в країнах пострадянського простору, всіляко впливаючи на людину та суспільство. Але цей вплив ще недостатньо вивчений, тому що він різноманітний і неструктурований.

Політичні та соціально-економічні процеси, з якими пов'язана перебудова нашого суспільства, вплинули і на вживання багатьох усталених понять і термінів, (почався перегляд їхнього змісту, наповнення новим змістом, здійснюється їхня кон'юнктурна фальсифікація). Раніше, за часів Радянського Союзу, партійна номенклатура проповідувала «світле майбутнє комунізму» без запеклих ворогів капіталістів, тепер «національно свідомі еліта» обіцяє світле демократичне «царство євроінтеграції» без комуністів та московських попів-загарбників.

Тому і доля сучасної людини часто залежить від помилкових ідеологічних установок і від спекуляцій на релігійну тему. Наприклад, сьогодні як віруючі православні християни, так і невіруючі залучені в дискусію про національну Церкву, богослужіння українською мовою, відокремлення від Руської Православної Церкви. Створюються міфи про «красну комуністичну» Церкву, загарбників і імперіалістів, про Путіна, Медведєва й Москву, про гроші й владу. Але яке відношення мають ці питання до найголовнішого питання християнського життя – обожнення, спасіння, реальне преображення і перетворення життя благодаттю Святого Духа.

У житті Православної Церкви є нагальні та більш актуальні питання, ніж національна самоідентифікація, і ці питання потребують термінового вирішення. Це, передусім, суперечності між доктринальними питаннями православного віровчення та реальною практикою буття християнина; низький рівень богословського осмислення церковно-приходського життя; комунікативні бар'єри спілкування; соціально-психологічний ізоляціонізм. Але крізь секулярну призму та окуляри політичної кон'юнктури бачиться інший підхід до вирішення церковних проблем. Складається таке враження, що ні гріх, ні пороки, ні слабкості, ні гордіня, ні пасивність, ні інертність людської природи відділяють нас від Бога, Євангельського Одкровення, а державні кордони, питання національної ідеї, мови та культури. Звідси, відгомонами багатьох політичних міфів є церковні розколи. Сьогодні ми спостерігаємо таку картину: людина не молиться, не відвідує храму, не веде активного духовного життя, далека від Священного Писання й Традиції Церкви, більше того, часто просто не визнає існування Бога, але при цьому вважає себе провідним фахівцем у галузі релігії, богослов'я, каноніки, церковно-парафіяльного життя й релігійної філософії. Це особливість нашої совкової ментальності, коли кожна кухарку керує державою, кожний тракторист займається питаннями гінекології, а атеїст проповідує «благу звістку» про Бога. Люди говорять про велику й славу Україну, але при цьому іноді страшно вийти на вулицю, де бруд і сміття починається з наших під'їздів, при цьому винні в цьому, звичайно ж, не мешканці будинку, а депутати та президент. Люди роками стоять в одному храмі поруч, не знаючи, як звати один одного, і проблема цього, звичайно ж, не в егоцентризмі й гріховності ізоляції, а в тому, що служба у храмі не проводиться українською мовою і «московська» Церква не формує української національної ідеї.

У нас завжди співіснує жертвна любов до всього людства, до всього всесвіту з ненавистю й злістю щодо ближнього; «щирий, свідомий» патріотизм із «корупцією соборності» й розбазарювання на родного надбаня.

Православному християнину, насамперед, треба зрозуміти, що не від політичних протистоянь і нескінченної партійної боротьби, свідками якої ми з вами є, залежить прогресивний розвиток і конструктивна сила української нації, а від розуміння сутності духовних прагнень людини, історії нашого народу та релігійно-моральних цінностей. Усі політичні погляди православного християнина повинні на-

роджуватися на основі його віри, а не політичних ілюзій. Багатовіковий досвід Православної Церкви є важливим чинником у становленні та розвитку істинних уявлень про політику. Православ'я – це живий шлях Богоспівкування, заснований на реальній практиці та досвіді будівництва людського життя у світлі Божественного Одкровення. Православне богослов'я не повертає людей до філософських і політичних концепцій. Воно ставить сучасну людину перед Євангелієм Ісуса Христа й чекає від неї вільної життєвої відповіді на це покликання. Зустріч із Живим Богом – це початок не лише філософського осмислення, релігійної динаміки духовного розвитку людини, а й фундаментальна підвалина політичної місії християнина у світі [3, 340]. Враховуючи це, християнський богослов повинен передусім обстоювати гідність людини і людського життя у світлі животворящої та динамічної Традиції Церкви. Отже, сучасна людина повинна знати основи своєї православної віри для формування цілісного світогляду і самого ставлення до життя, що, безумовно, в майбутньому принесе свої плоди і в напрямку формування свідомої громадянської позиції.

Християнська місія у світі – це не лише апостольське служіння і просвітництво, це ще й пророче покликання та свідчення про Божественну Істину у житті сучасного суспільства, особливо у час суспільних державно-політичних трансформацій та економічних реформ. Актуальною домінантою в релігійному житті людини є осмислення абсолютних християнських цінностей в діалозі з проблемами та потрясіннями сучасного світу. Не зважаючи на ідеологічні спекуляції та політичну боротьбу, яка хронічно точиться в нашій молодій українській державі, православний християнин своїм життям і справжньою християнською позицією повинен підкреслювати, що в будь-якому політичному виборі головне не ситуативна, історично і політично обумовлена позиція людини, а Живий та Вічний Христос з Його Православною Церквою.

1. Головатий М.Ф. Мистецтво політичної діяльності: Навч. посібник. – К., 2002.

2. Головатий М.Ф. Соціологія політики: Навч. посібник для вищ. навч. закл. – К., 2003.

3. Мартишин Діонісій, прот. Духовно-моральні цінності та соціально-громадські питання у світлі досвіду церковного життя // Труды Київської Духовної Академії. – №8. – К., 2008.

4. Мартишин Діонісій, прот. Украинская Православная церковь и процессы секуляризации // Труды Київської Духовної Академії: Ювілейний збірник. – №7. – К., 2007.

5. Мейендорф Иоанн, прот. Живое Предание. Свидетельство Православия в современном мире. – М., 2004.

6. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. – К., 2002.

ДУХОВНА, ІСТОРИЧНА, КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ТА ПРОБЛЕМИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

А. Білаш*

УКРАЇНСЬКА ЕЛІТА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Наша держава переживає систематичну кризу: економічну, політичну, соціальну. Причиною цього є відсутність еліти, такого собі «мозкового центру», який би керував суспільством, виконував роль менеджера. До того ж в одних людей поняття еліти асоціюється з якоюсь кастою, а інші взагалі не визнають еліту, заперечують її існування і вплив на націю. Варто погодитися з думкою Д. Донцова, прибічника радикальних ідей, який сказав, що «суспільство без еліти виміряне демократами, і якби не українська еліта, були б ми плебейською нацією» [3, 248].

Погляд у минуле підтверджує думку: кожна політична спільнота нормально функціонує лише тоді, коли в ній виникає й існує активна меншість, яка спроможна визначати напрями історичного розвитку нації.

Справжня генерація української еліти виникла у добу романтизму, представниками якої стали: М. Гулак, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, І. Франко, Т. Шевченко. Ці видатні діячі першими перейшли до культурного, а потім і до політичного етапу розвитку нації, що визначило її долю майже на століття.

Елітність – полягає не в аристократичному походженні, не у володінні матеріальними багатствами і навіть не у високій освіті, а в тому, що цей аристократизм, матеріальні багатства, духовні над-

---

* студент Національної академії управління

банья та вся людська енергія спрямовані на творення української нації, зміцнення і розбудову української незалежної держави, на економічне процвітання країни, народу, кожного лояльного громадянина України.

У Словнику української мови зазначається, що еліта – це люди, які виділяються серед інших людей своїм суспільним становищем, розумом, здібностями тощо [6]. Наприклад, лицар духу, за Л. Лук'яненком належить до еліти чи не належить? Лицар духу – це людина, яка свої ідейні переконання цінує понад власне життя. Лицарями духу були 300 козаків, які під час битви під Берестечком залишилися на островці, щоб затримати наступ поляків, і коли їх оточили й під загрозою смерті запропонували здатися, вони гордо відкинули вимогу і по-лицарськи прийняли смерть. Або 420 студентів, які захищали ідеали УНР від радянського вторгнення 29 січня 1918 р. під Крутами [2].

Таке поняття не повністю розкриває якості еліти. **Які ж повинні бути основні чесноти еліти?** Д. Донцов зазначав, що давні греки і римляни розрізняли поняття «кальоскагатос» і «вірус». Наша князівська, литовсько-руська й козацька аристократія знала, що мудрість – це прикмета кращих людей; вони мусили бути «грізними, чесними, шляхетно уродженими, благородними», бути правителями «по суті, не по імені», «безстрашними, мужніми», мати «царське серце». Тут виразно вже виступають три визначені ще еллінськими філософами прикмети володарної верстви: шляхетність, мужність і розум.

Шляхетність проявлялася в тому, що для людини важливі не особисті вигоди, а лише засади честі, її ідеали, яким у жертву приносяться не тільки свої особисті справи, але й все близьке й рідне.

Мужність – це воля, вояцька вдача, «тверда рука» формотворця. Означає бути невблаганним і твердим до себе, щоб бути невблаганним і твердим до ворожих сил зовнішнього світу, до власної спільноти [3].

Розум еліти полягає в тому, щоб досягнути мету, до якої вона йде; вона повинна охопити все суспільство однією організуючою ідеєю, яка створивши досконалу форму для цього суспільства, формуючи його, робила його сильнішим.

Ще одна риса еліти – це її здатність до «регенерації», тобто насаджуванні своїх ідей наступним поколінням. Наприклад, М. Костомаров, який своєму студенту М. Грушевському прищепив ті якості, які дозволили йому впливати на долю народу.

В чому проявляється необхідність еліти? Необхідність еліти в тому, що вона захищає національну спадщину, відстоює інтереси держави (народу), зберігає національну ідентичність. Еліта є ініціатором прояву національної активності. Як приклад, визвольні змагання 1917–1920 рр. Для з'ясування причини їх виникнення проаналізуємо думку видатного історика О. Оглобліна «Відродження української державності з'явилося не як наслідок історичного розвитку України, а як щось залежне від сторонніх обставин; в кращому разі, як наслідок і витвір національно-культурного руху попередньої доби» [1, 4] (тобто вони виникли на підґрунті, створеним елітою XIX ст.). За тих політичних ідеалів група партій не могла поставити на своєму чолі М. Міхновського чи Є. Коновальця. Вона ставила професорів і письменників, в результаті маємо ідейні хитання з найважливіших питань. Встановлення диктатури Міхновського в умовах Києва 1917 р. врятувало б державність, та це було неможливо. Потім війна з Московщиною, Польщею. В українській еліті не панувала ідея незалежності України. Хто це добре розумів (С. Петлюра, Є. Коновалець), не були при владі. Ті, хто був на перших ролях, не стояли на позиціях проголошення незалежності та організації своїх органів влади й армії [5].

Теперішня еліта – це строкатий конгломерат, вона розподілена між своїми природними класами: від низових прошарків суспільства до його найвищих сфер. Велику увагу хочеться приділити політичній еліті, яка викликає великі сумніви, якщо не своїм існуванням взагалі, то своєю якістю – напевне, бо вона не є національною, вона не є авторитетом для суспільства – нині час нелегальних «авторитетів». Звідси – ігнорування соціальних потреб народу, одномоментне збагачення «еліти» народним коштом в результаті негласного розподілу загальнонародної власності. І не видно сьогодні постаті, навколо якої об'єдналася б еліта, а за нею і суспільство. Причина тут не лише в браку безумовно авторитетних діячів, а й у стані самого суспільства, бо воно здрібніло і замовляє здрібнілих політиків.

На відміну від політичної, наукова еліта існує, але їй не надають адекватної підтримки та ігнорують її рекомендації. Учені України можуть назвати чимало своїх розробок, які з успіхом використовуються в інших країнах, тоді як деякі з цих розробок могли б допомогти розв'язати наші проблеми

Щось схоже можна сказати і про еліту мистецьку, яка протистоїть процесам розкультування, деукраїнізації [2].

Де взяти нову еліту? Особливо важливим є завдання формування політичної культури молоді, шляхом органічного поєднання політичного виховання з релігійним і моральним. Треба виховувати патріотів. Адже саме сьогодні формується нова еліта української нації, яка повинна вивести нашу країну на передові позиції сучасної цивілізації. І доля нашої еліти залежить від нас самих, бо якоюсь мірою ми її обираємо, і як сказав А. Шопенгауер: «люди прислухаються не до тих, хто говорить найрозумніше, а до тих, хто говорить найголосніше» [4, 248].

1. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: Навч. посібник для учнів, студентів, історичних факультетів. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.

2. Дзюба І. На «Еліту» надійся, а сам не плошай // Дзеркало тижня. – 2003. – №44 (469).

3. Донців Д. Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини. – К.: МАУП, 2005. – 568 с.

4. Лемківський К.М., Піча В. М., Хома Н.М. Політологія: підручник для студентів вищих закладів освіти. – Л.: Магнолія плюс, 2004. – 476 с.

5. Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. – К.: МАУП, 2003 – 296 с.

6. Тлумачний словник української мови / За ред. д-ра філологічних наук, проф. В.С. Калашникова – 2-ге вид., випр. і доп. – Х.: Прапор, 2004. – 992 с.

А.Д. Сіротова*

РОЛЬ ЛІТЕРАТОРІВ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ У ФОРМУВАННІ ІДЕНТИЧНОСТІ: ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Україна вже 17-й рік незалежна, а питання ідентичності (як державної так і національної) досі є гострим і вимагає нагального обговорення. Чиє це завдання? Було б наївним покладати свої надії на керівну верхівку політикуму, адже це далеко не ті люди, які здатні запропонувати суспільству щось серйозніше за декілька абсолютно примітивних лозунгів. У складному процесі вироблення, викристалізовування ідентичності потрібне ідейне підґрунтя, ідея, яка поєднала б українців і на Сході, і на Заході, на Півночі і на Півдні. Потрібна

---

* студентка Ужгородського національного університету

кропітка, щоденна праця, яка виробила б спільну ідентичність. Такою діяльністю здатні займатися ті, кого прийнято називати інтелектуальною елітою: філософи, літератори, письменники, соціологи, політологи, культурознавці. Це той прошарок, який у нашій країні, на жаль, залишений напризволяще і змушений добувати кусень хліба, підлаштовуючись під політичну кон'юнктуру. А усвідомивши інтелектуальний потенціал, оцінивши можливості та закликавши до діалогу всю чисельну когорту культурних і наукових діячів, держава б досягла успіху у вирішенні питання ідентичності власного населення. Пройшовши певні етапи – від народження дискусії до публічного її обговорення та консенсусного прийняття в суспільстві – інтелектуали можуть допомогти народу осягнути самого себе.

В Україні проблема Європи постала як проблема ідентичності. Ототожнення себе з Європою, її культурним і політичним спадком на зламі 80-х і 90-х ХХ ст. почало означати не лише політичний, але й геополітичний вибір, причому на цьому переломному етапі переважає переконання про європейськість української культури, європейську ідентичність України. Восени 1996 р. у Львові відбулася кількаденна міжнародна конференція. У конференції взяли участь представники інтелектуальної та літературної еліти, серед яких ініціаторка й організаторка заходу Марія Зубрицька, шеф фундації «Погранічє» і журналу «Красногруда» Кшиштоф Чижевський, публіцисти та есеїсти Юрій Андрухович, Микола Рячук, Олександр Гриценко, а також російський письменник, уродженець Галичини Ігор Клех і білоруський письменник, редактор журналу «Фрагменты» Ігар Бабков. Але, на жаль, жодних вагомих результатів конференція не принесла – поговорили та й розійшлися. Ніякої реакції навіть у львівському середовищі, не кажучи вже про всеукраїнський масштаб. Але перша спроба таки відбулася. Поновити цю дискусію, надати їй нового сучасного звучання, враховуючи всі реалії та виклики, значно легше – варто лиш поставити собі таку мету.

Такий процес вже пройшли наші найближчі сусіди: і Чехія, і Польща, і Угорщина. Причому пройшли ще 20 років тому. Перед тим, як осягнути себе національно, інтелектуальна еліта почала з іншого рівня ідентифікації своїх народів – з центральноєвропейської ідентичності. Зважаючи на те, що Західна Європа звикла протягом не одного століття історії розглядати країни центрально-східно-європейського регіону як маргінальні, в середині сімдесятих років виникла дискусія серед центрально-європейських інтелектуалів. [4]

Це був справжній інтелектуальний вибух, без якого немислимий весь подальший розвиток регіону. Із дискусій у кав'ярнях, пивних народилася потужна сила, яка зрештою і призвела до повалення радянського диктату та подальшого європейського вибору цих країн.

Інтелектуали почали обґрунтовувати центральноєвропейськість як щось окремішне, як протиставлення одночасно і західноєвропейськості і російськості (яку уособлював собою на той час Радянський Союз) [2, 137]. Обґрунтовуючи свою центральноєвропейськість, чехи, угорці, поляки давали поштовх до власного національного розвитку. М. Кундера, Д. Кіш, Г. Конрад та інші літератори шляхом непростих, а подекуди запеклих дискусій розробили ідейну базу, якою трохи пізніше скористалися політики і втілили її в життя – як під час оксамитових революцій, так і в подальшому, зокрема при створенні такого міжнародного утворення як Вишеградська четвірка [1]. Не забуваймо, що для політичної культури центрально-східноєвропейців характерним є те, що літератори постійно виступають як совість та рупор народу. Вони висловлюють ще невизначені бажання, політичні ідеї та сподівання в дещо перекрученій, видозміненій формі, поза політичними партіями та їхніми ідеологіями.

Аби не ставити питання про своєчасність в історії, плекатимемо надію на те, що держава зверне увагу на інтелектуалів і почне прислухатися до їхніх поки що тихих, але доречних голосів, а колеги-політологи не будуть заскоружлими у своїй академічній політичній науці, натомість намагатимуться долучитися до процесу кристалізації національної ідеї із новітніх літературних і філософських творів. Лише за таких умов зможемо дати собі відповідь: «Хто ми такі, українці?».

1. *Bayer J.* Geschichte als Schicksal oder Chance? Die Mitteleuropa-Diskussion // Rückkehr nach Europa? Geschichte und geschichtliche Mythen in Osteuropa. Konferenz vom 8. Und 9.1996 in Potsdam. – Potsdam, 1997. – S. 10–21.

2. *Busek E.* Gerhard Wilfinger: Aufbruch nach Mitteleuropa. Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents. – Wien, 1986.

3. *Busek E.* Gerhard Wilfinger: Ein Gespenst geht um. – München: Mitteleuropa, 1987.

4. *Schlogel K.* Mitteleuropa – Utopie und Realität // Truger, Arno / T.H. Macho (Hrsg.) – Mitteleuropäische Perspektiven. Verlag für Gesellschaftskritik, Wien 1990. – S. 3–17.

О.П. Бойко*

МЕНТАЛІТЕТ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

У зв'язку з бурхливим розвитком інформаційного суспільства, масштабністю телекомунікаційних мереж, розвитком і поширенням сучасних технологій змінюється природа людини. Як зазначив японський професор І. Масуда, людина перетворюється з *Homo Sapiens* в *Homo intelligence*. А нова людина викликала, і це закономірно, до життя нову цивілізацію. І якщо на перших етапах становлення цієї нової цивілізації – технологічної, інформаційної – йшов активний процес інтеграції, європеїзації, американізації, глобалізації тощо, то сьогодні спостерігаються нові тенденції. На загальному фоні глобалізаційних змін у житті людства посилюється розуміння значимості групової ідентичності в соціальному житті. Звернення до глибинних коренів, традиційних установок, до ментальних структур суспільства, які проявляються через архетипи, самосвідомість, самоствердження, самореалізацію як «дух народу» тощо, є закономірною реакцією на глобальні процеси інтеграції та централізації влади. Цей процес, який розпочався ще наприкінці ХХ ст. в Сполучених Штатах Америки і був проаналізований у працях О. Тоффлера, Д. Несбітта, Б. Барбета та інших дослідників, які зазначили, що «концепція плавильного тигля» більше не працює в американському суспільстві. Сьогодні можна спостерігати зовсім інші процеси – етнічне відродження у всесвітньому масштабі. До цього ж традиційні цінності, які є однією з детермінант ментальності, не тільки стійко співіснують з сучасними інститутами, але й пристосовуються до їхніх вимог, змінюючись при цьому як за своєю суттю, так і будучи провідниками сучасності в умовах конкретної традиційної соціальної організації. Завдяки традиціям в суспільстві відбувається самозбереження, відтворення та регенерація етнічної культури як системи, і вона, виступаючи, з одного боку, як запобіжний механізм у структурі суспільства, з іншого – є одним із механізмів його змін.

---

* к.філос.н., доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Державного вищого закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України»

Розуміння такого явища як менталітет та вмiле оперування цим поняттям дає можливість враховувати особливості та своєрiдну iдеологiю певного народу при розробцi нацiональних програм, осмисленнi зовнiшньої та внутрiшньої полiтики будь-якої держави. Бiльш того, детальне дослiдження теми менталiтету допомагає глибше усвiдомити причини фактичної невдачi економiчних i соцiальних перетворень у державi. Це стосується й України. Реформи, якi проводяться в нашiй державi, стають малоефективними, коли нашоу хують на опiр ментальної специфiки. Без врахування менталiтету не може бути ефективною економiчна полiтика, сучасний менеджмент, в основi якого лежать людськi вiдносини, що включають i нацiональнi аспекти. Важко переоцiнити значення менталiтету в пошуках нової нацiональної iдеї, яка стала б об'єднуючою та привабливою для українського суспiльства. Звернення до джерел цiннiсної самосвiдомостi України, нацiонального менталiтету, якiї орiєнтовано на власнi традицiї, цiнностi, смисл культури, духовно-психологiчну складову, на патрiотичне минуле – це i є вiдродження України, вiдродження, яке веде до процвітання будь-якої нацiї та українського народу зокрема. А без своєрiдностi, ментальностi немає нацiї як особливої цiнностi з власною самосвiдомiстю, неможливи самоiдентифiкацiя народу, усвiдомлення значення, самоцiнностi своєї культури, почуття патрiотизму. Це аспекти i нацiональної, i загальнолюдської безпеки.

Проблеми менталiтету розглядалися з точки зору психологiї (З. Фрейдом, К. Юнгом, Е. Фроммом та iншими. Представники соцiокультурного пiдходу – М. Блок, Ф. Бродель, Л. Февр та iн.) дослiджували менталiтет з точки зору соцiальностi. Соцiальну динамiку ментальних структур розглядали М. Вебер, П. Сорокiн. Представники релiгiйної фiлософiї (Н. Бердяєв, Н. Лосскiй, П. Флоренський, С. Франк) звертали увагу на метафiзичнi основи духу народу. Дослiдженням менталiтету крiзь призму етнологiї та етнографiї займалися М. Вернадський, Л. Гумiльов, В. Захаров. Достатньо вагомий вклад у вивчення українського менталiтету зробили В.С. Горський, С.Б. Кримський, О.С. Кирилюк, М.В. Попович та iншi. Варто зазначити, що менталiтет як феномен суспiльного життя потрiбно розглядати на основi соцiально-фiлософського пiдходу. Це дасть змогу створити iнтегральну картину українського нацiонального менталiтету, виявити основнi сутнiснi якостi та детермiнанти.

Отже, менталітет – це комплексне явище, яке складається з соціокультурної, психологічної та етнічної складової. Менталітет безпосередньо проявляється в різноманітних, інколи неочікуваних, аспектах життя суспільства, в специфіці економіки, соціально-культурних, політичних та інших суспільних відносинах, соціальній спадковості тощо.

Менталітет – це конгломерат різноманітних компонентів, які накопичувалися протягом існування людства, кожним певним народом. Структура менталітету включає такі компоненти:

1) соціокультурний – своєрідність духовного, економічного, релігійного, політичного укладу життєдіяльності нації або народу в конкретно-історичному середовищі;

2) психологічний – проявляється на двох основних рівнях: а) рівень соціальної психології («національний», «соціальний» характер); б) рівень індивідуальної психології – конкретні прояви соціально-психологічних, національних установок у кожного індивіда;

3) цивілізаційний – раціональні смисли культури, які є інтелектуальним забезпеченням цивілізації.

Національний менталітет – це притаманна певній національній спільноті стабільна сукупність ірраціональних і раціональних особливостей колективних уявлень про світ, специфічний склад мислення, почуттів, вірувань, установок, які опредмечуються в матеріальній і духовній культурі, а також в особливостях функціонування та організації соціальних інститутів.

Таким чином, менталітет як соціальний феномен не може функціонувати поза залежністю від взаємозв'язку та взаємодоповнюваності трьох основних компонентів (його складових). Всі вони взаємодіють один з одним, утворюючи національну матрицю феномену – менталітет. Компоненти взаємозалежні і трансформація хоча б одного з них не може не викликати змін в інших складових і в матриці феномену «менталітет». Але особлива всезагальна роль належить духовній складовій, яка пронизує всі компоненти менталітету як центральноутворюючий елемент даного феномену. Наприклад, О. Шпенглер писав: «Кожна з великих культур має таємну мову світовідчуття, яка зрозуміла тільки тому, чия душа належить до цієї культури» [1, 226].

1. Шпенглер О. Закат Європы. – М., 2000.

В.Х. Арутюнов*

ПАРАДОКСИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Проблеми національної та цивілізаційної самоідентифікації набули актуальності на початку XXI ст. у відродженій українській державі. Ці проблеми знаходяться у центрі уваги її інтелектуальної еліти, серед якої слід виділити С.Б. Кримського, С.В. Курбатова, Ю.В. Павленко, М.В. Поповича, О.М. Семашко, М.О. Шульгу та інших.

Сьогодні, як справедливо кажуть, тільки лідар не бере участі в дискусіях з приводу самоідентифікації особистості, нації, держави в умовах глобалізації всіх сфер суспільного життя людства. Об'єктивність деяких глобальних викликів сучасної світової історії (міжцивілізаційні конфлікти, створення багатополярного світу, міжнародний тероризм, руйнація останніх імперій тощо) є підставою для розробки і втілення в життя програми сталого розвитку, (план дій ООН на XXI ст.) та одночасного загострення проблем, пов'язаних з етнічною, національною, політичною, державною, мовною, статевою, віковою, конфесійною, професійною, особистісною, планетарною самоідентифікацією людей як членів відповідного співтовариства [1; 2].

Певною мірою з самоідентифікацією можна пов'язати також антиглобалістські, дезінтеграційні орієнтації різних груп суспільства, в з глобалізацією – визнання об'єктивності інтеграційних процесів глобального розвитку. Тобто в площині цих протилежних інтеграційно-дезінтеграційних процесів і понять, що їх відображають, можна сформулювати **перший парадокс** самоідентифікації – **ціннісний**. Сутність його полягає у тому, що, з одного боку, для розв'язання глобальних проблем сучасності люди повинні ставити загальнолюдські інтереси і цінності вище національних, а з іншого – не можна будувати загальноєвропейський або загальнопланетарний будинок без «стін», за якими могла б відчувати себе комфортно і безпечно кожна нація та культура.

Другий парадокс – **парадигмальний**, який знаходиться у площині тлумачення понять «самоідентифікація» та «глобалізація». Сут-

---

* к. філос.н., професор Київського національного університету імені Вадима Гетьмана

ність його в тому, що словом «самоідентифікація» деякі вчені та політики маскують свої націоналістичні погляди, а за словом «антиглобалізм» іноді приховують антиринкові і навіть антисемітські погляди. Відбувається певна мімікрія понять: коли радикальний націоналізм виглядає надто агресивним та аморальним, то словесну оболонку радикалізму іноді змінюють на термін «самоідентифікація», причому спостерігається явне намагання широкий і багатозначний зміст цього терміна звузити та монополювати лише для позначення етнічної або етномовної самоідентифікації. Коли критика об'єктивних процесів глобалізації з наукової точки зору виглядає безпідставною, то ліві радикали під прапором антиглобалізму реанімують деякі ідеологеми доби «холодної війни» (тобто користуються «ярликами» імперіалістичної або капіталістичної глобалізації для дискредитації ідеалів глобального розвитку), а ісламські фундаменталісти з такою метою навішують на глобальні процеси «ярлик» сіонізму та американського імперіалізму.

Третій парадокс – правовий, який знаходиться у площині «юридичного казусу», що відображає несумісність двох фундаментальних принципів міжнародного права – права нації на самовизначення та територіальної цілісності визнаних міжнародним співтовариством держав. Але справа в тому, що деякі «маленькі імперії», що виникли на руїнах «великих імперій» (османської, австро-угорської, радянської тощо) проводять таку саму політику пригнічення малих народів в їх складі, яку в свій час проводили щодо них «старші брати» в колишніх імперіях. Саме з цих причин до цих «маленьких імперій» повертаються бумерангом проблеми їх подальшої дезінтеграції і руйнації за схемою розпаду «великих імперій».

Четвертий парадокс – лінгвістичний, який знаходиться у площині реалій білінгвізму. Суть його полягає в тому, щоб обмежити сферу дії однієї із складових історичної двомовності населення.

П'ятий парадокс – цивілізаційний, який знаходиться у площині конкуренції двох протилежних моделей культурної політики багатоетнічних і поліконфесійних держав. Згідно з вимогами однієї з цих моделей (мозаїчної), створюється мультикультурна спільнота політичної нації, а згідно з вимогами іншої – здійснюється культурна експансія і «розчинення» малих народів у титульній нації. З точки зору концепції «відкритого» і «закритого суспільства» К. Поппера, а також методології синергетики І. Пригожина кожна з вищеназваних моделей націотворення має як своїх недоліки, так і певні переваги,

Саме вони є індикаторами життєздатності або нежиттєздатності тієї чи іншої моделі суспільства.

Мультикультурну політику проводять, наприклад, такі успішні держави, як Канада, США, Швейцарія та ін. Спроба механічно перенести мозаїчну модель розвитку на реалії такої держави, як Ізраїль поки не дала очікуваних результатів. Прикладом культурної експансії титульної нації на інші етнічні групи в межах власної держави є політика Туреччини, Польщі, Німеччини та інших держав. Спроба механічного перенесення моноетнічних моделей розвитку на поліетнічні реалії Грузії, Азербайджану, Молдови, Сербії детермінували в них сепаратистські рухи, міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти, втрату фактичного контролю цих держав над частиною своїх територій. В Україні не існує чітко сформульованої національної політики з механізмами її здійснення щодо російськомовної меншості (або більшості!), намагання кримських татар створити в Криму національну автономію, розвитку культурної спадщини інших народів, ПМР, яка колись була у складі УРСР тощо. Дуже прикро, що, наприклад, проблему Криму розуміє набагато глибше американський фінансист Дж. Сорос, ніж деякі українські політики та експерти.

Висновки: 1) самоідентифікацію можна розуміти у вузькому національному або широкому багатобічному аспектах; 2) процеси, пов'язані з нею, відбуваються в глобалізованому просторі; 3) названа обставина створює парадокси в розумінні та здійсненні самоідентифікації у майже всіх людських спільнотах.

1. Буряк Л.І. Актуалізація національної ідентичності в українській історичній фемінології доби національного Відродження // Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми. – К.: Національна академія управління, 2008. – С. 90–97.

2. Ільчук Л.І. Ідентичність української нації – проблема загальнонаціональна // Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми. – К.: Національна академія управління, 2008. – С. 174–179.

К.В. Жадько*

ЄВРОПЕЙСЬКА САМОІДЕНТИЧНІСТЬ ТА УКРАЇНСЬКА САМОСВІДОМІСТЬ

Упродовж всього часу існування України як незалежної держави перед суспільством стоїть проблема національно-політичної самоідентичності. Справді, якщо народ є собою єдиним джерелом влади, носієм суверенітету, потрібно практичними діями підтверджувати зміст наведеної конституційно-правової норми. Проблема полягає в тому, що народ – це загальне поняття, а суспільство у своєму емпірично-достовірному існуванні – це сукупність людей, об'єднаних не стільки простором території країни, стільки духовним простором, в основі якого певна національна ідея, яка об'єднує, а не роз'єднує всіх громадян в єдине соціально-політичне та суспільно-державне ціле. Тобто, щоб народ був сувереном або суб'єктом влади в державі, він зобов'язаний виробити спільну ідею, заради якої створює суспільство, скріплюючи його засобами свідомо обраних засобів і механізмів врегулювання всіх проблем, які супроводжують життя людей.

Складність вироблення спільної об'єднуючої ідеї зумовлена також тим, що фактично в будь-якій країні проживають різні народи або ж представники різних народів і етнокультурних груп. У такому разі їх об'єднує якась *підсвідома* ідея, яка, ніби захищаючись, досить часто гальмує як розробку, так і впровадження в суспільне життя якихось *свідомо* розроблюваних ідей, які б об'єднали всіх громадян у державне суспільно-політичне об'єднання попри всі відмінності між ними. На загал Україна є моноетнічною країною, але це не означає, що духовно-соціальну цілісність утворює автохтонний український народ. Забезпечуючи його самоідентичність, завжди можна зустріти спротив з боку представників інших етно- і соціокультурних груп, які нібито утискуються в своїх правах на самоідентичність. Труднощів додає й те, що українській ментальності властивий, з одного боку, досить стійкий індивідуалізм, з іншого – певна

---

* аспірантка Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

етнокультурна байдужість, підкріплена тривалим історичним періодом бездержавного існування та розчиненості серед представників інших народів, яких українці завжди радо й гостинно сприймали як своїх. Тут доречно послатись на Т. Шевченка з його «сумними рядками»: «Гірше ляха свої люди тебе розпинають». Сучасна дійсність підтверджує ці, на превеликий жаль, пророчі слова.

Для подолання й вирішення наведених проблем самоідентифікації українського суспільства немає іншого шляху, як формувати народну спільноту на основі європейських критеріїв. Звичайно, втілювати в життя ці плани має держава як об'єднання тих громадян, які характеризують її як політико-правовий інструмент. Тобто йдеться, насамперед, про державних службовців, свідомих свого політико-правового статусу і спроможних, маючи його, протистояти не-свідомому й підсвідомому в собі – інакше буде компрометація держави, що неприпустимо. Слід виходити з того, що суспільство завжди є, за твердженнями переважної більшості видатних соціальних філософів, боротьбою еліт за право управляти державою та впливати на суспільство, право бути його провідниками.

Для України вкрай важливо процеси етнокультурної самоідентифікації її громадян підпорядкувати механізмам політико-правового регулювання з боку держави та її складових, в основі яких чинники народотворення, визначені англійським соціологом, політологом, культурологом і економістом Е. Смітом. Він наводить «шість головних атрибутів етнічної спільноти: 1) групова власна назва; 2) міф про спільних предків; 3) спільна історична пам'ять; 4) один або більше диференційних елементів спільної культури; 5) зв'язок із конкретним «рідним краєм»; 6) чуття солідарності у значній частині населення. Що більшою мірою даному населенню властиві ці атрибути (і що більше цих атрибутів властиві тому населенню), то ближче воно підступає до ідеального типу етнічної спільноти... Де є такий комплекс елементів, перед нами вочевидь постає спільнота з історичною культурою і чуттям спільної ідентичності» [1, 30].

Цілком очевидно, що народ як суверен *державної влади* не може її «вдержувати», якщо він не утворює зазначену народно-культурну соціально-духовну цілісність, якщо не наведе *лад* у власній самосвідомості. Українському народу, а з ним себе ідентифікує за дещо формальними й в основному інтуїтивними ознаками, а не атрибутивно, близько 80% населення країни, вкрай важливо вирішити проблеми самоідентичності. Але таким чином, щоб його не звину-

вачували у державі, яка дала їй власну групову назву, в утиску в процесі набуття самоідентичності представників інших груп. Ми не вважаємо, що такі утиски існують. Але цілком очевидно, що, попри голослівні заяви на їх нібито прояви, саме народу належить активно зайнятись свідомим і усвідомлюваним народотворенням і водночас державотворенням, поклавши в основу відповідної державної програми зазначені вище атрибутивні характеристики.

При вирішенні даної проблеми потрібно позбутися стереотипу матеріалістичної філософії, згідно з яким свідомість є всього лише суб'єктивний образ об'єктивної дійсності, відображення предметно-речового буття. Насправді ж об'єктивна дійсність представлена об'єктивним духом історії народу в його «рідному краї». Цей дух і є тим об'єктивним спільним, який створює народ як історичний тип суспільства. Держави як інституційного органу влади Україна не мала впродовж тисячоліття, але хто може заперечити наявність українського духу й українського соціально-духовного суспільства? Держава як політико-правовий інститут тому й захищає територію «рідного краю», що тут діє дух народного суспільства. Адже тільки «в своїй хаті своя правда, і сила, і воля».

1. Сміт Е. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 223 с.

Г. Сандул*

ЕВОЛЮЦІЯ ПАТРІОТИЗМОРОЗУМІННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ, США, РОСІЇ)

Слово «патріотизм» ми чуємо мало не щодня. Але через недостатній освітній рівень осіб, які найчастіше послуговуються даним терміном, через політичні спекуляції та перекручення воно набуло в нашій свідомості полісемічного характеру. Тож спробуємо з'ясувати його значення для українського та інших народів.

---

* студент Національної академії управління

Ключовим у даному питанні є те, яким змістом наділяє слово «патріотизм» кожна окрема нація, адже універсальної дефініції даного поняття не існує. Насамперед необхідно визначити вихідну концептуальну схему, за якою нація формулює патріотизм. Для цього варто зупинитися на аналізі подібних вихідних положень, до яких свого часу вдалися США, Росія у її різноманітних іпостасях, простежити еволюцію «патріотизморозуміння» в сучасній Україні.

По-перше, треба зазначити, що патріотизм як явище унікальне для кожного суспільства знаходиться в прямій залежності з наявною в державі соціокультурною, насамперед – політичною парадигмою. З іншого боку, уявлення про ту ж саму парадигму може опосередковано впливати із акцептованих народом патріотичних настанов. Маємо замкнене коло: «парадигма – патріотизм». Парадигма є своєрідним принципом, відправною точкою для суспільства, патріотизм – є засобом реалізації обраного концепту шляхом його втілення через кожного окремого члена спільноти.

Передусім розглянемо розуміння патріотизму у Сполучених Штатах Америки, оскільки в цій країні, вперше після Античних часів, коли слово «патріотизм» існувало в ужитку для позначення відданості громадянина своєму містові, дане поняття набуло чітко окресленого змісту. Це сталося в період Американської війни за Незалежність (яку ще називають Американською буржуазною революцією) кінця XVIII століття. Даний термін мав позначати прихильність до революційної ідеології. Тобто вважалося, що кожен революціонер априорі є патріотом. Але свого сучасного значення американський патріотизм набув в більш пізній час – після Громадянської війни XIX століття. До того часу в поняття нації ще включались расові, майнові та гендерні обмеження. Американський патріотизм найбільш точно описав дослідник Сеймур Мартін Ліпсет, який підкреслював, що американці завжди розглядали свою націю як флагман людства на шляху до більшої свободи особистості, рівності та всезагального щастя. Так, можливо після кількох не зовсім вдалих кампаній з «встановлення демократії» та прищеплювання цінностей «розвиненого суспільства» подібні слова можуть викликати легку посмішку. Але все ж їх необхідно розглядати у первинному, більш глибокому значенні. В основі «американського» патріотизму лежать настанови громадянського ліберального націоналізму (за класифікацією Х. Кона), тобто він передбачає підпорядкування суто патріотичних категорій, наділених етнічним чи культурним забарвленням,

загальнолюдським нормам, таким як права людини. В цьому якраз і криється унікальна та певним чином універсальна природа партіотизму американської політичної нації.

Що стосується Російської держави, то насамперед, необхідно звернути увагу на те, що за останні століття політична парадигма в цій країні фактично не змінювалася: чи це була царська Росія, чи Радянський Союз, чи сучасна Російська Федерація – завжди переважав крайній державницький націоналізм. Тобто нація розумілася як спільність людей, які підкорили (саме підкорили, а не добровільно спрямували) свої особисті інтереси для підтримання сильного та міцного державного апарату. Така парадигма фактично не визнає політичних (а подекуди – і особистих) прав та інтересів членів соціуму, бо це порушує гомеостаз нації. З цих постулатів і був сформований «російський патріотизм», який набув чітких обрисів у XIX ст. в середовищі слов'янофілів. Зокрема, граф Уваров писав, що основами Росії є самодержавність, православ'я та народність (народ розглядався як спільність підпорядкованих державі осіб). Також російському характеру самі слов'янофіли (як пізніше і представники цивілізаційної Євразійської теорії) приписували бажання підкорятись хазяїну, сердечність, спонтанність, що мають бути нормою у кожного, хто асоціює себе як член спільноти. Тому для росіян бути патріотом – це, насамперед, мати визнання державою свого підпорядкованого та підконтрольного становища.

У радянський час державний націоналізм проявився в теоріях «соціалістичного патерналізму» та брежневського «радянського народу».

Тепер варто повести мову і про Україну. Це буде важче зробити ніж, в попередніх двох випадках, адже ні чіткого поняття патріотизму, ані сформульованої політичної парадигми – національної ідеї – наша країна поки що не має. Для з'ясування особливостей розуміння патріотизму доведеться зробити екскурс в історію.

На жаль протягом тривалого часу партіотизм в Україні вважався річчю ганебною, а коли перестав бути такою – в незалежний період, що був примітивізований до крайньої межі, його не уникнула т.зв. «шароварщина».

Але якщо проаналізувати історію етносу, який формував сучасну українську державу, то варто зазначити, що загальнолюдські цінності, які ввібрав у себе американський патріотизм у XIX ст., в український ввійшли ще на початку другого тисячоліття, а саме – через

адаптацію християнських норм та їх тісне переплетіння з державною ідеологією. На відміну від Росії – ще одної країни, де держава «зрослася» із православ'ям, не прижилося «раболепне» становище громадян, та й взагалі цим українське суспільство ніколи не страждало, а й навпаки – інколи вдавалося до крайніх форм анархізму, про що свого часу писав В. Липинський. А християнське вчення про рівність, насамперед про свободу особистості, добре проросли на українському ґрунті. Вияви цього можна спостерігати ще в козацьку добу, коли поняття «українець» (чи напр. «русин») були підпорядковані поняттю «християнин». Тобто український патріотизм має певний універсальний характер – у нас недостатньо лише любити власну державу, народ, патріотизм виявляється неповноцінним без поваги до іншого та ніколи не реалізується за рахунок інших народів. Подібне твердження можна знайти також в працях С. Бандери та Я. Стецька.

Окремо зупинимось на вихованні патріотизму. В США це робиться ненав'язливими методами, наприклад, через комп'ютерні ігри. Ми сотні разів могли бачити висадку на пляжі Омаха чи битву при Іво Дзімі очима американського морського піхотинця, над головою якого майорить «Stars and Stripes», та який у перервах між боями читає щось на зразок патріотичних мантр. Росіяни патріотичне виховання здебільшого здійснюють за рахунок імперської помпезності та розмаху.

Україна ж для розвитку патріотизму не робить майже нічого. Для вибору заходів на майбутнє варто було б частково обрати американський шлях, тобто виховання патріотизму повинне мати невимушений характер, ґрунтуватися не на сліпому прийнятті інформації, а на її осмисленому усвідомленні.

Отже, не дивлячись на недостатню увагу з боку держави до питання остаточного формулювання патріотизму, в нас є історичний ґрунт для того, щоб зробити це. Задача може бути реалізована лише за допомогою двох чинників – часу та активної волі українського суспільства.

О.М. Корх*, Б.Б. Глотов**

МІФІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

За К. Юнгом, основою міфу є архетипи колективного несвідомого, тому можна говорити про національний досвід як міф. У такому випадку національний міф існує не на рівні змісту, а на рівні форми, яка може бути наповнена зовсім нетрадиційним змістом.

Цивілізаційна та національна ідентичність українського народу у формі пам'яті є способом сприйняття минулого, який певним чином суперечить науковій історії. Міфізація історії – це також і спроба видати попелюшку за принцесу. Прикрашання фактів, довільне поводження з ними заслуговують на осуд. Але є міф як інша реальність. Це – конкретне, реальне та живе буття; міф як розповідь, яка збереглася в народній пам'яті. Національна історична пам'ять – це, насамперед, інтуїтивне осягнення логіки історичного поступу; це – емоційна ідентифікація себе з єдиним цілим, коли життя сприймається в єднанні з рідним краєм. Національна пам'ять прагне сконструювати «своє» минуле так, щоб відділити його від «чужого» і таким чином обґрунтувати національну ідентичність народу в даний період.

Прикладом міфізації цивілізаційної національної ідентичності українського народу є «Історія Русів», а особливо «Книга буття українського народу» М. Костомарова як міфічно-романтичне україноцентричне моделювання культурно-цивілізаційного буття слов'янських народів.

Почнемо з того, що сам стиль викладу думок у «Книзі буття українського народу» наслідує Біблію. Відображена усталена християнська схема історичного процесу, за якою світ і людину створив Бог. Далі М. Костомаров звертається до біблійної історії єврейського народу, на який зійшла благодать Божа, потім до історії грецького та

---

* д.філос.н., проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Академії митної служби України

** д.філос.н., доцент кафедри філософії, соціології державного управління Дніпропетровського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України

римського народів. Усі ці народи покарані за гординю. Потім увага приділяється етапу, пов'язаному з життям Ісуса Христа.

М. Костомаров зазначає, коли слов'яни пов'язали свою долю з християнством, вони власне почали свою історію (з чим абсолютно можна погодитися). Автор уявляє слов'янство як стан суцільно недиференційованого та безгрішного існування, що відображає ідеалізоване сприйняття історії. Проблеми почалися після проникнення інонаціонального елемента в слов'янське «тіло» (німецького, польського тощо).

Автор більшу частину тексту «Книги буття...» присвячує козацькому епосу. Козацтво зображується як стан «ідеальної спільноти». Український народ доби Козаччини зображується як замкнена єдність, «тіло», якому відповідають певний дух і якому надаються тільки позитивні характеристики. Козацьке середовище складають «брати», рівні між собою. Його завдання полягає в обороні християнської віри й визволенні ближніх із неволі.

Можна припустити, що реалізація сенсу буття українського народу полягає у досягненні стану безпосередньої єдності з Богом, сферою сакральною. Але не звертаючи увагу на те, що Україна постійно доводить свою відданість Богу, зреалізувати бажаний стан знову заважає проникнення інонаціонального елемента в українське «тіло» – німців, москалів, ляхів. «І тепер в Росії хоч і є деспот цар, однак він не слов'янин, а німець, тим і урядники у ньому німці; оттого і пани хоч і єсть в Росії, та вони швидко перетворюються або в німця, або у француза» [1, 28–29]. Саме цей сторонній елемент призвів Україну майже до повної загибелі. Варто зазначити, що саме цей «інородний елемент» також був суб'єктом перетворення України традиційної в середньо-цивілізовану державу.

Сприйняття України М. Костомаровим у межах дихотомії «своє чисте» – «чуже зле і вороже» відтворює уявлення народу про те, що українська чистота набувається через зв'язок із світом сакральним.

Україна набуває людського вигляду, вона зображується як фізичне тіло, наприклад, коли пишеться, що «лежить в могилі Україна, але не вмерла». М. Костомаров зазначає, що вона своїм голосом збудить усю Слов'янщину, а Польща ж для України є сестрою.

Постійний зв'язок України із сакральним світом, перебування сакральної сутності в українському дусі визначає специфіку поведінки українського народу як суб'єкта історії, дозволяє претендувати Україні на месіанську роль у колі слов'янських народів. Тут варто

нагадати, що політичним ідеалом кирило-мефодіївців було нове об'єднання слов'янських народів у загальнослов'янську федерацію з центром у Києві: «І встане Україна із своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар» [1, 30]. Однак, це не історичний текст, а магічний, це – заклинання, пророцтво, прагнення здійснити україно-центричне моделювання культурно-цивілізаційного буття слов'ян за допомогою чарівних слів.

Перебування України під впливом сакральних сил надає можливість володіти свободою, яку українці одержали раніше, ніж поляки та росіяни. Тому можна зробити висновок, що Україна, «яка лежить у могилі», «але ще не вмерла» «голосом» (суто міфічна процедура на рівні образу) може передати цю свободу іншим слов'янським народам. Таким чином, постає величний міфічний образ України, яка вже будучи напівмертвою, перебуваючи в домовині, встає із могили і своїм голосом об'єднує народи «в союзі слов'янським», воскрешаючи в той самий час і саму себе.

«Закон Божий...» не тільки тужить за славною минувшиною України, пишається нею, але в майбутті бачить Україну (до речі, як і Т. Шевченко) нову, не з гетьманами «в золотім жупані», не з січовою вольницею, час якої – хочемо ми цього чи ні – минув, мріє, щоб Україна дождалася-таки свого Вашингтона «з новим і праведним законом», стала повноцінною складовою цивілізаційної структури сучасного світу.

Значення даної праці полягає у формуванні ідеї української нації як центра культурно-цивілізаційного буття слов'янських народів, що в умовах панування колонізаторських схем історії не передбачало існування України в минулому як політичної та культурно-цивілізаційної одиниці. Костомаров відкрив її як окрему від Московії й Речі Посполитої цивілізаційну і національну ідентичність. Виокремлення України в минулому дає їй «прописку» і в сучасності.

1. Костомаров М.І. «Закон Божий»: (Книга буття українського народу). – К.: Либідь, 1991. – 39 с.

С. Стуканов*

ІМ'Я «УКРАЇНА» ЯК ЗНАРЯДДЯ САМОРОЗУМІННЯ ТА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

Беручи найзагальніше, ідентичність можна означити як тотожність предмета самому собі, яка пізнається через його інобуття. Щодо нації-спільноти, чие існування розгортається в часі, ідентичність постає повсякчасним «упізнаванням» нею себе самої у кожному попередньому (а також і наступному) моменті її буття (періоді її історії), «упізнаванням» як вбачанням тяглості сутнісних для самовизначення спільноти моментів. Українська тожсамість, як стверджує О. Андрієвський, щонайменше від XVII ст. конструювалась не лишень навколо інституту держави, православної культури чи відчуття окремішності історичного досвіду, але й на основі концепту нації [4, 194]. Попри це, будь-якої сталості в означенні (називанні) цієї нації (навіть і нею самою), а також країни, яку вона населяла, не було аж до початку XX ст. Актуалізація даної проблеми відбулася лише у середині XIX ст. у межах романтичного світобачення. З огляду на це метою даної розвідки є спроба дослідити питання про «упізнання» українською спільнотою себе, своєї тяглості в імені «Україна».

Варто наголосити, що, застосовуючи щодо України категорію «ім'я», автор цілком усвідомлює умовність (а вірніше, контекстуальну зумовленість) такого означення. На жаль, в літературі цю категорію нерідко застосовують у недоречних контекстах, проте у даному разі вважаємо її вживання не тільки можливим, але й доцільним із пізнавальної точки зору. Ім'я, як відомо, належить до одухотворених речей і передбачає індивідуальність, проте це аж ніяк не заперечує можливості найменування (інтерпретації в смислі імені) і неживих предметів. «Річ не у тому, коректне чи некоректне дане ім'я, а в тому, що ім'я, оскільки воно дається, несе за собою інтерпретацію предмета в сенсі його одушевлення...» [3, 820]. Зважаючи на романтичне уявлення про народ як колективного носія духу, можливо припустити, що його *називання* було для українських романтиків

---

* аспірант Донецького національного університету

чимось більшим за звичайну термінологічну процедуру. Враховуючи це, доцільно глибше дослідити сутність імені.

Згідно з О. Лосевим, ім'я є *знаряддям розуміння* речі. Порівняно з ним «дійсність є щось неконкретне, незнайдене, непізнане... *Лишень в імені своєму дійсність відкриває себе всякому розумному оку й дає осмислено зрозуміти себе порівняно з усім іншим*» [3, 808]. Ім'я, наголошує філософ, відноситься до істотних, істотно-сміслових ознак речі – таких її ознак, властивостей і моментів, без яких дана річ не може бути самою собою. Отже, означення (називання, іменування) України було тотожним пізнанню, розумінню, збагненню її сутності, а відтак (і не меншою мірою) – самопізнанню, саморозумінню українцями самих себе.

Але що значить зрозуміти? Розуміти щось – значить співвідносити його з його інобуттям, бачити у світлі його оточення. «Коли ми даємо цій речі яку-небудь *назву, слово, ім'я*, – це значить, що ми вже співвіднесли її з усім іншим та вибрали те, в світлі чого ми її хочемо зрозуміти і з чим порівнюємо. Це і значить, що ми *розуміємо річ*» [3, 824]. Аналогічним чином, «розуміти себе – значить порівнювати себе з собою ж, тобто порівнювати різні можливі модуси свого існування та обирати істотні з них» [3, 839]. Для українців такими можливими модусами історично були «українець» і «малорос», що ґрунтувались відповідно на концептах «Україна» та «Малоросія».

Як відомо, станом на середину XIX ст. назва «Україна» не була загальноновизнаною. Навіть М. Костомаров, який у «Книгах буття українського народу» *назвав* духовного суб'єкта, покликаного виконати завдання «духу часу», Україною, в практичній сфері не завжди віддавав цьому терміну перевагу перед топонімами «Малоросія» й «Гетьманщина». В статті «Дві руські народності» (1861 р.) він стверджував, що всі ці назви «мимовільно зробились тепер архаїзмами, адже ні перша, ні друга, ні третя не обіймали сфери всього народу, а означали лише місцеві та тимчасові явища його історії» [2, 40]. Іншими словами, взятий *історично, часово*, жоден із цих концептів не містив потенції не те що схопити ідеальну, *позачасову* сутність народу (народний дух), але навіть адекватно відобразити його самовиявлення в історії. Переосмислення (по суті, створення) концепту «Україна» у сенсі подолання будь-яких просторово-часових меж було здійснене Т. Шевченком.

Варто зазначити, що питання *вибору* як такого між «Україною» та «Малоросією» для поета у принципі не стояло – витворений Шев-

ченком концепт «Україна» був концептуалізацією досвідомо засвоєних ним іще у дитинстві емоційних фіксацій. Відкривши в «Україні», поряд із конкретно-історичною модальністю, сферу трансцендентного, він у той же час редукував «Малоросію» мало не до адміністративно-територіальної назви, позбавивши її таким чином духовної складової. В короткій формулі «і мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні» Шевченко сформулював синтетичний погляд на свою національну спільноту як на єдиний, розгорнутий в універсально «відкритому» часі й просторі *духовний* континуум, – погляд, який дозволив невдовзі включити в цю тяглість усі періоди української історії.

Вплив та привабливість *такого* розуміння України були настільки великими, що дозволили М. Грушевському дійти висновку, що «Шевченко то, можна сказати, й рішив се питання, як мають себе називати його земляки, – люди, які говорять українською мовою, держаться свого життя, своєї історії» [1, 111]. Погоджуючись із духом цього висловлювання, ми, проте, схильні дещо змінити акценти: вирішив це питання все-таки не поет, а ті його наступники, які *свідомо обрали «український»* (в Шевченковому розумінні) модус свого буття. Шевченкова ж роль полягає у відкритті такої можливості – *свідомо бути українцем*.

Нам видається, що сутність процесу прийняття для України імені «Україна», а для спільноти – етноніму «українці» відображають такі слова О. Лосева: «...необхідно, *щоби перша річ* [у даному разі – Україна] *мала ім'я*, *щоби друга річ* [українська спільнота] *знала це ім'я*, *щоби вона прагнула змінити себе так, щоби і їй можна було носити це ім'я*, *щоби, будучи субстанціально двома абсолютно відмінними речами, обидві носили на собі одне ім'я*... Та й як інобуттєва річ може розумно прагнути до першої речі, *не знаючи її, не розуміючи*, що та – *поза* нею й водночас повинна бути всередині її самої?» І далі: «Але це значить, що інобуттєва річ *іменує* першу річ, прагне до імені цієї речі, старається втілити на собі це первісне ім'я» [3, 847]. На особистісному рівні оця *потреба через імення прилучитися до України* знайшла свій вияв у двох великих постатях: М. Драгоманов підписувався «Українцем» у пресі, а його племінниця і поготів *назвала* себе Лесею Українкою.

Таким чином, віднаходження імені (або – віднаходження себе в імені) стало одним із найважливіших моментів самопізнання, саморозуміння та самоідентифікації української спільноти за доби націо-

нального відродження. Завдяки здійсненому Шевченком переосмисленню імені «Україна» у сенсі подолання будь-яких просторово-часових меж українського буття, у перспективі українство зуміло «впізнати» й історичну, насамперед духовно-культурну, тяглість упродовж усіх періодів своєї історії.

1. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Знання України, 1991. – С. 109–120.

2. *Костомаров Н.* Две русские народности // Основа. – №3. – СПб., 1861. – С. 33–80.

3. *Лосев А. Ф.* Вещь и имя // Лосев А. Ф. Бытие – имя – космос / Сост. и ред. А. А. Тахо-Годи. – М.: Мысль, 1993. – С. 802–880.

4. *Andriewsky O.* The Russian-Ukrainian Discourse and the Failure of the «Little Russian Solution» 1782–1917 // Culture, Nation, and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945). – Edmonton, Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2003. – P. 182–214.

О. Черникова*

ЧИННИКИ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Самоідентифікацію кожна людина розуміє її по-своєму. Хтось вважає, що це шлях реалізації особистості, хтось взагалі думає, що це просто пізнання себе в цьому світі, а хтось навіть не думає про це. Взагалі, **самоідентифікація** – це процес співвідношення себе з собою, в результаті якого формується уявлення про себе як про самототожну, цілісну й унікальну особу. Самоідентифікація щодо держави свідчить про процеси інтеграції усередині суспільства, пов'язаних з політико-економічним і національно-культурним самовизначенням того або іншого народу і нації.

Проблема української самоідентифікації дуже актуальна в наш час, тому що вона зумовлена тими об'єктивними процесами, які свідчать про якісні зміни в житті та світогляді сучасної особистості. Дослідження самоідентифікації особистості є актуальним не тільки в теоретичному, а й у політичному сенсі. За умови зростання міри індивідуальної свободи особистості її національна самоідентифіка-

---

* студентка Національної академії управління

ція стала практичним питанням, від розв'язання якого залежить по-дальше соціокультурне оновлення особистості.

Історичні обставини не були сприятливими для розвитку українського етносу. Усвідомлення єдності в різні часи мало різну міру глибини і різне територіально-племенне наповнення. Трагічні події (XII–XV ст.), пов'язані із феодалною роздробленістю Київської Русі, захопленням її території монголо-татарами, включенням українських земель у склад Великого князівства Литовського й інших держав тощо, призвели до значного послаблення самоототожнення українців зі спадщиною великої Давньоруської держави.

Створення в українському суспільстві ідентифікаційних засад перебуває під впливом низки важливих чинників. Перший з них – автономізація українського суспільства від зовнішніх центрів (зокрема Росії) як самостійного суб'єкта міжнародних відносин. Розпад СРСР поставив перед новими країнами, зокрема й перед Україною, глобальну проблему: домогтися власної національно-державної ідентичності, яка повинна стати інтегральною характеристикою суспільства та необхідною основою успішного розвитку країни.

Другий чинник – діяльність усіх суб'єктів державного будівництва щодо подолання в українців комплексу меншовартості. Після приєднання України до Росії, особливо після невдалих усіх спроб від'єднання, після остаточної руйнації Запорозької Січі та остаточної ліквідації Гетьманщини, в ситуації безвиході сформувалась особлива ідентичність – малоросійство. Цей умовний термін, що походить від слова «Малоросія» – офіційної назви України в Російській імперії, позначав **комплекс меншовартості, неповноцінності** українців порівняно з державними націями. Він постав у першій половині XIX ст. після остаточного знищення російським царизмом наприкінці XVIII ст. української державності на Лівобережжі і Слобожанщині. Ці процеси супроводжувались активною політикою русифікації корінного населення (як приклад «Валуєвський указ» 1863 р. про заборону української мови; «Емський указ» 1876 р. російського царя Олександра II про заборону українського слова і письменства). Українці вважалися нижчою за статусом етнічною групою меншості з характерними етнічними «ярликами» («малороси», «хохли» тощо). Царські чиновники депортували українську мову з імперських установ і навчальних закладів усіх ланок освіти. Майже 25 тис. шляхетних українських родин колишньої Гетьманщини домагались і одержали звання російських дворян, отримавши підтвердження прав на

володіння маєтками і кріпаками. За це вони стали активно прислуговуватися царській владі у губерніях і повітах, своєю життєвою спритністю досягали найвищих урядових посад. Багатьох представників колишньої української старшини вражала могутність і велич імперії, приваблювала можливість блискучої кар'єри. Їхнє самолюбство тішила свідомість власної належності до дворян Російської імперії. Такі люди були особливо непримиренними великодержавними колонізаторами, що також певним чином вплинуло на процес самоідентифікації сучасних українців.

Також слід зауважити, що національна самоідентифікація за сучасних умов не втрачає провідної ролі в суспільній свідомості, але дуже суттєво змінює свою форму і засоби поширення. В попередні історичні періоди її питомим контекстом була філософія, поезія, мова. А зараз? Ми знаємо, що в світі є мови міжнародного спілкування, але ми, українці, повинні прагнути до того, щоб наша мова, наша нація не тільки не вмерли, а й стали всесвітньо відомими...

Третій чинник – етнокультурні та етнополітичні процеси кінця 80-х років ХХ ст. і дотепер. В середовищі творчої інтелігенції в більшості народу розвиток традицій української національної культури сприймався як альтернатива ідеологічній комунізації. Головною метою комуністичної влади було утвердження соціалістичних, господарських, політичних та ідеологічних порядків. З метою прискорення цього процесу державними органами влади спішно створювалась російська (російськомовна) національна меншина, представники якої займали керівні політичні, ідеологічні та економічні посади та стали надійною опорою нового комуністичного режиму.

По-четверте, процес глобалізації також загострив активний вплив на Україну глобальних (інформаційних, культурних, геополітичних, економічних, а також проблему етнічно-національної самоідентифікації тощо) процесів.

І нарешті, інерція суспільно-політичних процесів і специфічних соціальних відносин, основу яких було закладено в минулі історичні епохи.

Таким чином існує кілька чинників, що впливають на культурно-історичну **самоідентифікацію** соціальних індивідів в Україні.

Перший – це параметри і критерії **традиційної української етнокультурної** ідентичності. Існує стереотипний образ українця, сформований протягом ХІХ–ХХ ст. у межах романтично-народовського дискурсу, оновлений, до певної міри, консервативно-револю-

ційною волонтаристською ідеологією націоналізму середини ХХ століття. Важливі здобутки цього напрямку – пантеон національних героїв (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, С. Петлюра, С. Бандера).

Етнічний прототип українця кінця XVIII – початку ХХ ст. слід розглядати як представника етнонаціональної меншості, враховуючи наслідки, що з цього статусу випливають. За часів перебування України у складі СРСР етнонаціональна та етнополітична ситуація зазнала значних змін. Впровадження у суспільне середовище концепції єдиної нації – радянського народу, зумовлювало процес зрівняння у правах і соціальному статусі представників різних етнонаціональних груп, зокрема активну самоідентифікацію українців із цієї «спільнотою». Глобалізаційний великий радянський експеримент зумовив появу нової «радянської» ідентичності, яка, з одного боку, була національною (у російськомовній формі), а з іншого – суспільно-політичною орієнтацією, оскільки проповідувала радянські цінності життя. Ця ідентичність виявилася надто живучою в Україні, особливо в її найбільш урбанізованих і зрусифікованих областях. Трагічне історичне минуле залишило помітний відбиток у національному бутті, зумовило «білі плями» і травми в історичній пам'яті українського етносу.

Другий чинник – **імперська російська культурна традиція**, що бере початок у дореволюційній дійсності і спирається на авторитет російської культури XIX–XX ст., що значною мірою визначала формування культурних уподобань і світоглядних настанов більшості громадян України. Естетична й ідеологічна спадщина О. Пушкіна, М. Гоголя, М. Лермонтова, Ф. Достоєвського, Л. Толстого, С. Єсеніна, О. Блока, А. Ахматової, В. Набокова, Б. Пастернака, М. Булгакова, Й. Бродського, В. Висоцького, О. Солженіцина, М. Глінки, М. Мусоргського, І. Рєпіна масштабно і наполегливо відтворювалася пропагандистською машиною СРСР класичного, а згодом і «перебудовчого» (з відповідною зміною пріоритетів) періодів. Ця спадщина була покладена у фундамент культурного самовизначення кожного громадянина колишньої імперії шкільною програмою, авторитетом науки, масовими тиражами книг, театральними репертуарами, усією індустрією масової комунікації СРСР.

Ми, українці, не можемо прийняти те, що в наш час, наприклад, М. Гоголя вважають видатним російським прозаїком, драматургом. Як людина, яка народилася в Україні (с. Великі Сорочинці на Пол-

тавщині), мала предків-українців, любила свою країну, писала саме про життя і долю українського народу може вважатися росіянином? А Ілля Рєпін? Справжнє прізвище Рєпіна – Рєпа... Найвище досягнення реалізму другої половини XIX ст. пов'язують з ім'ям саме цього видатного художника-реаліста. Це людина, яка народилася саме в Україні (м. Чугуїв на Харківщині), знала традиції, історію нашої країни, присвятила Україні і українцям частину своєї творчої спадщини. Його картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», «Вечорниці», «Гайдамака», «Чорноморська вольниця», «Гопак», численні портрети діячів – українців, серед яких: С. Любичької, М. Мурашка, В. Тарновського і С. Тарновської, Т. Шевченка, Д. Багалия; чотири ескізи проекту пам'ятника Шевченкові у Києві. Рєпін робив ілюстрації до творів М. Гоголя «Тарас Бульба» і «Сорочинський ярмарок», книги Д. Яворницького «Запоріжжя в залишках старовини і переказах народу», а також малюнки з пам'яток української архітектури, українських народних типів тощо. Цього великого митця не можна назвати суто російським художником – реалістом. Багато видатних, творчих, обдарованих людей соромились свого українського походження. Вони приховували свою причетність до України, вважаючи це «плямою» в своїй біографії. На це вплинули, передусім, умови життя в Україні, а саме місце людини в житті суспільства, державі тощо.

Третій чинник – ідеологічна й психологічна **спадщина комунізму**, що лежить в основі ідентичності «радянської людини». На відміну від попередньої, вона досить чітко означена і агресивно представлена в усіх верствах соціуму її прихильниками і носіями. Такими уявляються роки до перебудови з позицій нинішнього стресогенного, нестабільного і позбавленого віри в справедливість життя більшості громадян. Прикметно, що синдром втоми від змін супроводжує життя найменш забезпечених верств населення, тоді як колишня номенклатура й у нових умовах зберегла своє домінуюче становище. Тому, визначаючи місце і перспективи цієї форми самоідентифікації, мусимо враховувати ту обставину, що йдеться не стільки про актуальність ідеології, скільки про психологічну реакцію людей, які опинилися в умовах боротьби за виживання і не мають іншого досвіду інтелектуального (ідейного) самоопанування і самоорганізації, окрім комуністичної риторики. «Повернення» до радянської ідентичності є для більшості з них своєрідною формою психологіч-

ного «притулку» (пам'ятаєте, радянська ідеологія нав'язувала поняття «Радянський народ – єдина спільність»).

Уповільненню духовно-культурного розвитку України сприяло підпорядкування української церкви московському патріархату. В Україні далеко не усі шанують УПЦ РП, і значна кількість громадян віддають перевагу Українській православній церкві Київського патріархату, Українській автокефальній церкві, а також Українській греко-католицькій церкві. Українське керівництво публічно демонструє свою прихильність і підтримку виключно Православній церкві Московського патріархату – УПЦ. Цей факт набуває певного значення, якщо звернути увагу на те, що УПЦ відкрито фінансово підтримується російським керівництвом і діє обов'язково тільки за ухвалою Московського патріарха.

Цікаво, що ні у кого чомусь не виникає питання: чому в Україні немає жодної парафії Російської православної церкви? Відповідь проста – навіщо? Адже так звана Українська православна церква Московського патріархату виконує повністю функцію Російської православної церкви.

Назва «УПЦ Московського патріархату» майже ніколи в Україні не вживається, натомість відомий скорочений варіант «Українська православна церква». Тобто фактично і тут чиниться неправда – здійснюється підміна найменування, оскільки УПЦ Московського патріархату реально не може бути Українською православною церквою.

А те, що святі отці УПЦ Московського патріархату розмовляють, як правило, російською і майже ніколи українською мовою – на це вже уваги ніхто не звертає.

Поряд з підпорядкуванням української церкви московському патріархату заборона українського книгодрукування, занепад Києво-Могилянської академії. Талановиті українські діячі XVIII ст. Ф. Прокопович, С. Яворський, Д. Туптало, І. Богданович, В. Капніст, В. Рубан переїжджають у Росію і долучаються до творення російської культури. У цей процес на початку XIX ст. долучаються М. Гоголь, М. Гнедич, Є. Гребінка, Г. Квітка, Н. Кукольник та інші.

Після розпаду СРСР перед Україною, як і перед іншими новими державами постсоціалістичного простору, постала глобальна проблема: домогтися утвердження власної національно-державної ідентичності. За сучасних умов лібералізації людських відносин відбуваються сутнісні зміни в самоідентифікації. Вона дедалі більше

перетворюється на самоідентифікацію особистості, звільняючи людину від фатальної заданості свого образу і приналежності до тієї чи іншої соціальної групи за походженням чи біологічними ознаками. На функціонування самоідентифікації сучасних громадян України найбільшою мірою впливає існуючий світовий порядок, соціально-політична трансформація й глобалізація, релігія, ідеологія, політика, рівень розвитку громадянського суспільства і правової держави, менталітет нації, світоглядні орієнтації людей та спрямованість їхньої соціальної активності. Ми, українці, хоч і не маючи всього того, що потрібно для становлення своєї ідентифікації, повинні робити великі кроки вперед.

В. Желінський*

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ТА ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКА ЕТНІЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ: СПІЛЬНЕ І РІЗНЕ

Ментальність українського народу формувалась під впливом складних історичних умов. Нагальна потреба в дослідженні даної проблеми в Україні не викликає сумніву хоча б із тих міркувань, що територіальне розташування між Сходом і Заходом, тривале бездержавне існування, «розчленованість» народу в минулому між різними державами здебільшого сформували український менталітет, що й зумовлює актуальність поставленого питання в наші дні. Розбудова державності України вимагає глибокого та об'єктивного вивчення особливостей нашого народу, тим більше, коли питання української ментальності стає об'єктом політичних махінацій, відвертої брехні та спекуляції стратегічними для України проблемами.

Зважаючи на історико-географічні особливості, під впливом яких формувався український менталітет, доцільно виділити **два його різновиди:**

- західноукраїнський;
- центральноукраїнський.

Між цими видами є багато спільних, проте також чимало і відмінних рис, висвітлення яких є нашим завданням.

---

* студент Національної академії управління

Для українського менталітету притаманні такі риси:

- кордоцентричність;
- індивідуальний підхід до тлумачення реальності;
- антеїзм, тобто злитість людини з землею, з природою.

Згідно з даними Центру Разумкова, на території Західної України віруючими (незважаючи на те, чи ходить людина до церкви) себе вважають 86,3%, невіруючими 2,1%, на території Центральної України – 54,4% та 13,2% відповідно¹. Тому очевидним є те, що *кордоцентричність не є такою виразною у центральноукраїнському менталітеті, як у західноукраїнському*. Аналогічно і щодо антеїзму, зокрема в контексті питання любові до праці на землі і до самої землі. Ця ситуація пояснюється *географічним розташуванням центральної України, родючістю її ґрунтів*. Тобто така ситуація є нормою для даного регіону, враховуючи його природно-географічну спеціалізацію.

Україна здавна славилася своїми етнічно-духовними традиціями, культурними надбаннями. Але нині спостерігається тенденція до забуття цих надбань, і паралельно з нею існує тенденція до їх відродження. І тут постає питання: «А чому ж ми, українці, відроджуємо своє, рідне, проте забуте, лише частково? Чому ми не можемо повернути собі своє належне?» Відповіді на ці питання лежать у площині усвідомлення українцями своєї українськості. Згідно з опитуванням², найбільшим вплинули на хід української історії, розвиток українського менталітету дві імперії – Російська (28%) та СРСР (63%). Причому, цей вплив був більш негативним, ніж позитивним, і проявлявся у запереченні практично всього українського; прагненні до окупації асиміляції українства в суто біологічному та духовно-етнічному сенсі; бажанні приєднати українські території до свого складу, що зрештою й відбулося.

Наслідком такого впливу став комплекс меншовартості, розвинений в українців. Це одна з рис, яка кардинально відрізняє західноукраїнський менталітет від центрально українського. Питання полягає в тому, що діяльність, спрямована на подолання та знищення всього українського, більшою мірою проводилася в Російській імперії (особливо у XIX ст.), до складу якої і входили сучасні центрально-

---

¹ За даними дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 18 по 28 жовтня 2002 р. в усіх регіонах України. Опитано 2000 респондентів у 117 населених пунктах.

² Анкетування проводилось 24 березня 2008 р. серед студентів 1 курсу Національної академії управління. Опитано 153 студенти.

українські землі. Варто лише згадати про Валуєвський циркуляр, Емський указ, численні «накази» російських імператорів щодо заборони практично всього українського. Проте не можна заперечувати, що така діяльність не проводилася на західноукраїнських землях, що в той час були під владою Австро-Угорщини та Румунії, хоча не в таких масштабах. На підтвердження цього можна порівняти погляди на гідність людини західноукраїнського та центральноукраїнського менталітетів: коли від першої ми обов'язково при знайомстві чи при розмові почуємо слово «пан» («пані») (що означає високу повагу до себе, як до індивідуума) декілька разів, то від другої – лише, зазвичай, прізвище, ім'я та ім'я побатькові. Таким чином, *кардинальною різницею між двома різновидами українського менталітету є комплекс меншовартості особистості.*

Повертаючись до культури, не можна не сказати про збереження та продовження із покоління в покоління українських традицій, наприклад, колядування та щедрування на Різдвяні свята або свято Івана Купала. Нині на території центральної України вони продовжуються лише в селях, і то не в усіх. Тоді як на західноукраїнських землях, навпаки, ці традиції поважають, зберігають та примножують. Таким чином, центральноукраїнська ментальність є немовби перехідною ланкою від, умовно кажучи, східноукраїнського до західноукраїнського варіанту, що зумовлено історичним минулим українських земель.

Ще одне питання, яке відрізняє ці прояви ментальності, це мовне питання. Нині в нашій державі з даного приводу точаться не просто дискусії, а баталії.

Історія свідчить, що як на західноукраїнських землях, так і на Лівобережжі, проводилася жорстка політика щодо української мови, спрямована не на її розвиток, а на винищення! Як наслідок, маємо людей, які проживають у Центральній Україні і говорять переважно російською мовою (або суржиком), але не українською. Це результат знову ж таки зазначеного історичного чинника – насадженого українцям комплексу меншовартості. Західноукраїнські землі не відчували на собі аж такого (як на Лівобережжі) мовного тиску, тому там ми чуємо в більшості випадків саме українську мову, місцеві жителі вважають її візитною карткою української нації. Тому різниця і тут очевидна, про що свідчать дані, наведені у табл. 1.

Але, окрім різного, західноукраїнська та центральноукраїнська ментальність мають багато й спільного, а саме:

- 1) працьовитість;
- 2) толерантність (повага до прав інших);
- 3) волелюбність (що іноді переростає і в анархізм);
- 4) протидія будь-якій диктаторській політиці;
- 5) реалістичний та оптимістичний погляд на життя.

Таблиця 1. Якою мовою Ви частіше всього спілкуєтесь?*

Мови	Захід		Центр	
	удома	на роботі	удома	на роботі
російською	3,5 %	1,9%	25,0%	22,7%
українською	89,6%	87,2%	47,3%	44,1%
і російською, і українською	5,9%	8,0%	27,3%	29,1%

* За даними дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 16 по 24 грудня 2002 р. в усіх регіонах України. Опитано 2010 респондентів віком від 18 років у 123 населених пунктах, включаючи села, селища міського типу, малі, середні та великі міста. Похибка вибірки - 2,3%

Підводячи підсумок, зазначимо, що поділ України на Захід та Схід є не просто умовним, це спекулятивна акція деяких політичних сил, що й підтверджується результатами опитування³: «так, поділ існує» – 27%, «ні, не існує» – 73%.

Ю. Іваник*

УКРАЇНЦІ В СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Культурні процеси ХХ ст. залишили по собі грандіозну спадщину неперевершених творів мистецтва, якими будуть захоплюватися не одні покоління поціновувачів. Відкриття і втрати, здобутки і прорахунки цієї епохи вмщують в собі величезний зміст та досвід, що особливо актуальний зараз, на зламі історичних і культурних епох. Несподіваною проблемою сучасного мистецтва стало поширення у світі культурного плюралізму, який веде митця в основному шляхом гонитви за успіхом і матеріальними вигодами, що у свою чергу,

³ Опитування проводилось 24 березня 2008 р. серед студентів 1 курсу Національної академії управління. Опитано 153 студенти.

* студентка Національного авіаційного університету

призводить до атрофії творчості. Більшість видатних діячів культури називають це явище трагедією свободи творчості. Проте існують і інші думки, зокрема генеральний директор ЮНЕСКО Ф. Сарагоса стверджує, що становлення справжнього культурного плюралізму – єдиний шлях, що дозволяє протистояти зростаючій одноманітності, яка сприяє експансії технічної цивілізації, це – шлях світової рівноваги і творчості.

Сучасне мистецтво увібрало в себе властивості розповсюджених комп'ютерних і комунікаційних мереж: по-перше, це швидкість передачі з одного кінця світу на другий. Перед тим як бути презентованим широкому загалу, твір художника вже циркулює каналами мережі. Безумовно, існує розрив між двома представленими моделями: моделлю мистецтва модернізму, що належить до режиму споживання, та моделлю комунікації, яка характерна новітньому мистецтву. Життя людини сприймається як безкінечний дует з її комп'ютерними помічниками та іншою допоміжною технікою.

Зі створенням у 1991 р. незалежної держави Україна, у розвитку національної культури намітилися нові тенденції, відкрилися якісно нові перспективи. Немає сумнівів, що українська культура є важливою та невіддільною частиною європейської культури, це один із найстаровинніших її зразків. Українська нація є нацією, яка заповнює культурний, соціальний і політичний простір між західними та східними формаціями. Українці, з часом, повинні перейняти всі кращі особливості від сусідів, зберігаючи свої принципові позиції та національну ідентичність. Інтеграція країни у світовий культурний простір, відкритість українського суспільства зумовлює підвищену увагу до нашої культури, надання певних пільг, наприклад у виданні україномовної літератури, кіновиробництва, кінопрокату, розвитку українського театру та художньої творчості.

Процес міжнародної інтеграції України позитивно відображається на розвитку культури, адже він поступово ліквідує бар'єри й обмеження на цьому нелегкому шляху. Це засвідчують грандіозні міжнародні культурні проекти, що ознаменували кінець 2007 року. Серед них такі, як виставка робіт Пабло Пікассо, організована за співпраці іспанського посольства в Україні та фонду ІСО, а також виставка, що привабила до України митців світового рівня: Джеффа Кунса, Демієна Херста, Ентоні Гормлі та інших. Також яскравий приклад міжнародної співпраці – втілення проекту української опери третього тисячоліття «Мойсей» (музика М.Скорика, червень 2001 р.).

Українське телебачення повідомило про старт нового проекту «Великий українець». Аналогічні проекти вже з успіхом завершилися в США, Німеччині, Канаді, Великій Британії та інших країнах. Проект дасть змогу пересічним українцям проаналізувати своє ставлення до видатних постатей в українському політичному, соціальному, культурному житті сьогодення та минулого, Україна визначить свого героя та висловить йому свою подяку. Єднання всієї нації – є метою проекту.

Кияни та гості міста мали змогу оцінити сучасне мистецтво на прикладі експозиції виставки «Reflection», що експонувалася у PinchukArtCentre. Значення виставки важко переоцінити, адже вона не тільки привабила до Києва всесвітньо відомих митців новітнього мистецтва, а й досягла неабиякої просвітницької мети, тобто означила межі та тенденції існування суперечливих, неоднозначних та можливо не завжди зрозумілих проявів сучасної культури для простих українців. У світлі гіперзірок новітнього мистецтва Ентоні Гормлі, Деміана Херста, Джеффа Кунса невинувато непоміченою залишилась творчість Андреаса Гурскі, Петера Укланскі, Такаші Мураками, Сема Тейлор-Вуда.

Організатори невинувато залишили без перекладу назву виставки «Reflection», даючи змогу відвідувачу самому обрати будь-яке з можливих значень: і відображення, і фізіологічний рефлекс, затемнення, і філософські роздуми про сенс свого «я-буття». Ентоні Гормлі так і прокоментував: «Завжди перед справжнім мистецтвом стоїть тільки одне питання: «хто я є?», і вирішується воно автором практично завжди поштовхом від самого себе, а наприкінці ХХ ст. – від своєї тілесності. Визначивши себе тілесно, можна відчути себе живим та дієвим». Основний принцип автора – відмова від свідомості, яка блокує рефлексію з приводу самого себе. Серед його робіт – скульптура «Під моєю шкірою VII» (людська фігура складена з колючок), чотири скульптури людини складеної з кубиків і пружин, що апелюють до тілесності, відображають її неспорідненість з людською суттю.

Учасника спілки «Young British Artists» Деміана Херста надовго запам'ятають з його дванадцятьма головами биків у формальдегіді. Це неперевершене видовище повинне переконати глядача у тому, що тіло – не підставка для голови, хоч і голова, відділена від тіла теж уже не ви: ви – мертві. Можливо не зовсім зрозуміло, можливо суперечливо, проте напевне запам'ятається. Показовим є голуб, під-

вішений у скляній шафі. При наближенні та зміні точок зору – його зображення змінюється.

На виставці вистачає скелетів, тому що у напрямі «постгуманізм» працює багато художників – від Мауріціо Каттелана, Катаріни Фріч до групи «Post hum». Одна виставка, нехай навіть настільки помітна та епатажна, не здатна роз'яснити та донести до глядачів ідеї сучасного мистецтва. Якщо такі проекти стануть звичним явищем в Україні, то, можливо, це сприятиме сприйняттю більшістю громадян подібного мистецтва.

1. Кільтер У. Рефлексии под занавес Reflection // Дзеркало тижня. – 2007. – №45 (674). – 24 жовтня.

2. Лосев І.В. Історія і теорія світової культури. Європейський контекст: посібник для студентів вузів. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.

І.О. Стряпко*

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ В 20–30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

Перебуваючи в Австро-Угорській імперії, безпосередньо в складі Угорщини, населення Закарпаття зазнавало асиміляційного тиску. Всі географічні назви, назви міст, сіл, навіть власні імена та прізвища замінювалися угорськими [5, 23–24]. Діяльність культурно-просвітницьких організацій заборонялася. Це призвело до денационалізації населення, яке не мало навіть єдиної назви і звало себе: руським, русинами, угроросами, карпаторосами, мадярами греко-католицького обряду.

Ситуація змінилася в 1918 р., коли після розпаду Австро-Угорщини, Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь було включено до складу Чехословацької Республіки. Новостворена держава сприяла культурному розвитку місцевого населення, але тут далася взнаки «угорська спадщина». Культурна відсталість і низький рівень національної свідомості призвели до того, що в краї починають формуватися два культурно-політичні рухи: українофільський гуртувався довкола «Просвіти», русофільський – довкола Товариства ім. О. Дух-

---

* аспірант кафедри політології Ужгородського національного університету

новича. Обидва рухи намагалися прищепити населенню ту чи іншу ідентичність.

9 травня 1920 р. було засновано товариство «Просвіта», яке стало центром українофільського руху [1, 4]. Просвітяни вважали, що місцеве населення є частиною української нації, але, зважаючи на історичні обставини, культурно відсталим і національно несвідомим. Вчені-просвітяни: Ф. Колесса, І. Панькевич, А. Волошин, В. Гаджега, В. Пачовський, М. Лелекач, В. Бірчак ґрунтовно досліджували історію, мову, пісенну творчість краю і прийшли до висновку, що в минулому Закарпаття та Галичина творили єдину політичну та культурну спільноту, а отже, і єдиний народ. Відтак назви «руські», «русини» проголошувалися синонімами назви «українці».

Щоб прищепити населенню сталу українську ідентичність, організовувалися публічні лекції, проводилася цілеспрямована виховна робота. Ця робота полягала в поширенні української мови і літератури, української пісні, українського театру, вивченні української історії, що, з одного боку, сприяло підвищенню культурного рівня населення, з іншого – формуванню української ідентичності.

Величезне значення надавалося школі, яка мала стати основою національного самоствердження населення краю. Маючи значний вплив на освіту, «Просвіта» зуміла прищепити українську національну ідентичність молоді. Особливо це проявилось на І з'їзді молоді в 1929 р., який проголосив, що підкарпатські русини є частиною великого українського народу [2, 3]. У 1934 р. ІІ з'їзд молоді підтвердив цю тезу.

В березні 1923 р. було створено культурно-просвітницьке товариство імені Олександра Духновича, яке стало центром русофільського руху [6, 422]. «Духновичівці» заперечували існування української нації, стверджували, що існує один великий російський народ від Пограду до Камчатки. Українці – це вигадка німців, поляків або угорців, їх нема, не було і бути не може [4, 8]. Населення Закарпаття протягом тривалого часу було відірваним від Росії, але завжди відчувало культурний потяг до своїх братів на Сході. Намагаючись прищепити російську ідентичність, товариство ім. О. Духновича поширювало в краї російську мову і культуру, влаштовувало лекції та публічні дебати з просвітянами щодо того, ким є місцеве населення «русскими чи українцями».

Між обома рухами велася гостра боротьба за вплив на населення, яка тривала з перемінним успіхом. Ситуація ускладнювалася із

постійним втручанням в цю боротьбу чехословацького уряду. Так, у 1936 р. Вищий адміністративний суд Чехословаччини заборонив на-зви «українець», «український» [3, 1–9].

До середини 20-х рр. ХХ ст. більш впливовою була «Просвіта», український рух підтримували і чехословацькі урядовці, але потім ситуація різко змінилася і в боротьбі за вплив на населення перевага була на боці товариства ім. О. Духновича. Лише в середині 30-х років ХХ ст. український рух знов стає домінуючим. У жовтні 1938 р. стало відомо, що лідери русофілів є платними агентами іноземних дер-жав. Відтак русофільський рух занепав.

З членів «Просвіти» був сформований уряд автономної Підкарпатської Русі і поширення української мови та культури, формування сталої української ідентичності стало урядовою політикою. Апогеєм цього процесу слід вважати проголошення 15 березня 1939 р. незалежної Карпатської України. Проголошена держава проіснувала всього один день і була окупована угорськими військами. Угорська влада обстоювала думку про те, що населення Закарпаття не є ні українцями, ні росіянами, а окремою нацією. Відтак заборонялася назва «українці», спалювалися українські книжки, а національно свідоме населення переслідувалося.

З 1945 р. Закарпаття об'єдналося з Українською РСР. Нова радянська влада втілювала на практиці тезу Й. Сталіна, що культура має бути національною за формою, соціалістичною за змістом. Тому хоч в краї поширювалася українська мова і культура, а місцеве населення проголошувалося українцями, та це був поверховий процес.

Національно свідома інтелігенція була репресована і замінена комуністичними агітаторами. Створювалося враження, що українськість була нав'язана ззовні. Процес формування національної самосвідомості та ідентичності був перерваний. На жаль, не відбулося через прийняття української культури глибинного усвідомлення себе українцем, тобто вироблення сталої, всезагальної, нефрагментарної української ідентичності. З розпадом СРСР це призвело до виникнення політичного русинства, яке проголошує населення Закарпаття окремою нацією русинів.

1. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 72. – Оп. 2. – Од. зб. 5.

2. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 72. – Оп. 2. – Од. зб. 18.

3. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 72. – Оп. 2. – Од. зб. 91.

4. Зоркій Н. Доказано-ли научно существование вполн самостоятельного «украинского языка»? – Ужгород: Школьная помощь, 1924. – 20 с.

5. І ми в Європі: Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття // До історії національних меншин Австро-Угорщини (XIX – поч. XX ст.) / Упорядкування Й.В. Кобаля, передмова В.І. Худанича. – Ужгород: Карпати-Гражда, 2001. – С. 18–27.

6. Нарис історії Закарпаття. – Т. II. (1918–1945) / Ред. кол.: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.

Т.В. Назаренко*

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасному світі культура все більше перетворюється на ключовий елемент суспільного, гуманітарного розвитку. Завдяки їй члени суспільства мають змогу реалізувати свій творчий потенціал, долучитися до всього духовного та художнього багатства світової цивілізації, зберігати і збагачувати власну історико-культурну спадщину у всьому її розмаїтті.

Український народ як творець національної та співтворець світової культури нагромадив за свою багатовікову історію величезні духовні надбання. До його духовної скарбниці входять видатні пам'ятки трипільської та скіфської культури, княжої доби, українського бароко, творча та філософська спадщина Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Франка, Миколи Лисенка. Новітня історія української культури визначається діяльністю її творців і реформаторів Олександра Довженка, Леся Курбаса, Бориса Лятошинського, Олександра Архипенка, Михайла Бойчука, Павла Вірського, Степана Турчака та багатьох інших талановитих майстрів.

Кожна нова епоха переосмислює обрії і зміст української культури в масштабах великого історичного часу. Зміна її історичних меж особливо інтенсивно відбувається тепер, в умовах нового періоду державотворення. Новий соціальний і культурний контекст впливає не тільки на характер змін у культурі сучасній, але й на оновлення, почасти і відродження значних сфер культури минулого часу, які набувають в умовах посилення національної самоідентифікації нової

---

* курсант Київського національного університету внутрішніх справ

структури, а сама українська культура в цілому – нових соціально-цінних і громадянських орієнтирів. Якщо творчий злет української культури був підготовлений національними процесами кінця XIX – початку XX ст., то зміни в сучасній українській культурі (особливо в художній сфері) спираються на перервану культурно-модерністську традицію 20-х років XX ст. (вона і розвивалася, якщо не в радянській Україні, то за кордоном) і демократизаційно-оновлюючу громадянську традицію 60-х років як гілку альтернативної, національно спрямованої культури (Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Дзюба та ін.).

Важливо простежити плідність і перспективність спадкоємності тих перетворень та тенденцій, які стимулюють розвиток української культури сьогодні. До них, насамперед, слід віднести ті, що були спрямовані на демократичне оновлення суспільства (шляхом зняття тиску тоталітаризму) та розвиток і збереження забутих або свідомо зневажених національних цінностей. Значну позитивну роль у підготовці майбутніх змін у національній культурі мав період, званий перебудовою. Впроваджувана поступово, а здебільшого навіть стихійно, лібералізація духовного життя породила енергію постійних зрушень і новацій. Істотно урізноманітнилось духовне життя суспільства за рахунок проникнення (спочатку напівмаскованого, а потім відвертого) зарубіжних модерністських і постмодерністських напрямів.

У чому ж конкретно полягає роль культури як складника людського розвитку, на яких напрямках може забезпечуватися піднесення цієї ролі? Таких головних напрямків можна назвати чотири:

- збереження культурно-історичної спадщини;
- забезпечення доступу до всього культурного надбання;
- розвиток творчого потенціалу суспільства;
- сприяння культурному різноманіттю в сучасних суспільствах.

З огляду на всі ці міркування, стратегічними цілями політики Української держави у сфері культури можна вважати:

- забезпечення свободи творчості, відкритості українського мистецтва і його тіснішої інтеграції у світову культуру, що сприятиме нарощуванню творчого потенціалу українського суспільства, його динамічному розвитку;
- охорона і примноження культурної спадщини як частини культурного капіталу нашого суспільства, забезпечення широкого дос-

тупу до неї як ключового складника естетичного виховання нинішнього та майбутніх поколінь;

- забезпечення сприятливих умов для розвитку організацій культури всіх форм власності за збереження і навіть посилення державної підтримки базової мережі закладів культури;

- розвиток вітчизняних культурних індустрій і підвищення їхньої конкурентоспроможності у вітчизняному та світовому культурному просторі.

Першочергові завдання у сфері культури полягають у тому, щоб:

- істотно збільшити бюджетні витрати на культуру (як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Бюджетні фінансування доцільно здійснювати з урахуванням обсягів та якості культурно-дозвіллевих послуг, що надаються;

- з метою ефективнішого використання бюджетної підтримки культури доцільно і далі зміцнювати, оптимізувати базову мережу закладів культури і мистецтва (театрів і музеїв, концертних організацій, бібліотек, клубних закладів), яка б забезпечувала певний мінімум надання доступних культурно-мистецьких послуг і утримувалася б за рахунок бюджетних коштів;

У сучасних умовах доцільною була б політика державного протекціонізму, передусім податкового, щодо вітчизняних культурних товарів і послуг. Якщо зберігатиметься орієнтація на просвітницьку роль української культури та на державний патерналізм, за байдужості до ринково-орієнтованих культурних індустрій і сучасних масових жанрів, то українську культуру чекає і захищена державною опікою резервація.

Чого ж варто сподіватися від впровадження системи протекціоністських заходів? Система не забезпечить домінування україномовного продукту на нашому ринку, принаймні в найближчі десятиліття. Живучи у глобалізованому світі, поруч із великою Росією, і будучи де-факто двомовними, ми навряд чи маємо раціональні підстави ставити перед собою таку мету. Однак вдасться зберегти стабільну присутність національного культурного продукту на ринку, а через це – забезпечити стабільний розвиток вітчизняних культурних індустрій і культурне середовище, сприятливе для формування національної самосвідомості та культурної ідентичності українців.

О.В. Павлишин*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Національна самоідентифікація як ототожнення свого «Я» з колективним «Ми» національної спільноти, процес і результат встановлення зв'язку з культурною традицією, детермінованою конкретно-історичними умовами буття певного етносу, починається з дитинства. Разом з тим молода людина в процесі свого розвитку та освіти приходять до необхідності осмислення та усвідомлення власної ідентичності, вже не емоційної, а раціональної, рефлексивної фіксації наявного зв'язку з культурною традицією та способів інтеграції у відповідне духовне та соціокультурне середовище. Саме на цьому етапі становлення особистості важливо бути обізнаним з особливостями культурного буття націй і народів, людства в цілому, розуміти витоки та природу культурної ідентичності.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується поширенням гуманістичних тенденцій, що зумовлює зростання ролі дисциплін філософського предметного циклу, зокрема культурології, в системі гуманітарних наук і вітчизняної вузівської освіти. Як відомо, культурно-антропологічні та етнографічні дослідження минулого знайшли своє втілення в окремій науці лише у 30-х рр. XX ст. (її оформлення в цьому статусі зазвичай пов'язують з ім'ям Леслі Уайта) [4; 7]. На сьогодні ця наукова дисципліна системно досліджує феномен культури у співвідношенні з природою, суспільством, особистістю, історичну та регіональну типологію культури, генезу та динаміку, закономірності розвитку культур і цивілізацій.

Як навчальна дисципліна, вона покликана виконувати пропедевтичну щодо інших філософських дисциплін. Цей курс фіксує неповторне у кожному типі культури, є науково-практичним підходом до узагальнення індивідуального, створює базову основу для вироблення власної позиції студента щодо проблем культури та культурного процесу як цілісного явища, а також щодо актуальних проблем соціокультурної сфери [2].

---

* к.ю.н., старший викладач кафедри філософії права та юридичної логіки Київського національного університету внутрішніх справ

Тематичне насичення навчальної дисципліни «Культурологія» на сьогодні доволі варіативне [1; 3; 5], але у всіх курсах передбачається ознайомлення з основними аспектами проблеми культурної ідентичності, у т.ч. з проблемою національної самоідентифікації, якій присвячені окремі культурологічні розвідки [6; 8]. Пошук оптимальної програми цього курсу для вищих закладів освіти ще триває. Без сумніву, проблемам національної ідентичності при вивченні цього курсу повинна бути приділена достатня увага.

Запровадження курсу культурології замість історії української та зарубіжної культури у деяких вищих навчальних закладах дало позитивний ефект, оскільки вивчення культурології сприяє осмисленню культури як системи, різні елементи якої пов'язані між собою та об'єднуються в одне ціле спільними принципами організації, більш глибокому розумінню основ власної культури як частини єдиного світового культурного простору, розвитку міжкультурного діалогу, толерантності та терпимості, подоланню ксенофобії. Тільки людина, яка з повагою ставиться до власної нації, здатна поважати інші народи. Особливо це актуально з огляду на те, що наша держава несподівано для багатьох зіткнулася з проблемою расизму, з якою українці були знайомі лише з кінострічок та зарубіжних новин. За повідомленнями офіційних ЗМІ, за чотири місяці поточного року в Україні зареєстровано 5 випадків нападу на ґрунті расової нетерпимості, а альтернативна неофіційна статистика свідчить про понад 30 таких нападів. Викликає занепокоєння і те, що класичне в культурологічній думці протистояння «Схід – Захід» набуло національного колориту і масштабу. Багато чинників загострюють і радикалізують установку на сприйняття світу в контексті бінарної опозиції «свій – чужий». Поглиблення тривожних тенденцій до розколу українського суспільства вимагає посилення уваги та негайної реакції з боку вчених і педагогів.

Комплекс світоглядних дисциплін покликаний виправити ситуацію за умови забезпечення навчального процесу першоджерелами та розширеною довідковою літературою, сучасними словниками, біографічними творами, критикою. Філософські дисципліни формують світогляд людини на основі порівняння різних систем цінностей – етнічних, етичних, релігійних, правових. Лише завдяки осмисленому вибору життєвих пріоритетів в умовах достатньої інформованості про множину концепцій і теорій, які пояснюють явища та процеси суспільного буття, можна досягнути стійкості переконань сту-

дента, органічного, а не «навіяного» формування національної свідомості та патріотизму, усвідомленого сприйняття ідеалів добра, справедливості, гуманістичних цінностей. Світоглядні дисципліни не лише підвищують рівень загальної ерудиції навчання та його культури, систематизують професійні знання та сприяють глибшому розумінню права, вони допомагають йому ідентифікувати себе, знайти своє місце у світі, адже світогляд – це ті цінності, ідеали, переконання та погляди, які є визначальними для суспільної орієнтації людини та її позиціонування в реальності.

1. Гнатчук О.С. Культурологія: Навч.-метод. посібник. – Чернівці: Буковинський державний медичний університет, 2007. – 202 с.

2. Культурологія: Навч.-метод. комплекс / Уклад. В.М. Вовк, В.М. Кравець, Г.М. Петрова, О.В. Павлишин та ін. – К.: КНУВС, 2008. – 36 с.

3. Культурологія: Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник / Закович М.М., Зязюн І.А., Семашко О.М. та ін. – 3-тє вид., стер. – К.: Знання, 2007. – 567 с.

4. Левит С.Я. Культурология как интегративная область знания // Культурология. XX век: Антология. – М., 1995. – С. 654–657.

5. Матвеева Л.Л. Культурология: Курс лекцій: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – 512 с.

6. Сміт Е.Д. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 223 с.

7. Уайт Л.А. Наука о культуре // Антология исследования культуры. – Т. 1.: Интерпретация культуры. – СПб.: Университетская книга, 1997. – С. 141–156.

8. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 199 с.

О.В. Шкіренко*

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

«Від духовних поглядів людини, від її усвідомлених чи неусвідомлених ідеалів залежать домінуючі цінності, моральні погляди і, як наслідок, вся свідомо поведінка», – вважає Е.О. Помиткін [4, 13]. Дослідник зазначає, що психолого-педагогічні аспекти духовних цінностей – це особистісні якості високодуховної людини, які спону-

---

* старший викладач кафедри іноземних мов та перекладу Академії адвокатури України, здобувач відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України

кають, регулюють високодуховні вчинки, поведінку, є предметом її розвитку і саморозвитку, підготовки до нових вершинних досягнень – як суб'єктивних, для себе, так і об'єктивних, для людства. До *духовних цінностей можна віднести цінності гуманістичні, естетичні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації особистості* [4, 97].

Духовні цінності (вартості), за О.І. Вишневським, зорієнтовані на критерій сфери їх застосування, і включають *п'ять груп цінностей* (вартостей): *абсолютні, національні, громадянські, сімейні, вартості особистого життя* [3, 125].

В міру того, як збагачується духовність особистості, вона сприймає цінності більш високого порядку, що мають відносну автономію і їх не можна вивести на даний момент функціонуючого буття. Духовні цінності є згустком, підсумком історичного досвіду людства [6, 48].

І.Д. Бех нагадує, що цілі та наміри духовно зрілої особистості вкорінені в системі надіндивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію організації її життєдіяльності. І що важливо – така особистість активно використовує їх для вирішення не побутових, а насамперед смисло-життєвих проблем, які виражаються для кожної людини в системі «вічних питань» людського існування. Ієрархія особистісних цінностей і смислів не дозволяє особистості, з одного боку, розчинитись в емпіричному бутті, втратити дійсні сутнісні потенції, оскільки розвинені особистісні цінності є основою внутрішнього світу особистості, виразником стабільного, інваріантного, з другого – створюють можливість існувати і діяти вільно.

Від того, наскільки змістовно багата і різноманітна ціннісна система особистості, залежить не лише її участь у суспільних справах, а й те, з чим вона має справу, наскільки її різновиди суспільно значущі. Це справді так, адже кожна мета, яку ставить перед собою людина і відповідна поведінка, перш ніж реалізуватись, співвідноситься з системою її особистісних цінностей, виражається на їх терезах.

У результаті цього і стає можливою ціннісно-збагачена відповідь суб'єкта на власні запитання, наприклад, щодо того, як він ставиться до іншої людини, ким вона для нього є, які моральні дії він може на неї спрямувати, а від яких утриматись.

Суб'єкт з розвинутою ціннісною системою є дієвим носієм моральних норм, на якого можна покластися іншій людині при розв'язанні власних духовно-практичних проблем, оскільки він знає, що є

загальнозначущим, усталеним, вічним, а що – марнотним [1, 17–19].

Критерієм високоморальної та духовної поведінки можна вважати «золоте правило» Ісуса Христа: «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому Закон і Пророки» [2, 1193].

Якщо жити згідно із законам Нового Заповіту, в злагоді з собою та Богом, можна все змінити на краще: спочатку навести порядок у своїй душі, потім у своїй родині, далі у своєму місті, у Батьківщині, на планеті Земля.

Високодуховні особистості завжди звертаються до християнських істин, до загальнолюдських стандартів, моральності, духовності, зміцнюючи єдність суспільства своєю сумлінною, наполегливою працею, забезпечуючи подолання труднощів на шляху його розвитку.

Можна сказати, що людина орієнтується на вищий рівень свідомості та духовних цінностей, якщо працює над самопізнанням, над пошуком істини, над самовдосконаленням, спрямовуючи мету життя на саморозвиток, на допомогу тих, хто потребує та дбайливо ставиться до буття, до всього живого. Шлях до досконалості – безперервний, безупинний, тому нам ніколи не потрібно зупинятись на досягнутому, не повертатись до егоцентричних, примітивних потреб і потягів; треба постійно, завзято просуватись уперед, щоденно робити добро тим, хто нас оточує.

Таким чином, *духовні цінності* – вершинні досягнення людства, вищі життєві вартості, які зумовлюють здобутки суспільства (економічні, ідеологічні, політичні тощо) та є джерелом смислоутворюючої основи людського діяння та ідеалом для прогресивного розвитку особистості і цивілізації в цілому. Духовні цінності виявляються у доброзичливому ставленні до людей, бажанні особистості виконувати свій моральний обов'язок, зберігати мир, злагоду, турбуватися про навколишнє середовище та приносити користь оточуючим, в умінні поставити себе на місце іншого, ніколи не забувати про вірність і відповідальність не тільки в повсякденному житті, але й в умовах підвищених психологічних навантажень, у кризових та екстремальних ситуаціях.

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

2. Біблія. – К.: УБТ, 1988. – 1523 с.

3. *Вишневський О.* Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. – Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенко, 1996. – 238 с.

4. *Помиткін Е.О.* Психологія духовного розвитку особистості: Монографія. – К.: Наш час, 2005. – 280 с.

5. *Рибалка В.В.* Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: Монографія / За ред. І.О. Балла – К.: ІПППО АПН України, 1998. – 160 с.

6. *Фарина С.* Духовні цінності як домінанта поведінки особистості в кризових умовах // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Науково-методичний журнал. – Вип. 3. – К., 2001. – С. 45–55.

Т.В. Хміль*

УКРАЇНСЬКЕ РІДНОВІРСТВО ЯК ЕКОЛОГІЧНА АЛЬТЕРНАТИВА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

В ХХ ст. в українській спільноті загострилася проблема пошуку нових етико-національних цінностей, які дали б змогу активно пробуджувати в людині іманентно творчі начала, необхідні для зміни існуючих соціальних умов.

Подальший пошук гуманістичних орієнтирів у розвитку української нації здійснює Л. Силенко, який багато в чому поєднав глибоке історичне осмислення України-Руси вченими діаспори та точку зору представників рідновірства щодо невмирущої етичної ролі релігії у людському суспільстві. Л. Силенко – сучасний представник української діаспори, філософ і теософ, культуролог, етнограф, релігієзнавець. Обізнаний у науці, він стає засновником нової монотеїстичної релігії РУНВіри (Рідна українська національна віра). За цю ідею та її теоретичне втілення він у 1976 р. був відзначений у книзі Бібліографічного інституту США «Громадські американці двохсотлітньої ери».

Проблема змісту РУНВіри як етнорелігійного вчення є особливо важливою в умовах глибокої кризи православної церкви в Україні. Л. Силенко обґрунтовує нову об'єднуючу етичну ідею для українського народу, релігійну за формою та націотворчу за змістом.

Центром його теології є поняття Дажбога. Засновник РУНВіри виділяє рівні буття Бога: матеріальна дійсність, сутність якої у природі;

---

* к.філос.н., доцент Дніпропетровського регіонального інституту державного управління

суспільне буття, як буття людини, нації, етносу, родини; духовне буття: сфера цінностей, культури, моралі, мислення. Усі ці рівні поєднуються у понятті Дажбога, який є тотожним філософській категорії буття, де здійснюється єдність духу та матерії: «Дух і Матерія – ровесники. Первинною була Дія (наддуховна і надматеріальна дійсність), ім'я їй – Дажбог..., він творить гармонійність між духом та матерією» [2, 1301]. Бог Л. Силенка – не творець світу, він і є сам світ.

Розуміння Дажбога як самого світу зближує позицію Л. Силенка з пантеїстичним вченням, для якого характерне уявлення про позачасове породження природи безособистим Богом, а також твердження про тотожність матерії, розуму та Бога: античний та середньовічний пантеїзм роздвоював світ на «абсолютне буття (Бог)» і «абсолютне небуття», з поєднання яких виникають різні скелі буття, на світ божественний і тваринний, другорядний, якого слід уникати й шукати можливості повернення до Бога, поєднання з ним [1].

Пантеїзм доби Відродження вже не подвоював світ, але був антропоцентричним, людину розглядав істотою, найближчою до Бога, господаря природи. Така точка зору не виправдала себе пізніше, бо вона передбачала споживацьке ставлення до природи. Якщо традиційний пантеїзм (Бруно, Кузанський) підкреслює онтологічність Бога або божественність Природи, то для автора «Мага віри» Бог є, передусім, всепоглинаючою мораллю, що також дає підставу характеризувати позицію Л. Силенка як своєрідний моральний пантеїзм.

Пантеїзм у розумінні Л. Силенка не розглядає людину як господаря, хазяїна природи. Людина має такі ж права під сонцем, як інші істоти, тому що вона істота найрозумніша, вона повинна дбати про все живе, в тому числі й про себе, турбуючись про світ і насолоджуючись його божественною красою. Людина виступає не як споживач, а як співавтор у божественній творчості, якщо, звичайно, вона діє в згоді з Дажбогом.

Звернення Л. Силенка до дохристиянських релігійних вірувань, як альтернативи традиційному раціоналізму, дозволяє в іншому ракурсі подивитися на взаємини суспільства та природи, знайти глибинні коріння духовності як основи для пошуку шляхів вирішення екологічної проблеми.

Моральна межа християнства відкриває вузькоекономічне призначення природи, що суперечить, на думку Л. Силенка, постановці та вирішенню глобальних проблем людства. Замість етики спожив-

вання та активного виробництва (з її переважно економічною детермінантою) приходять етика толерантності і гармонії, сприйняття інших цінностей із новими соціокультурними та екологічними пріоритетами.

Слід зазначити, що в сучасній європейській філософії така позиція знайшла своє аргументоване підтвердження в працях Р. Атфільда [3], Л. Уайт [4] та інших. Християнство, зруйнувавши язичницьке світосприйняття, також скасувало підпорядкованість людини природним закономірностям. Табу предків, що були закріплені у тисячолітній традиції землеробської культури, були незабаром утрачені.

Християнська ідея з її ставленням до природи, як чогось нижчого, стала на довгі століття фундаментом соціального та морального розвитку Європи. Вона проявилася в системі виховання, освіти, практичної діяльності. Втручання західноєвропейської науки та техніки в природне середовище з метою перетворення зміцнювало вплив людства на природу. Л. Силенко стверджує, що в Біблії «немає обоження природи, немає в них довір'я до природи» [2, 123].

У «Мага Вірі» Л. Силенко доходить висновку: якщо біди екологічної кризи виходять із юдейсько-християнської релігійної догматики, то й боротьба з екологічною кризою повинна мати релігійний характер. Тому нова модель співвідношення у функціонуванні природної та соціальної систем може бути знайдена в РУНВірівській етиці.

Для праць Л. Силенка характерна ідея моральної цінності природи як рівного партнера народу. У РУНВірі стверджується культ природи шляхом одухотворення рік, полів, лісів, землі в цілому. Засновник нової релігії підкреслює, що, «в українців ставлення до природи не християнське, тому що вони звертаються до явищ Природи як до живих сил добродійних. Це знаходить місце в їх ментальності» [1, 113].

Давньоукраїнська віра була міцно пов'язана з навколишньою природою та землеробством, вона давала нашим предкам всю реальну філософію мінливого взаємодетермінованого буття: ця народна філософія формувалася довгими тисячоліттями, ввійшла в їхню плоть і кров.

Таким чином, увага, яку Л. Силенко приділяє до природньо-психологічних джерел моральних норм, дозволяє побачити його прихильність до етноетичного натуралізму як методологічної основи його етико-релігійного вчення.

1. Святе вчення. Силенкова віра в Дажбога / За ред. Д. Боеслава. – К.: Обереги, 1995. – 399 с.
2. Силенко Л. *Mara Bira*. – США: ОСДУ, 1979. – 1428 с.
3. *Attfield R. The Ethics of Environmental Concern*. – N-Y: Columbia Univ. Press, 1983. – 115 p.
4. *White L., Jr. The Historical Roots of our Ecologic Crisis // Science*. – 1967. – Vol. 155, N 3767. – P. 1203–1207.

С.І. Присухін*

ПАПА РИМСЬКИЙ ІВАН ПАВЛО II ТА УКРАЇНА

Виявом особливо уважного ставлення Івана Павла II до України став його візит в Україну в 2001 р. під загальним гаслом «Христос – Дорога, Правда і Життя». Особисті зустрічі Папи Римського з віруючими, простими українцями, політичною елітою сприяли глибокій впевненості Папи в тому, що українська духовна культура має велетенський потенціал для розвитку духовності в сучасному світі загалом. Тому головною метою своєї подорожі в Україну він уважав підтримку українського народу в його місіонерських можливостях, релігійних традицій українців, історії їх боротьби за утвердження християнської віри, свідченням чого стала велика кількість людей, які за неї постраждали (мучеництво).

Теми подолання соціальних суперечностей, уникнення гострих політичних конфліктів, ліквідація релігійних суперечностей завжди хвилювали Івана Павла II. Так, у 1981 р. Іван Павло II направив до керівництва СРСР, США, Великобританії та Франції, а також до Секретаря ООН доповідь про можливі наслідки використання зброї масового знищення. У 1985 р. Папа надіслав особисті послання Р. Рейгану та М.С. Горбачову в зв'язку із Женевськими зустрічами. На святкуванні, присвяченому тисячоліттю Хрещення Русі, була присутня делегація на чолі з державним секретарем Ватикану кардиналом А. Казароллі. Згодом відбулася зустріч між Папою і керівником СРСР. Ці та інші зустрічі започаткували дипломатичні контакти між Ватиканом і країнами соціалістичного кола.

---

* к. філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Візит Івана Павла II в Україну став логічним продовженням процесу діалогу католицької церкви з іншими представниками християнського світу на рівні нових постсоціалістичних країн для вирішення життєво актуальних міжнародних проблем.

Власне, візит Папи в Україну відбувся 23–27 червня 2001 року. Він був позначений певними віхами – промовами та проповідями, численними зустрічами тощо. На превеликий жаль, ці промови та проповіді сьогодні так і не стали надбанням широкого загалу віруючих християн в Україні, ще меншою мірою вони стали предметом досліджень з боку наукового релігієзнавства, філософії релігії, соціальної філософії, правових дисциплін. Тому сьогодні є всі підстави ще раз активізувати їх нове переосмислення в контексті нових історичних реалій. До головних промов і проповідей, які розкривають глибинні причини Пастирського візиту в Україну, належать:

«Вітаю тебе, Україно, відважний та стійкий свідку приєднання до цінностей віри!» (промова під час зустрічі в аеропорту «Бориспіль», Київ, 23 червня 2001 р.);

«Я прибув, щоб поклонитися святиням вашої історії та разом з вами просити у Бога заступництва для вашого майбуття» (промова під час зустрічі з представниками політики, культури та мистецтва в Маріїнському палаці, Київ, 23 червня 2001 р.);

«Ти, Києве, будь «Світлом України»! З тебе вирушили євангелізатори, які були «Йоанами Хрестителями» народів цих земель» (проповідь під час урочистої Служби Божої латинського обряду, Київ, спорткомплекс «Чайка», 24 червня 2001 р.);

«Молю Марію прискіпити поступ всіх християн до повної єдності» (молитва «Ангел Господній» наприкінці Служби Божої латинського обряду, Київ, спорткомплекс «Чайка», 24 червня 2001 р.);

«Перед вами відкривається важливий період, від якого залежить «якість» присутності Церкви на українській землі в наступному тисячолітті» (зустріч з католицькими єпископами України в Апостольській Нунціатурі, Київ, 24 червня 2001 р.);

«Перед вами тепер невідкладне завдання соціальної та моральної перебудови країни» (зустріч з представниками Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій в Національній філармонії України, Київ, 24 червня 2001 р.);

«Це ваше співіснування в любові покликане стати зразком спільноти, що є складовою частиною законного плюралізму і є гарантованим Єпископом Риму, наступником Святого Апостола Пет-

ра» (проповідь під час Божественної Літургії візантійсько-українського обряду, Київ, спорткомплекс «Чайка», 25 червня 2001 р.);

«Апофеоз Віри та Любові» (проповідь під час Служби Божої латинського обряду та беатифікації архієпископа Йосипа Більчевського й отця Зигмунда Гораздовського, Львів, іподром, 26 червня 2001 р.);

«Свобода є вимоглива і коштує більше, ніж неволя» (промова під час зустрічі з молоддю перед церквою Різдва Пресвятої Богородиці, Львів, Сихів, 26 червня 2001 р.);

«Справжні герої двадцятого століття, «століття мучеництва» (проповідь під час Божественної Літургії візантійсько-українського обряду та беатифікації українських мучеників і сестри Йосафати Гордашевської, Львів, іподром, 27 червня 2001 р.);

«Україно, увійди як повноправний член до Європи, яка охопить увесь континент від Атлантичного океану до Уральських гір!» (промова під час прощальної церемонії, Львів, аеропорт, 27 червня 2001 р.).

Сам Папа Іван Павло II, підсумовуючи свій візит в Україну, зазначив, що спільні урочисті Євхаристичні Богослужіння стали ніби подихом «двома легенями», зустрічі з Всеукраїнською Радою Церков і релігійними організаціями, прикладом утвердження нових екуменічних цінностей. Проголошення тридцяти синів й дочок католицизму і греко-католицизму мучениками за утвердження християнської віри стає джерелом ентузіазму у вирішенні проблем сьогодення. Зустріч з молодими людьми Львова й Києва дає надію на те, що Десять Заповідей стануть реальністю в їх житті і гарантуватимуть їх захист від фальшивого матеріального добробуту і спокуси втечі від власної відповідальності за вибір добра чи зла.

Словами, якими Іван Павло II прощався з Україною, були: **«Молю Всемогутнього Бога, щоб благословив тебе, український народі і щоб зцілив усі твої рани. Його велика любов нехай наповнить твоє серце і нехай провадить тебе у третє тисячоліття християнства до нового майбутнього».**

О.К. Луньова*

РЕІНТЕГРУЧА СУТНІСТЬ ЧИННИКА ПЕРЕРВАНОВОГО ДУХОВНОГО ДОСВІДУ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ПОДУНАВ'Я)

Геополітично Україна – держава з яскраво вираженою регіональністю. Одним із таких регіонів є Українське Подунав'я, слов'яно-український досвід якого через історичні обставини на тому чи іншому часовому відрізку прериваються. Перерваний духовний досвід відіграє реінтегруючу роль, не сприяє процесу самоідентифікації. Подоланню цього негативного чинника допоможе об'єктивне історичне знання, виважена оцінка методик, які застосовувалися під час радянської суспільної практики.

Культурні перетворення радянської влади в Українському Подунав'ї розпочато з процедури реорганізації освітньої галузі. Практичне втілення цього завдання відбувалося в таких напрямках: ліквідація румунської системи освіти, охоплення освітньою системою якомога більшої кількості дітей шкільного віку, ліквідація неписьменності серед дорослого населення, підготовка радянських педагогічних кадрів з місцевого населення.

Процес радянської освітньої галузі започатковано постановою Ради Народних Комісарів від 13 серпня 1940 р. «О реорганизации системы народного образования в новоорганизованных Аккерманской и Черновицкой областях УССР». Відповідно до постанови в Українському Подунав'ї запроваджувалася радянська система освіти: початкові школи (I–IV кл.), неповні середні (I–VII кл.) та середні школи (I–X кл.). Духовні семінарії, жіночі епархіальні гімназії та семінарії ліквідовувалися, а їхні слухачі поповнювали контингент неповних середніх і середніх шкіл. Для виконання цієї задачі ЦК КП(б)У направлялися учительські кадри із східних областей, які не знали специфіки даного регіону. На початку 1941 р. їхня кількість сягала майже тисячі (961 фахівець). Для перетворень у галузі освіти державою асигновано значні кошти. Як приклад, у другій половині 1940 р. ця

---

* аспірант кафедри історії Одеського державного економічного університету

сума складала 18 млн. крб., що у 7 разів перевищувало витрати румунської влади на цю галузь за рік.

Навчання в школах мало проводиться за навчальними планами, розробленими для шкіл УРСР, відповідно до яких вивчення російської мови було обов'язковим. На цьому наголошується і в рішенні бюро Аккерманського обкому КП(б)У від 14 жовтня 1940 р.: особливу увагу приділяти вивченню російської мови, а потім української, а про мови інших національностей не згадувалося взагалі. Якщо розглянути кількісні показники шкіл за мовою навчання, то маємо такі цифри: із загальної кількості шкіл – 350 (станом на червень 1941 р.), серед яких 203 школи російськомовні, 68 – україномовних, 25 молдавськомовних, 1 – російсько-молдавськомовна, 1 – єврейськомовна. Але навіть існуючі національні школи не були забезпечені кадрами та підручниками. Наприклад, у молдавських школах не вистачало 107 вчителів, а підручники молдавською мовою були відсутні взагалі. Зазначені дані свідчать про те, що радянський уряд, намагаючись збільшити кількість освічених людей в краї, не брав до уваги головного чинника – етнічний склад населення, серед якого українці складали 36,6%, румуни – 19,2%, болгары – 17,0%; росіяни – 12,7%; німці – 9,2%, євреї – 3,0%.

Якщо дітей шкільного віку було охоплено мережею шкіл, то для ліквідації неписьменності серед дорослого населення створювалися школи лікнепу. В Ізмаїльській області у червні 1941 р. функціонувало 818 груп лікнепу, 46 шкіл для неписьмених і 28 шкіл для малописьмених, де навчалось 35 тис. осіб. Незважаючи на значні зусилля органів державної влади, охопити доросле населення процедурою навчання в перший рік радянської влади вдалося лише на 60% із запланованих 90. Місцеве населення не поспішало отримати радянську освіту, оскільки ставлення до самої влади було неоднозначним.

Також виникли проблеми в процесі реорганізації педагогічних кадрів. Постало завдання підготовки місцевої радянської інтелігенції, яка мала «просвітити» населення щодо переваг соціалістичного способу життя. Задля цієї мети в Аккермані відкрито учительський інститут, який мав готувати вчителів на 3 факультетах: російсько-української філології, фізико-математичному та історичному. Крім інституту, підготовку майбутніх вчителів здійснювали 2 педагогічні училища: в Аккермані – з українською мовою навчання, в Ізмаїлі – з російською. Також в Аккермані відкрито курси перепідготовки ста-

рих (тих, які працювали в румунських навчальних закладах) і підготовки нових педагогічних кадрів.

Приймаючи рішення про організацію районних газет, бюро Аккерманського обкому КП(б) наголошувало, що всі 13 газет, без винятку, мали друкуватися тільки російською мовою. На перевагах російськомовної літератури наголошувалося і під час розбудови бібліотечної справи. З фондів існуючих бібліотек вилучалася «політично ворожа, контрреволюційна» література, яка не відповідала ідеологічним напрямкам нової влади. Бібліотеки поповнювалися переважно творами «класиків марксизму-ленінізму», визнаними радянською владою класиками радянської та української літератури і творами керівників комуністичної партії і Радянського Союзу.

Таким чином, встановлення радянської влади (1940–1941 рр.) в Українському Подунав'ї стає новим етапом руйнації культурно-духовної традиції, часом переривання духовного досвіду. Наслідки тогочасної руйнації ускладнюють процес самоідентифікації на сучасному етапі державотворення.

В.Е. Гончаревський*

НАУКОВА СПАДЩИНА ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ В РЕЦЕПЦІЯХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Сучасний історіографічний процес в Україні періоду національного Відродження та розбудови демократичної держави європейського ґатунку починає відігравати не лише наукову, пізнавальну функцію, а, передусім, світоглядну та соціокультурну, будучи інтегратором національної свідомості. З огляду на це потребує вирішення проблема конструктивного аналізу та осмислення вітчизняного історіографічного надбання з точки зору сучасного розвитку української історичної науки та в перспективі майбутнього вектора євроінтеграції.

---

* здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка, викладач кафедри філософії Київського міського педагогічного університету імені Б.Д. Грінченка

Осмилення витоків української історичної думки, аналіз та оцінка вітчизняних історіографічних традицій дасть змогу вповні використати багату творчу спадщину української історіографії в контексті нового виклику соціокультурної самоідентифікації, що постав перед українським суспільством, зробити потенціал вітчизняної історичної думки, який ще тільки стає предметом детального наукового аналізу, інструментом формування як масової національної свідомості, так і професійної, історичної.

Спробу аналізу найбільш давніх витоків української історичної думки здійснено в праці В.М. Бабенко «Історіософські ідеї доби Київської Русі (на матеріалах книжної культури)». Оригінальність цього дослідження полягає в застосуванні методології соціокультурного підходу в історіографічному контексті. Так, наприклад, автор ставить за мету виявлення домінуючих тенденцій розвитку історіософських поглядів Київської Русі не в державному, а в більш широкому, з евристичної точки зору, масштабі – як Давньоруської цивілізації, та, відповідно, визначити чим вони відрізнялись і між собою, і від подібних світових тенденцій [1, 5].

Ціла низка праць сучасних українських науковців (В.В. Кравченко, С.П. Стельмах) присвячена розвитку української історіографії XVIII – поч. XX ст. Обумовлено це науковим інтересом до часу формування наукових шкіл, які виникають у другій половині XIX ст., коли українська історична наука остаточно відмежовується від російської та польської історичної науки і набуває статусу національної з незалежними науковими інституціями та розвинутим ідейно-концептуальним апаратом [3, 38–39].

Розвиток історичних досліджень періоду др. пол. XVIII – поч. 40-х рр. XIX ст. став темою наукового пошуку харківського дослідника В.В.Кравченка. Звертаючи особливу увагу на взаємодію гносеологічних і соціокультурних функцій історичних знань, автор намагався представити українську історіографію зазначеного періоду у вигляді процесу, що проходив певні стадії свого розвитку в конкретних історичних умовах національного Відродження та визначити місце, яке займали в ньому окремі історики [5, 367].

На новому рівні осмилення продовжив тему дослідження процесу розвитку української історіографії сучасний київський вчений С.П. Стельмах. Предметом його досліджень став процес виникнення, розвитку і становлення історичної думки та методології в Україні в європейському порівнянні, що дозволило авторові виявити її сис-

темоутворюючі елементи та встановити періодизацію розвитку історичної науки в сегменті її професіоналізації та інституціоналізації [7, 371, 374].

Час формування наукових шкіл і провідних історичних концепцій у більш вузьких хронологічних рамках др. пол. XIX ст. – поч. XX ст. став предметом детального розгляду дослідників К.М. Колесникова, Г.І. Мернікова та В.В. Ващенко [2; 4; 6].

Новим авторським підходом та більш широкими межами XVIII – поч. XX ст. вирізняються дослідження І.І. Колесник. Її оригінальність полягає у застосуванні власного методологічного інструментарію до аналізу процесу розвитку української історіографії, що дало змогу автору скласти детальну періодизацію [3, 249–254].

На основі проведеного аналізу можна констатувати широкий науковий інтерес сучасних українських істориків до аналізу та систематизації вітчизняної історіографічної спадщини. Попри поодинокі праці, присвячені окремим періодам розвитку українського історіографічного процесу, основні наукові пошуки зосереджено в межах періоду національного Відродження. Пояснити це можна прагненням порівняти паралельні процеси національного Відродження сьогодення й XVIII – поч. XX ст. та вирішити завдання аналізу процесу інституціоналізації української історичної науки, розкрити її подальшу роль для збереження національно-культурної спадщини та самоідентифікації українського суспільства.

1. *Бабенко В.М.* Історіософські ідеї доби Київської Русі (на матеріалах книжної культури): Дис... канд. філос. наук: 09.00.03. – Донецьк, 2003. – 185 с.

2. *Ващенко В.В.* Фактори формування історичної концепції в українській історіографії кінця XIX – початку XX ст.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.06. – Дніпропетровськ, 1998. – 178 с.

3. *Колесник І.І.* Українська історіографія (XVIII – поч. XX ст.). – К.: Генеза, 2000. – 256 с.

4. *Колесников К.М.* Українська історична наука та історіософія на рубежі XIX–XX століть: Дис... канд. іст. наук: 07.00.06. – Дніпропетровськ, 1999. – 205 с.

5. *Кравченко В.В.* Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (др. пол. XVIII – сер. XIX ст.). – Х.: Основа, 1996. – 376 с.

6. *Мерніков Г.І.* Школи в українській історичній науці др. пол. XIX – поч. XX ст.: проблеми теорії та історіографії: Дис... канд. іст. наук: 07.00.06. – Дніпропетровськ, 1997. – 215 с.

7. *Стельмах С.П.* Історична думка і методологія історії в Україні (XIX – поч. XX ст.): Дис... д-ра іст. наук: 07.00.06. – К., 2005. – 425 с.

Г.В. Гайдоба*

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Мова – не лише засіб спілкування, але й найміцніший зв'язок народу з його історичним минулим, найголовніший виразник менталітету нації. Народ може змінити свою назву, місце проживання, але залишиться народом, доки живе його мова. У зв'язку з цим дослідники все частіше звертаються до досвіду минулого. Використовуючи нормативно-правові акти доби Української революції, було зроблено спробу простежити особливості впливу державотворчих процесів на закріплення статусу української мови та навпаки.

Актуальність теми пов'язана з тим, що чинне мовне законодавство недостатньо враховує реалії сьогодення, що призводить до політичних спекуляцій. Для зменшення заполітизованості мовного питання в Україні та створення ефективного його законодавчого регулювання, варто спиратися не лише на запозичення світового досвіду й імплементацію європейського законодавства, а й на всебічний історико-правовий аналіз власного минулого.

У межах дослідження з'ясовано, що:

3–4 березня 1917 р. був створений керівний орган українського руху – Українську Центральну Раду. У «Статуті Тимчасового управління на Україні» від 18 липня 1917 р. визнається, що закони Тимчасового уряду проголошуються в Краєвому Урядовому Віснику українською мовою, «всі закони, адміністративні приписи і постанови, проголошені українською мовою, публікуються також і на мовах російській, єврейській і польській».

7 березня 1918 р. було видано циркуляр Ради народних міністрів губернським і повітовим комісарам про застосування української мови, згідно з яким чинні постанови Тимчасового уряду переклада-

---

* Київський національний університет імені Тараса Шевченка, юридичний факультет

лися українською мовою. Всі написи та вивіски також повинні здійснюватися українською мовою.

Педагогічний з'їзд ухвалив постанову щодо запровадження української мови викладання у більшості українських шкіл, разом із тим забезпечувалася можливість отримання освіти мовами національних меншин.

20 листопада (н. ст.) 1917 р. III Універсалом проголошувалося «... право й можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма уставами».

У березні 1918 р. був виданий Закон УЦР «Про запровадження української мови у банківській і торговій сфері», згідно з яким, «всякого роду написи, вивіски, тощо на торгово-промислових, банківських та інших закладах і конторах, повинні писатися державною українською мовою, при користуванні іншими мовами написи українською мовою мають бути на основній частині напису, на чільному місці. Ця постанова має силу і до всякого роду виробів, виготовлених на території Республіки, які мають етикетки, написи».

Впроваджуючи українізацію в армії, у вересні 1917 р. Український генеральний військовий комітет взяв дозвіл на відкриття в Києві двох українських піших шкіл підпрапорщиків та українських відділів при інженерній та артилерійській військових школах.

Та подальшим успіхам Центральної Ради в українізації суспільства завадили старі антиукраїнські сили в особі чорносотенців, що одразу активізували свою діяльність, звинувачуючи українців у намірі «вигнати російських дітей зі школи» та «українізувати росіян», посилаючи до Петрограда один за одним протести проти «примусової українізації Малоросії».

Таким чином, Центральною Радою був прийнятий ряд нормативно-правових актів, що забезпечували функціонування української мови у сфері законодавчої діяльності, освіти, фінансів, торгівлі, повсякденному житті. Вперше вжито термін «державна українська мова». При цьому забезпечувався вільний розвиток мов національних меншин.

29 квітня 1918 р. з'їзд хліборобів-землевласників обрав гетьманом П. Скоропадського. В Українській державі П. Скоропадського офіційно не визначено статус української мови як державної, але фактично визнано її як урядову. Так, за указом гетьмана, міністрів, які не володіли українською мовою, під страхом звільнення було зобов'язано до вивчення української мови.

Школи та вищі навчальні заклади активно українізувалися, був ухвалений закон про обов'язкове вивчення української мови, історії та географії України.

Гетьманський уряд, не вступаючи в конфлікти зі зросійщеним населенням, досяг значних успіхів у сфері українізації суспільного життя, що закріплювалось переважно локальними нормативно-правовими актами.

У період збройної боротьби з Гетьманом П. Скоропадського та певний час після її закінчення Директорія УНР стає революційним органом з диктаторськими правами. В проекті «Основного державного закону УНР» зазначалося: «Державною мовою Української Держави є мова українська» (артикул 8). Артикул 68 містить таке положення: «Внутрішньою і зовнішньою урядовою мовою і мовою нарад Державного Союму є виключно українська мова».

Таким чином, у проекті конституції вжито два поняття – державна мова і урядова мова. Це положення свідчить про недостатній рівень правового визначення статусу української мови.

Директорія фактично заборонила вживання російської мови, що суперечило засадам національної політики, яка декларувалася попередньою владою. Утиск прав російськомовного населення щодо вживання рідної мови, запровадження цензури не сприяли покращенню соціальної ситуації в країні.

Таким чином, проголошуючи курс на розбудову української державності, Центральна Рада, Українська держава та Директорія у провідних нормативно-правових актах здійснили спробу закріпити статус української мови і поряд із тим сприяли її розвитку за рахунок підтримки культурно-освітницької діяльності. Так, УЦР вводить термін «державна українська мова», Директорія запропонувала поняття «державна» та «урядова» мови.

Отже, кожна спроба самоідентифікації українського народу через розбудову власної держави супроводжувалася рядом нормативно-правових актів, спрямованих на закріплення статусу української мови. Це свідчить про безпосередній зв'язок між мовою та усвідомленням населення себе окремою нацією.

Т.В. Привалко*

РОЛЬ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ У СПРАВІ ДУХОВНОГОВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ

Цьогоріч минає 17 років з часу проголошення незалежності України, та досі у її громадян не сформовано стійких патріотичних почуттів. Ці почуття то посилюються, то згасають залежно від загострення внутрішньополітичної ситуації або появи зовнішньої загрози. Для українців ставлення до власної Батьківщини не переросло в усвідомлену внутрішню необхідність.

Однією з причин цього є нездатність подолання проблеми розриваності поколінь, що виникла у часи революційних і військових подій першої половини ХХ століття. Соціальні потрясіння того часу унеможливили еволюційну тяглість духовних традицій українського народу. Багато українців не змогли зберегти пам'яті про своїх предків або ж їх до цього змусила тоталітарна влада.

Відновити свою духовну пам'ять можна за допомогою звернення до історичних джерел. В архівних і бібліотечних фондах України зберігаються величезні масиви документів, у яких відображено всі аспекти суспільного життя українського народу. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст. був періодом постійного впровадження нових технічних засобів, що дозволило фіксувати події на різноманітних носіях: паперових, аудіо-, фото-, відеоматеріалах. В той час активно стали проводитися статистичні дослідження. Стрімке зростання бюрократичного апарату призвело до відкладення значного комплексу документів, різноманітних за формою та змістом.

Відтак тепер кожна людина зможе знайти широку за обсягом інформацію про своїх предків. Зокрема, в документах, що утворилися в результаті діяльності релігійних установ – метричних і сповідальних книгах – можна знайти відомості про те, коли і де народилися ваші родичі, хто були їх батьками та хрещеними, повний склад сім'ї. Функціонування місцевих органів влади забезпечило формування комплексу документів господарського характеру. Так, земські управи вели окладні книги, в яких реєстрували всіх власників землі,

---

* старший викладач кафедри суспільних наук Національної академії управління

кількість і площу земельних ділянок; у книгах міських управ фіксувалися власники будинків, фабрик, заводів, дрібних лавок із зазначенням їх матеріальної цінності. В архівних фондах освітніх закладів, директорів народних училищ і попечителів навчальних округів зберігаються списки учнів, студентів, дані про їх успіхи в навчанні та поведінці. У задовільному стані до сучасників дійшли документи медичних, військових, податкових, судових та інших установ.

Всі ці матеріали сьогодні розпорошені по архівних та бібліотечних фондах великої кількості українських міст і містечок. Розібратися у такій масштабній за обсягом інформації дуже складно: це потребує багато часу, коштів і зусиль. З'ясувати наявність потрібних документів у тому чи іншому архіві, бібліотеці можна за допомогою електронних каталогів, які поступово створюються цими закладами [1]. Але не кожен в змозі поїхати до потрібного закладу, адже більшість сучасних українських сімей мешкає не за місцем проживання своїх предків.

Є кілька способів зробити архівні матеріали доступними для широкої громадськості. Так, можна використати на досвід країн, які здійснили значні кроки у справі популяризації історичної інформації. Зокрема, в США, країнах Західної Європи виділяються кошти для переведення історичних документів в оцифрований вигляд, таким чином, створюються повнотекстові бази даних. В Україні такий процес лише починається і просувається повільними темпами. Чекати, доки держава спроможеться на потужне фінансування не можна, адже життя людини не вічне і нас покидають саме ті люди, з яких почався розрив поколінь.

Щоб марно не сподіватися на державну владу, братися за вирішення проблеми потрібно самим громадянам, передовсім науковцям та освітянам. Способом її вирішення може стати створення електронної бази даних, запрограмованої на функціонування у режимі web-сайту. Науковці, викладачі, зацікавлені студенти, історики-аматори могли б заносити до неї наявні у них відомості. А таких відомостей, зокрема у наукової спільноти, накопичилося багато, адже кожен, хто працював у бібліотеці чи архіві, копіював чи іншим способом фіксував віднайдену ним інформацію.

За умови залучення до створення бази широкого загалу можливо сформуванню об'ємну інформаційну систему, в якій за допомогою простого доступу до Інтернету можна буде не лише відшукати відомості про своїх родичів, а й вибудувати родовідне дерево. Таким чи-

ном, на громадських засадах можна здійснити дуже потрібну і нагальну справу. Виділення коштів буде потрібне лише для створення програмного забезпечення та оплати роботи адміністративної групи сайту [2]. Якщо ж на певне фінансування спроможеться держава або знайдуться меценати, то можна буде запровадити штатні посади в установах, де зберігаються історичні документи. Обов'язком цих посадових осіб стало б перенесення історичної інформації до електронної бази даних. Як наслідок, повнота цієї бази досягне високого рівня і кожен громадянин віднайде потрібні для нього відомості.

Значення такої бази буде надзвичайним. Кожен українець відчує причетність до історії своєї Батьківщини, зможе у власній свідомості вибудувати духовну тяглість між поколіннями, відновити пам'ять про близьких йому людей і з'єднати ланки народної духовної традиції. Лише тоді відбудеться повноцінне відродження духовності української нації.

1. Державний комітет архіву України // www.archives.gov.ua.

2. Привалко Т.В. Проект електронної бази даних про дворян Лівобережної України // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць / Відп. ред. О.А. Удод. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2007. – С. 154–168.

З.С. Сікорська*

КУЛЬТУРА МОВИ – КУЛЬТУРА СВІДОМОСТІ

Мова є невід'ємною властивістю розбудови будь-якої спільноти. Функціонуючи у сферах освіти, науки, культури, державних інституцій, вона згуртовує націю, з'єднує покоління між собою, як визначальна форма національної культури забезпечує розвій і поступ народу в загальноосвітньому житті. Науковці довели: що вищий рівень національного мовлення як першоознаки інтелектуальної духовної атмосфери, то вищий рівень свідомості людей, а отже, і їх прагнення до державності своєї нації.

Українська мова – це генетичний код нашої національної культури, основа, що забезпечує її самотність, збереження та вічність,

---

* к.філол.н., професор, завідувача кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного інституту культури і мистецтв

засіб національної самоідентифікації. Видатний український учений І. Огієнко зазначав, що «мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я». Рідна мова найефективніше формує національну свідомість і самосвідомість, а через них і своєрідне світобачення. Втрачаючи свою мову, людина стає неповноцінною, вона, порівняно з носієм рідної мови, по-іншому осмислює власні дії, власний душевний стан, по-іншому сприймає світ, урешті-решт денационалізується.

За влучним висловом О. Гончара, мова – це доля народу, і вона залежить від того, як ревно ми всі плекатимемо її. 350-річна політика русифікації, що, на жаль, триває й досі, та відсутність і сьогодні програми мовно-культурної політики послабили позиції української мови. Особливо занепокоює мова наукових і навчальних видань для учнів, студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів і всіх, хто цікавиться механізмами функціонування сучасної мови. Набути фахових знань не можна без якісної літератури. Від ступеня володіння нормами літературної мови залежить наскільки грамотно й точно автор виражає думку, впливає на читача, формує й розвиває культуру свідомості. Духовне становлення особистості найтісніше пов'язане з розвитком її мовних здібностей. Саме через мову ми пізнаємо й відображаємо навколишній світ.

Лінгвісти звертають увагу на низький рівень культури мови деяких новітніх гуманітарних видань. Так, за свідченням харківського дослідника А. Сагаровського, автори протягли у світ недолугі твори, скориставшись із безконтрольності, уседозволеності, кон'юнктурно експлуатуючи хвилю так званої «українізації». Споживацтво поширюється, кількість недолугої продукції місцевого виробництва зростає. Подаємо приклади мовного безкультур'я лише з однієї статті про мистецтво, надрукованої в науковому збірнику (2008 р.): *оновлення сьогоденного суспільства на засідках загальнолюдських цінностей; він винний володіти глибокими знаннями; позначка дослідження – визначити шляхи й методи; в самому складному танці; створили високомистецькі хореографічні добутки, созвучні напрямку й стилю свого часу; балетних труп миру; духовний мир людини; жадає від танцівника не тільки відмінної технічної виучки, але й більше зробленого акторського майстерства; творческой індивідуальності; а не по примусі; виразити всіякі по характері сценічні дії; в цілую хореографічну композицію; навпроти, він перебуває з ними в самому тісному зв'язку; і було б неправиль-*

но затверджувати, що сучасний класичний балет тільки тому придбав справжній психологізм; мистецтво по своїй природі; самих різноманітних життєвих тем; самі складні акторські завдання тощо. На жаль, це не властивість одного автора чи кількох авторів, а системне явище, що набуває масштабів епідемії. Володіти двома чи багатьма мовами похвально, але не змішувати їх, не ставати двомовним мутантом – обов'язок кожної освіченої людини.

Незаперечна істина: перегородити дорогу занесеному інтернаціональними вітрами чортополохові, який забур'янює чисте наукове поле, – професійний обов'язок мовознавців. Беззастережною є нагальна потреба повернутися до твердого правила: те, що недолуге, не має права появлятися друком. Адже позбавлена природних довершених форм, спотворена мова примітивізує мислення людини, нівелює особистість, національно-мовну свідомість і в такий спосіб гальмує розвиток нації.

Основним чинником, що визначає духовний потенціал людини (зрештою, і поступальний розвиток етносу), є передусім ступінь володіння лексичними багатствами рідної мови. Сучасні наукові публікації переобтяжено невиправданими запозиченнями, за якими приховується безліч беззмістовних фраз, які не мають доказової бази. Ілюстрацією можуть бути уривки з невеликої статті (2 с.) з красномовним заголовком «Проблема об'єктивізації та моделювання ментальних репрезентацій у мові» (з восьми слів п'ять чужомовних: проблема об'єктивізації... моделювання ментальних репрезентацій; три – питомі: та, у, мові; серед них два службові): ... *мова – це когнітивна діяльність, основу якої складають репрезентації людини як когнітивної системи. Аналіз ментальних репрезентацій здійснюється шляхом побудови моделей, що мають феноменологічний зв'язок із когнітивною діяльністю індивіда завдяки їх трансляції на рефлексивний рівень.*

Д. Дроздовський слушно зауважує: «У науковий текст апріорно закладено ідею переконати читача в тому, що пропонований варіант є цікавим і важливим. Науковий текст – це результат логізованого вербального пошуку, що має лягти в основу зміни культурної парадигми, адже постає як найновіше досягнення сучасної науки». Чи наведені нижче тексти можуть переконати?

Відповідаючи на питання «Що нам робити із запозиченнями?», мовознавці рекомендують не забувати, що чужі слова – важливий, але не єдиний засіб позначати нові речі. Для задоволення потреб літера-

турної мови внутрішні джерела, зокрема творення нових слів, переосмислення вже наявної лексики (розвиток багатозначності), утворення словосполучень, видаються природнішими, ніж запозичення.

Якби автор зазначеної вище статті порушив питання пізнання (та дослідження) світоглядного представництва в мові, а не «проблему об'єктивізації...», то й усі, кому її адресовано («для викладачів, аспірантів та пошукувачів, студентів старших курсів, а також тих, хто цікавиться проблемами суспільства та культури»), зрозуміли б зміст цієї розвідки.

Небайдужі, національно свідомі діячі культури, науки наголошують: відродити, примножити й піднести на належну висоту багатостраждальну й прекрасну українську мову – найперший обов'язок української інтелігенції. Виховувати культуру мови – це розвивати чуття мови у процесі пізнання найкращих художньо-естетичних зразків мови, застосовувати мовно-культурні традиції народу. В широкому ж розумінні культура мови передбачає високий рівень національно-мовної свідомості індивідів, їх дбайливе ставлення до рідного слова, усвідомлення його значення для розвитку інтелектуальної та емоційної культури нації [1, 264].

1. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

Р.В. Міняйло*, В.О. Сабадуха**

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ ІЄРАРХІЇ СУТНІСНИХ СИЛ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕМИ «КУМІАДА» ПАВЛА ГЛАЗОВОГО)

Замислюючись над тим, чому українська інтелігенція й досі неспроможна активно впливати на розбудову своєї держави, необхідно постійно звертатися до совісті нації – письменників. Одним із та-

---

* к. філол. н., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного інституту культури і мистецтв

** старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного інституту культури і мистецтв

ких українських письменників є Павло Глазовий, творчість якого стала своєрідним заповітом нащадкам.

Мета розвідки полягає в тому, щоб простежити соціально-психологічну еволюцію головного персонажа поеми «Куміада» [1] через аналіз його мовних засобів.

Затяжна соціально-політична криза в Україні змушує шукати нову систему понять для осмислення ситуації, що склалася згідно з концепцією чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил людини, усі люди об'єктивно різняться між собою своїми здібностями, соціальними якостями. До першого рівня належать індивіди, які спонукаються стимулом. Їхні життєві цілі майже не виходять за межі власного тіла. Це залежні особи – «раби» нерозвинутих власних потреб і зовнішніх обставин. До другого належать індивіди, які керуються у своїй діяльності мотивом вигоди та посиленням потягом до влади. Цей індивід у різних дослідників отримав назви *біс* (Ф. Достоєвський), *Хам* (В. Липинський, Д. Мережковський), *антихрист* (В. Соловйов), *Сатана* (М. Руденко), *людина маси* (Х. Ортега-і-Гассет), тобто пристосуванець до соціально-політичних умов, або людина посереднього рівня розвитку здібностей. До третього рівня належать індивіди, яких спонукає до діяльності інтерес нації. Індивідів цього рівня можна назвати особистостями в повному розумінні цього слова. До четвертого рівня належать індивіди, яких спонукає ідеал добра та краси – генії. Докладніше цю концепцію викладено у статті «Українська мова у контексті новітньої національної ідеї» [2].

У перших розділах «Куміади» активність кума з соціального погляду «безвекторна». У мові кума переважають слова, які фіксують безпосередні потреби людини. То він бажає професійно грати у футбол, то куховарити, то «моржувати» («Загартуюся на холоді як слід / Буду жити та брикати до ста літ» [1, 88]), то стати професійним мисливцем («От би вовка тарарахнути хоч раз!» [1, 89]), то пасічником («Давай бджіл заведемо» [1, 90]). Це обмежений набір життєвих можливостей «свідомої» радянської людини, «совка».

Приблизно з 7-го розділу поеми стає відчутним потяг кума до «цивілізованого» життя радянської номенклатури з її стандартними насолодами: «прогулюватися» бульваром з маленьким собачкою на повідку, обов'язково у «найшикарнішому костюмі» [1, 93], їздити на курорти («повноцінно живемо» [1, 95]), на пікніки власною машиною («Зараз візьмем пива, хліба й ковбаси / Та й поїдем на природу у ліси...» [1, 98]) тощо.

Відомо, що горбачовська перебудова розширила можливості самореалізації. Десь із 12-го розділу поеми починається своєрідне «переродження» кума. Його «у політику високу потягло» [1, 101]. Звідтоді в ідіостилі героя з'являються вислови на зразок: «укріпилася мечта / В избирательний включиться марафон / Щоб пограти в перший-другий мікрофон» [1, 102]. Його вустами П. Глазовий засвідчує готовність і прагнення української інтелігенції до активної громадянської діяльності. Кум (розумій – щирий український інтелігент) програв змагання з партноменклатурою, яка пройшла жорстоку школу конкурентної боротьби за посади та матеріальні блага. Він не зміг подолати соціальний, правовий, психологічний, інтелектуальний опір людини посереднього рівня розвитку сутнісних сил.

Перебудова закінчилася розпадом СРСР, почалися часи первісного накопичення капіталу. У 17-му розділі герой вирішує зайнятися бізнесом: «Чесний бізнес – то велика благодать / Бідним людям буду ділом помагати» [1, 112], «Якщо спонсори потрібні десь комусь / Хай звертаються, останнім поділюсь» [1, 113], але програє? і в цій діяльності, бо не зміг подолати архетипні риси української людини: віру в справедливість, порядність, солідаризм. Причина – він керувався не власним зиском, а загальним інтересом.

Після невдалої спроби стати «мером села», бо «друзьяки самогонку попили / І за нього голосів не віддали» [1, 116] (у цьому вбачаємо глибокий смисл – нація втратила особистісне начало, у неї вбили бажання бути суб'єктом власної діяльності й втокмачили в голову віру в доброго та справедливого начальника), починається інша «місія» кума. Він змагається за духовну сферу, мислить ширшими категоріями, «імперативами» [1, 148]: «Нам, затурканим, потрібні вчителі / Що навчили б ВІЛЬНО жити на землі» [1, 151], «Лиш поезія безсмертна світова / Людям істини найвищі відкрива» [1, 154], «Це ж не люди, а дияволи, чорти / Милий Господи, помилуй і прости!» [1, 160]. За словами «дияволи, чорти» автор, очевидно, бачить посередніх людей, які діяли за принципом вигоди, але при цьому вміло прикривалися інтересом народу України.

В останніх розділах «Куміади» кум відчайдушно бореться за душі українців: ходить «по людях проповідником», повертає «в рідну віру чесний люд» [1, 163]. На запитання свого друга, чому у світі люди так часто коять зло, він розкриває одну з найболючіших істин: «Скільки НАШИХ помагало Сатані! / Ось за це ми й розплатилися вповні» [1, 167]. Його діяльність скерована на відродження особис-

тісного начала в українській людині, яке цілеспрямовано знищували протягом кількох століть. П. Глазовий піднімається до філософського осмислення трагедії української нації: з одного боку, відбувалося знищення особистісного начала, а з іншого – пріоритет в українському суспільстві було перехоплено посередньою людиною.

Герой П. Глазового проходить три етапи соціально-психологічної еволюції: від слухняної радянської людини (залежна людина), через життєві бажання посередньої людини – до особистості. Кум починає усвідомлювати, що український інтелігент дуже часто забував про свої обов'язки перед нацією – бути її провідником, і переходив на позиції посередньої людини. Він розуміє, що розбудова української держави не може бути справою лише політиків, які часто тільки прикриваються інтересом нації, а насправді керуються власною вигодою.

1. *Глазовий П.* Сміхослов. – К.: Бібліотечка «Вечірнього Києва», 1997. – 304 с.

2. *Сабадуха В.* Українська мова у контексті новітньої національної ідеї // Людинознавчі студії: Збірник наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. – Вип. 12: Філософія. – Дрогобич: Вимір, 2005. – С. 24–33.

А. Павловська*

ПОЕМА ІВАНА ФРАНКА «МОЙСЕЙ» ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Наш час вимагає переосмислити творчий спадок Івана Франка як програму національної самоідентифікації, враховуючи світові культурні тенденції, активне втягування України в глобалізований, споживацький, позатрадиційний простір.

Молоді українці, вибираючи між «бути усім» і «володіти усім», між родинними традиціями і глобальним переселенням, між словом і словесами, мають звертатися до творчості І.Я. Франка як до програми саморозвитку в усіх аспектах: суто людському, національному, соціальному, політичному, естетичному, моральному, професійному і релігійному. Подолання хрестоматійної затертості, ідеологічних кліше, літературознавчих штампів, «каменяряства» в підхо-

---

* студентка Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського

дах до творчості І. Франка дасть можливість українському народу, особливо молоді, здобути пророчі дороговкази перевірені часом.

Детально проаналізувати поему Івана Франка *«Мойсей»* як зразок розвитку діалогічності християнських традицій, переосмислення ролі і місця народу в світовій історії, особистості Лідера, відповідальності перед майбутнім. Усвідомити масштабність мислення Франка, його здатність виміряти українські проблеми мірою біблійної методології.

Творчість І. Франка вивчається українськими вченими в різних ракурсах. Політичну діяльність розглядає Тамара Гундорова (*«Франко і масонство»*), ставлення Івана Франка до Бога – Володимир Погребенник (*«Франко і релігія»*), Ярослав Мельник (*«Як апокрифи не «з'їли» Івана Франка»*), особиста життєва драма Франка досліджена Романом Гораком (*«Тричі мені являлася любов», «Розвіяні вітром»*); не втрачають своєї актуальності культурологічні дослідження життєтворчості Івана Франка в контексті епохи Оксани Забужко (трилогія про «Святу Трійцю: Франко, Шевченко, Українка» української літератури) та В.І. Мазепи (*«Культуроцентризм Івана Франка»*).

Народ, перш ніж стати консолідованою нацією, повинен пережити феномен «приходу пророка», через якого зуміє почути Творця. Перлина Франкової творчості, поема *«Мойсей»* (1905) має закладену у собі «стрижневу» ідею того, що народ приречений «потом і кров'ю» підготувати прихід свого провідника. Ця велична поема стала новим Заповітом уселюдству й українцям, спраглим виходу з ганебного рабства духу [4, 25]. Поет стверджує, що лише християнство може зберегти в собі неповторні культурні смисли народу, не дати їм стертися під час модернізації життя і остаточній його глобалізації: *«Тихо скрізь, і скрізь замовкли уста, / Запечатано слово / Тільки ти на дні серця мого / Промовляєш, Єгово»* [5].

Бог є законом і вищою керівною силою, що веде свій діалог із обраним народом через проповідника. У поемі *«Мойсей»* Франко пише, яким має бути очікуваний пророк: *«Оберімо собі короля / По своїй вольній волі. / Щоб і захист нам з нього, і честь, / і надія, й підмога. / Щоб і пан наш він був, і слуга, / і мета, і дорога»* (вимоги народу). *«Щоб росли ви все краще, а я, / Буду гинуть на шляху»* (внутрішня альтруїстична свідомість істинного проповідника) [5].

Навіть отримавши гідного пророка, народ (як і сам пророк) не завжди знають як витворити з величезної етнічної маси народу на-

цію, суцільний культурний організм... Якщо народ зосереджується на суто світських, матеріалістичних засадах розвитку (що ми можемо спостерігати в добу постмодернізму) і не чує Бога (тобто традиції, законів), то він не зможе виховати із себе культурно суцільну масу. Якщо спроектувати це на наші державні проблеми, отримаємо реальний шанс звільнитися з-під «чобота чергового колонізатора». *Згідно з авторовими глибокодумними внесеннями, цінності духа примножуються рухом до окресленої високої мети. Саме він робить людину людиною, а націю нацією, надає сенсу життю і смерті* [4, 25].

Франків «*Мойсей*» вчить нас того, що Бог дає людині шанс бути співтворцем своєї долі в рамках віри (тобто в рамках життя за правилами, заповідями, традиціями): *«Горе вам, бо століття цілі / житимете в тій школі, / поки навчитеся плавно читать / книгу божої волі»* [5].

Письменник, вихований національною і світовою традицією, вводить (навіть іноді підсвідомо) релігійні мотиви у свою творчість для постійного нагадування читачам про існування Бога-Закону [3, 54]. Переступити цей закон – означає іти проти загального світового порядку: *«Щоб ви знали, що з Богом на прю / Виступать неполадно»* [5].

У знаковій поемі «*Мойсей*» Бог є Творцем космічного порядку і руху, а Мойсей – його обранець. В його образі Франко створює актуальний для українського сьогодення зразок людини, яка почувши Бога, повинна донести його промисел до народу, який живе за іншими законами. Силою свого переконання і довіри до Бога Мойсей переконує сприйняти Бога-Істину, виплекати законслухняність Божу. Відсутність у сучасному українському світі таких живих прикладів і зразків наслідування ще більше актуалізують Франкові образи.

Ще й тепер в національній культурній самосвідомості українців домінуючими є романтичні міфи. Іван Франко розробив такі форми культурного аналізу та самоаналізу, які могли б стати продуктивними для модерної національно-культурної практики в Україні, однак, вони досі достатньо не популяризовані [2, 9]. В цьому аспекті аналіз Франкового «*Мойсея*» є культовим, бо розкриває перед читачем (звичайним українцем) всю приховану сутність віри, самопожертви і значення класичної християнської релігії у поетапному становленні людини, народу, націй.

1. Горак Р. Розвіяні вітром. – Львів, 1999.
2. Гундорова Т. Іван Франко і масонство // Світогляд.– 2006.– №2. – С. 9–19.
3. Мельник Я. Як апокрифи не «з'їли» Івана Франка // Українська мова й література в середніх школах.– 2000.– №6. – С. 52–58.
4. Погребенник В. Франко і релігія // Світогляд.– 2006.– №2. – С. 21–28.
5. Франко І.Я. Мойсей. Перехресні стежки: Поема; Повесть / А.Я. Бельдій (уклад.). – К.: Наукова думка, 2001. – 384 с.

М. Ментю*

СЕРГІЙ ПАРАДЖАНОВ У СВІТЛІ УКРАЇНСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФУ

Кінематограф як складова модернізму моделює ірраціональну картину світу. Тому до певної міри, образ ХХ ст. створено саме мистецтвом кінематографа. Те, що зняте і відображене на екрані, є реальним настільки, наскільки реальним є те, що бачить людина уві сні («електрический сон наяву» О. Блока) Кінематограф не відображає дійсність, він створює свою дійсність і як візуальне мистецтво довершено передає ілюзію як справжню реальність (спочатку кінематограф назвали ілюзіоном). Український кінематограф є яскравою складовою світового мистецтва.

Перша українська кінозйомка відбулася у вересні 1896 р. в Харкові, де фотограф Альфред Федецький зняв кілька хронікальних сюжетів. А вже в грудні – майже рік-у-рік з першим публічним кіносеансом у Парижі – Альфред Федецький влаштував перший український кіносеанс у Харківському оперному театрі.

Піонери українського кінематографу початку ХХ ст. років віддавали перевагу екранізації популярних українських вистав «Наталка Полтавка» (за участю відомої актриси Марії Заньковецької), «Москаль-чарівник», «Наймичка». До того ж часу відноситься спроба створити фільми на українську історичну тематику, теж на театральній основі («Богдан Хмельницький» за п'єсою Михайла Старицького). З дореволюційним кіно в Україні пов'язана творчість багатьох популярних акторів. Королевою екрану тих часів була Віра Холодна, яка народилася в Полтаві і багато знімалася в Одесі.

---

* студентка Національного авіаційного університету

Серед визначних режисерів ХХ ст. особливе місце належить вірменському й українському кінорежисеру, народному артисту УРСР, лауреату Державної премії України ім. Т.Шевченка, Параджанову Сергію Йосиповичу (вірм. Саркіс Ховсепі Прадджанян).

Один із найвеличніших майстрів кіно ХХ ст. народився 9 січня 1924 р. в Тбілісі. Параджанов навчався у Тбіліській консерваторії (вокальний факультет), хореографічному училищі при Оперному театрі, у Московській консерваторії в класі проф. Ніни Дорліак. У 1945 р. юнак вступає на режисерський факультет Всесоюзного державного інституту кінематографу в Києві, де і навчається спочатку у Ігора Савченка, а потім у Олександра Довженка в Києві. Дебют кінорежисера відбувся у 1954 році. Після переїзду до Києва він створив декілька документальних фільмів: «Думка» (1957 р.), «Наталія Ужвій» (1957 р.) та декілька розповідних фільмів: «Андрієш» (1954 р.), «Українська рапсодія» (1961 р.), «Квітка на камені» (1962 р.).

У цей час з'являються стрічки, які поклали початок унікальному феномену «українського поетичного кіно». У 1964 р. С. Параджанов створює кінематографічний шедевр – «Тіні забутих предків», який отримав безліч міжнародних нагород і презентував українське поетичне кіно. Тоді ж були презентовані «Криниця для спраглих» Юрія Іллєнка (1965 р.); «Камінний хрест» Леоніда Осики (1968 р.), «Вірність» Петра Тодоровського (1965 р.). В українському поетичному кіно візуалізується духовне самоокреслення українства, відкривається цілісний світ національних цінностей, що долучаються до світового міфологічного простору. У їхньому світі сили космосу завжди панують над силами хаосу: невмируще джерело їхнього могоття автори віднаходять в дотичності буття народу до самої землі.

Пізніше С. Параджанов створює документальний фільм «Хакоб Новнатанян» (1967 р.), а через рік режисер знімає фільм «Саят Нова», який наповнений поезією рідної Вірменії. Картина була заборонена і лише після «удосконалення» вийшла під назвою «Колір граната».

У 1965–1968 рр. Параджанов разом з відомими діячами культури звертався у вищі партійні та державні органи з вимогою пояснити причини репресій і вимагав відкритих судових процесів. Неодноразово висловлювався за дотримання свободи слова у пресі. Зазнавши переслідувань і намагаючись уникнути арешту був змушений виїхати у Вірменію. 4 грудня 1973 р. Сергій Параджанов був заарештований.

Велика група всесвітньовідомих художників і режисерів виступила на його захист (звернення підписали Ф. Трюффо, Ж.-Л. Годар, Ф. Фелліні, Л. Вісконті, Р. Росселіні, М. Антоніоні). Клопотання Луїса Арагона змусило владу звільнити Параджанова 30 грудня 1977 р., але тільки після чотирьох жаклих років, проведених у радянських таборах.

Після з ув'язнення звільнення Параджанов повернувся до Тбілісі, але режим продовжував відсторонювати його від кіно. Через ідеологічну цензуру не вийшли фільми «Intermezzo» (за М. Коцюбинським), «Київські фрески», «Ікар», «Сповідь». Через довгих 15 років після виходу «Саят Нова» маєстро працює над фільмом «Легенда про Сурамську фортецю». У 1988 р. С. Параджанов завершує стрічку «Ашуг-Карібі», присвячену Андрію Тарковському.

Крім режисури, майстер пише сценарії до фільмів «Етюди про Врубеля», «Лебедине озеро. Зона», малює, майструє колажі, що тепер часто виставляються у всьому світі. Восени 2007 р. кияни могли побачити колажі С. Параджанова, які він створив під час перебування в ув'язненні. Виставка вразила яскравими кольорами та незвичними образами.

Не зважаючи на світове визнання, українське кіно сьогодні в незалежній Україні потребує більшої підтримки держави. А суспільство має знати митців, які прославили цю землю на віки.

1. Гутник Л. Скарбниця знань історії українського кінематографа // Дивослово. – 2005. – №9 – С. 66–70.

2. Федорук В. «Оскарів» вистачить й для нас: 12 вересня – День українського кіно // Правда. – 1998. – 11 вересня. – С. 2.

Я. Чайка*

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ – МІСТО СЕМИ КУЛЬТУР

Панорама сучасної культури досить барвиста. Зовсім незначна частина світу є носіями архаїчної культури, лише одна третина населення Землі досягла постінформаційного рівня цивілізаційного розвитку. Внаслідок потужного розвитку комунікації та інформації су-

---

* студентка Національного авіаційного університету

часна культура має великий вплив на архаїчну і традиційну культуру. Кultureри різних народів стикаються і перетинаються, взаємодіють між собою, що забезпечує зближення людей та ідей, розширення взаєморозуміння і солідарності. Встановлення справжнього культурного плюралізму – єдиний шлях, що дозволяє протистояти зростаючій різноманітності, яка несе в собі експансію технічної цивілізації. З іншого боку, особливості світосприйняття різних культурних спільнот, неприйняття ними культурних цінностей інших народів може призвести до загрози існування не тільки окремих спільнот, а й людства взагалі.

Цікавим прикладом багатовікового впливу культур різних народів на формування певної субкультури є історичний шлях формування культури Кам'янця-Подільського, невеликого міста в південно-західній частині України. Протягом століть стародавнім містом над сивою річкою Смотричем, яке було фортечною твердиною і прикордонним муром, по чергово володіли, завоювавши і полонивши його, Литовське князівство, королівська Польща, царська Росія. Історія краю визначила перетворення Кам'янець-Подільського на неповторне місце, в якому переплелися культури різних народів, які в поєднанні утворили унікальну культуру.

Місто над Смотричем вражає архітектурними пам'ятками, зберігає багато таємниць, розкриття яких допоможе збагатити не лише національну культуру. Старе місто в Кам'янці-Подільському з каньйоном річки Смотрич запропоновано внести у Список світової культурної спадщини як унікальний ландшафтно-архітектурний комплекс, спільний витвір людини і природи. Наукові матеріали для включення Старого міста були зареєстровані Центром світової спадщини у Парижі у липні 1997 р. (№ С-864).

Культура Кам'янця-Подільського формувалася народами, які проживали тут. В середині XIV ст. Поділля стало частиною Великого князівства Литовського. Литовська влада була м'якшою, толерантною, ніж татарська. Недарма відомий історик О. Субтельний назвав процес збирання українських земель Литвою «проникненням, включенням, приєднанням». Литовці перейняли руське право, руську мову, яка більше ніж 200 років була державною мовою Литви. Великий князь Ольгерд подарував цей багатий край князям Коріатовичам. У 1374 р. місту було надано магдебурзьке право. Саме в цей час в Кам'янці сформувалося кілька ремісничих кварталів і торговельних площ, виділилися окремі його частини. Склалося три

національні общини зі своїми адміністративними осередками: руська (українська), литовсько-польська і вірменська. Руська община селилася на північній частині Старого міста, литовсько-польська – у центрі, вірменська – на півдні.

Вірмени оселилися на Поділлі у XI ст., а у XIII ст. приток вірменських біженців посилювався через нашествя монголів і падіння вірменського Киликійського царства, зустрівши справжню українську гостинність. Вірменська община дотримувалась національних звичаїв, мала свою Ратушу, де проходили засідання вірменського магістрату, а у вірменському Храмі, збудованому в 1394 р. зберігалися вірменські служебники, печатка, міські хоругви, привілеї і королівські грамоти. Чудовою пам'яткою тих часів є Миколаївська церква, розташована у колишніх вірменських кварталах. Її збудували в 1398 р. вірменські поселенці під керівництвом Сінана Котлу бея. Церква збереглася до наших часів.

З 1463 р. Кам'янець-Подільський стає адміністративним центром Подільського воєводства Польського королівства. Польський період, поза сумнівом, залишив найбільший слід в історії міста, воно уперто окатоличувалося і заселялося вихідцями з Польщі. Архітектура Старого міста, що збереглася до сьогодні, позначена впливом польської католицької культури. Це Кафедральний (Петропавлівський) костюл, будівництво якого розпочалося у XV ст. Протягом XVI–XIX ст. костюл розширювався і перебудовувався. Домініканський і Францисканський костюли, збудовані монахами цих ордерів, які активно діяли в місті. У 1569 р. закінчилось будівництво Петропавлівської православної церкви, у 1589 р. при Троїцькій православної церкві українське братство відкрило школу, одну з перших в Україні. Перша католицька школа була відкрита єзуїтами лише у 1611 р. З Кам'янцем пов'язані долі таких відомих українців, як Герасим Смотрицький, Ісайа Кам'янчанин, Дем'ян Наливайко, Северин Наливайко, Мелетій Смотрицький.

Третє місце за чисельністю на Поділлі посідали євреї. Вже до кінця XV ст. вони стали повноправними мешканцями Кам'янця. Намагаючись вижити в період панування польського католицизму, євреї поступалися культурними традиціями, особливо на роботі, зберігаючи їх лише в родині і в церкві.

Роки турецького панування (1672–1699 рр.) залишилися в пам'яті і в ландшафті Кам'янця. У південній частині Старого міста до наших днів збереглися рештки будівель і садіб турецького намісника

Галіль-паші, в північній – турецькі бастіони і мінарет біля Кафедрального собору. Після повернення Кам'янця до Польщі у 1699 р. за Карловицькою угодою мінарет залишили як прекрасну архітектурну пам'ятку, доповнивши скульптурою мадонни, під ногами якої лежить півмісяць.

За довгі роки свого існування Кам'янець-Подільський зазнав впливу культур різних народів і став унікальним зразком культурного різноманіття. За кількістю архітектурних пам'яток Кам'янець-Подільський займає третє місце в Україні (після Києва і Львова), а за кількістю пам'ятників на одиницю площі – перше в Європі. Збереження культурної спадщини міста – це не тільки реставрація і збереження його архітектурних пам'яток, але й вшанування історичного внеску всіх народів у створення його неповторної культури, частка душі кожного з народів залишилася на його вулицях в його архітектурних пам'ятках, у неповторності міста.

1. Блажевич Ю. З історії становлення релігійних громад національних меншин Поділля // Релігія і церква в Подільському регіоні: історія та сучасність. – Хмельницький, 2002. – С. 43–46.

2. Петров М.Б. Польський ринок Кам'янця-Подільського XV–XVIII ст. в історико-топографічній структурі міста // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. педаг. університету: Істор. науки. – Кам'янець-Подільський, 2001.

3. Пламеницька Є., Пламеницька О. Кам'янець-Подільський – місто на периферії Римської імперії. – К., 2001.

Л.І. Буряк*

УКРАЇНСЬКА НАУКОВА ІСТОРИЧНА ЕЛІТА: ПРОБЛЕМИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Менталітет інтелектуальної еліти в українських землях, що входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій, у ХІХ – на початку ХХ ст. багато в чому залежав від ціннісних орієнтирів, формування яких зумовлювалось складними соціокультурними проце-

---

* к. іст. н., доцент, Національна академія управління

сами. Специфіка соціокультурної ситуації залишила відбиток на історіографічному процесі, що зумовлює його розгляд крізь призму співіснування, конфронтації та еволюції різних ментальностей. З огляду на особливість історичних подій в Україні, сучасні дослідники виокремлюють, як мінімум, два домінуючих типи національної свідомості української еліти, в тому числі представників наукових історичних кіл, один з яких базувався на «ієрархії численних лояльностей», а інший сповідував «принцип взаємовиключних свідомостей» [6; 9; 12]. Серед українських істориків були особи, які ідентифікували себе виключно з одним типом культури, не залежно від її національного наповнення. Значну групу складали ті, що демонстрували лояльність по відношенню до різних національних культур. Водночас українська історіографія доби національного відродження відмічена таким феноменом, як еволюція свідомості окремих знакових постатей.

Українська історіографія, відповідаючи на соціальні та національно-культурні трансформації суспільства, звернулася до тематики релігійного виміру у історико-фемінологічних студіях. У цей час сформувалось коло питань, які виглядали найбільш актуальними, визначились тенденції щодо їхньої інтерпретації відповідно до романтичного та позитивістського напрямів в історіографії. Історики романтики створювали жіночий образ, що відповідав їхнім уявленням про християнські моральні цінності. Представники позитивізму, оперуючи історичними фактами, намагались реконструювати його, а також відтворити впливи християнства на сімейні стосунки, інституції шлюбу та розлучення, розкрити витоки стереотипних уявлень про жінку, пов'язуючи їх з візантійською традицією. У контексті національного відродження актуальним виявилось звернення істориків до проблеми релігійної жіночої ідентифікації, інтерпретація якої є яскравим проявом типової ментальності дослідників. Історіографічний аналіз наукової спадщини переконливо свідчить, що історики, О. Левицький зокрема, розглядали релігію як один з провідних ідентифікаційних чинників, використовуючи його для розкриття культурно-релігійних конверсій українського суспільства. Поява портрету княгині Раїни Могиляки у часопису «Киевская старина» і коментар О. Левицького, підтверджували утилітарний підхід до історії. Портрет друкувався переважно для того, аби пропагуючи шляхетні вчинки поодиноких її представників, які залишились послідовними у своєму служінню православної вірі, загострити на сторінках часо-

пису проблеми релігійної трансформації української аристократії [13, 11].

Інтерпретація образу княгині відбувалась у межах домінуючої у історіографічній традиції оцінки релігійної ситуації у ранньомодерній Україні, в основі якої лежало уявлення про «повальне віровідступництво православної знаті вже на зламі XVI–XVII ст.» [13, 14] та гостре релігійне протистояння. Особливо наголошувалось на тому, що князівські і шляхетські роди масово зрікались православної віри і переходили в католицизм та у протестантизм протягом XVI–XVII ст. Акценти розставлялись таким чином, аби не виникало сумніву з приводу руйнівних наслідків для України цих процесів, які неодмінно піддавались нищівній критиці і засуджувались як зрада. Натомість протиставлялась життєва позиція Раїни Могилянки, що не піддалась поширеним у її середовищі тенденціям, залишилась відданою «батьківській вірі» і заснувала декілька православних монастирів. На портреті вона була зображена з молитвословом, чим підкреслювалась її послідовна прихильність до православної віри. «Молитвослов славянорусский» відіграв роль важливого символічного додатка на портретному зображенні і мав уособлювати православну ідентичність княгині, демонструвати її духовну непохитність та цілісність. Отже, і художник, і історик всіляко намагались загострити увагу та наголосити на тому, що такими жінками, як Раїна Могилянка слід було пишатися українцям та прагнути до наслідування їхнього життєвого шляху.

Водночас в українській історіографії проявилися більш стримані та лояльні погляди щодо релігійних процесів у ранньомодерній Україні. В іншій своїй праці О. Левицький лояльно висловлювався на адресу жінок – соцініанок, не вважаючи аморальним зміну віросповідання. Підкреслюючи широку популярність протестантських ідей в українській привілейованій верстві, О. Левицький називав «сумлінними соцініанками» представниць українських родин Чаплич-Шпановських, Сенют, Немиричей, Войнаровських, попри те, що вони «перепробували всіх протестантських сект и нерідко знову повертались до батьківської віри» [8, 329]. Дотримуючись ліберальних поглядів, О. Левицький не засуджував таку поведінку, а навпаки, відзначав розум та освіченість Ганни Корецької, з повагою ставився до неї, наголошуючи на її палкій прихильності до протестантизму. Більш того, він вважав, що якби не боротьба з унією, багато українських жінок не змогли би проявити себе і залишити свій відбиток в

історії наполегливою відданістю православ'ю. Дуалістичність позиції української історіографії, одна з яких ґрунтувалась на національно-патріотичних почуттях, і не була позбавлена упередженості та емоційності, а інша більш тяжіла до наукової об'єктивності, зумовлювалась різними факторами, а саме спрямованістю матеріалу, власними емоціями автора, характером видання.

Виступаючи послідовним апологетом православної віри, представник галицьких інтелектуалів другої половини XIX ст., професор Львівського університету, етнограф Я. Головацький висловлював негативне ставлення до західної культури і західного християнства, яке, на його думку, розбестило народ, привело до падіння суспільної моралі і обернулось падінням моралі жінок і чоловіків. З огляду на те, що Я. Головацький еволюціонував у своїх поглядах у напрямку москвофільства, це не було несподіваним. Для обґрунтування своєї позиції Я. Головацький використав факти з історичних джерел, здобутих Віленською археографічною комісією, яку він очолював з 1867 по 1888 рр. Висновок щодо впливів протестантизму на українську культуру, зроблений наприкінці 80-х років, лунав як власне життєве кредо історика: «Древние русские дворяне западного края отличались набожностью и приношениями церквам и монастырям. Таковыми они жили тихо и мирно по преданию отцов, пока оставались верны православию и обычаям русским и пока не соблазнились западной культурой, внушенной поляками, которая внесла с протестантским безверием и фанатическим католицизмом раздор, вражду, ненависть и все низкие страсти, от которых не просвещался, а грубел и дичал народ» [1, 19]. Хоча у галицькому суспільстві в цілому панівними були традиційні патріархальні погляди на жінку та її призначення, проте серед представників інтелектуальної еліти подібного роду апологетика східного християнства була скоріше винятком, ніж закономірністю у другій половині XIX ст. Тим не менш вона зазначила світоглядні позиції певної частини західноукраїнського суспільства, її культурно-політичні орієнтації

М. Драгоманов – історик позитивіст, який, як відмічає С. Єфремов, «стоячи принципово на космополітичному ґрунті», не переставав бути націоналістом [5, 465], не пов'язував жіночу релігійність з національним самовизначенням. Історико-фемінологічна палітра у науковій спадщині М. Драгоманова, що формувалась на ґрунті українських фольклорних джерел та міфологічних сюжетів світової історії, актуалізувала у історіографічному просторі проблеми жіночої

ідентифікації з урахуванням релігійної складової. Слід відмітити, що говорячи про національне, М. Драгоманов не розглядав релігію як його неодмінну ознаку [2], хоча не заперечував існування національних релігій.

Крізь призму співвідношення національного та загальнолюдського поставала тема жіночої релігійної самоідентифікації у працях М. Драгоманова при розгляді явища, яке історик називав «рenegатством» [3, 32], що проявлялось у відмові від християнської віри полонених українців та їхньому прийнятті мусульманства. У багатьох українських піснях, як відмічав М. Драгоманов, відбилися драматичні випадки, що траплялися з полоненими українцями. Жіноча релігійна самоідентифікація для М. Драгоманова була підґрунтям дослідження складних соціально-психологічних проблем, зокрема конфлікту поколінь, що особливо проявлявся у екстремальних ситуаціях. Історик акцентував увагу на поведінці молодих і літніх жінок в умовах турецького полону. Перші, зрікаючись свого минулого, часто приймали життя на чужині та адаптувалися до нього, чого не можна було сказати про їхніх матерів. Релігійна компонента з її багатоманітними історико-фемінологічними сюжетами відкривала нові перспективи осмислення доленосних соціокультурних та історичних процесів, актуалізація яких зумовлювалась національним відродженням та дозволяла історикам демонструвати свої світоглядні позиції.

У контексті проблем самоідентифікації української наукової історичної еліти цікавою виглядала інтерпретація образу князя Костянтина Острозького. В одних випадках він позиціонувався виключно як захисник православної віри. Навіть піддавалось сумніву, що князь, як національно-знакова постать, міг би одружитися із Софією Тарнавською католицького віросповідання і вже зовсім важко було прийняти те, що він мирився з «католичеством в лице своей жены» [10, 714]. Водночас П. Куліш дотримувався іншої думки, представляючи князя «індеферентним» відносно релігійних переконань і звертаючи увагу на те, що в його оточенні не переважавав жоден з релігійно-етнічних елементів. «Это был рынок, на котором предлагались всевозможные товары; это был porto franco, куда ввозили все, что желали пустить в ход. На письменном столе патрона православия лежали письма Поссевина или других подобных вместе с письмами князя Курбского и посланиями аскета в Афинской горы. Иезуит Мотовило был любимым его собеседником. Духовник

Сигизмунда католика, Скарга, находил у него дружескую помощь в распространении своих писаний» [7, 422]. М. Драгоманов, називаючи К. Острозького «ревнителем православ'я», звертав увагу на релігійну толерантність князя та відстоював його приналежність до тієї частини української еліти, яка прагнула, не відриваючись від національного віросповідання, провести у ньому перетворення, і тим самим відкрити простір «личной совести и уму», вкорінюючи риси «православно-реформаційного, чуждого узкого сектантства свободомыслия, свойственного южнорусам вообще» [3, 20]. Поліваріантність щодо інтерпретацій подій, явищ та знакових історичних постатей, властива для української історіографії, підтверджувала, передусім, різноманітність ментальностей, присутніх в історіографічному просторі другої половини XIX – початку XX ст.

1. Головацкий Я. Черты домашнего быта русских дворян в Подляшье, то есть в нынешней Седлецкой и Гродненской губерниях (по актам XVI ст.). – Вильно, 1888.
2. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці у двох томах. – К., 1970. – Т. 2.
3. Драгоманов М.П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упоряд. та авт. іст-біогр. нарису Р.С. Міщук. – К.: Либідь, 1991. – С. 5–45.
4. Драгоманов М.П. Малороссия в ее словесности: Рец. на кн.: Прыжов И.Г. Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век. – Воронеж, 1869.
5. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – 688 с.
6. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII–XX століття). – К.: Генеза, 2000.
7. Критика и библиография. Журнал министерства народного просвещения // Сборник русской библиографии. – С. 418–425.
8. Левицкий О. Анна-Алоиза, княжна Острожская // Киевская старина.– 1883.– Т. 7.– №11. – С. 329–373.
9. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Український історичний журнал.– 1991.– №3.
10. Острожская София // Киевская старина.– 1883.– Т. 7.– №12.
11. Петров Н. Острожская типография и ее издания. – Почаев, 1885.
12. Попова Т.Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах. Из истории Новороссийского университета. – Одесса: Астропринт, 2007.
13. Раина Могилянка, княгиня Вишневецкая // Киевская старина.– 1887.– Т. 19.– №11.

ДЕРЖАВНО-НАЦІОНАЛЬНА, ПОЛІТИЧНА, СОЦІАЛЬНА ТА ЕКОНОМІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

В.В. Болюбах*

ПРОБЛЕМА САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У процесах утворення і функціонування будь-якої держави визначальну роль відіграє велика людська спільнота – нація, яка є головною дійовою особою політики та історичного розвитку. Особливістю нинішнього етапу розвитку в Україні є проблема обрання шляхів формування сучасної української нації, яка була б спроможна гармонізувати соціально-політичні, економічні, духовні, етнічні та релігійні відносини в суспільстві [1].

Трансформація пострадянського простору спричинила кардинальні зміни в житті сучасного українського суспільства. Реформування соціально-економічного та політичного життя сучасної України вплинуло і на соціальні структури суспільства, що призвело до перерозподілу між вже існуючими та знову виниклими суспільними групами. Для соціальної структури характерним є нестійке становище як на рівні процесів, які відбуваються в соціальних групах та між ними, так і на рівні усвідомлення особистістю свого місця в системі суспільної ієрархії. Розмежування традиційних груп населення призводить до формування нових видів міжгрупової диференціації за формами власності, розмірами доходів, належністю до власних структур, соціальної самоідентифікації. Зміна колишнього укладу життя та становлення нових ідентичностей (бізнесмен, громадянин України) примушує засвоювати нові норми поведінки. Внаслідок

---

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

цього стає актуальним для кожної особистості пошук свого місця та статусу в суспільній структурі. На сьогоднішній день людина повинна сама обирати свою стратегію виживання або збагачення та визначення своєї ідентичності в сучасних соціально-економічних умовах. В цій індивідуальній життєвій стратегії самоідентифікація відіграє важливу роль, виконує різноманітні функції у формуванні особистості, дає засади для самооцінки, коректування своєї поведінки, оцінки інших, забезпечує груповий захист і залучення індивіда в систему групових взаємовідносин, групову інтеграцію.

Проблеми ідентифікації та самоідентифікації особистості привертали увагу багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників ще з кінця 80-х рр. XX ст., що було пов'язано з процесом демократизації, крахом тоталітарних режимів у Східній Європі, зростанням національної самосвідомості і посиленням тенденції індивідуального самовизначення в соціальному просторі. Усе це сприяло актуалізації соціальної потреби самовизначення особистості в системі суспільних взаємозв'язків і взаємодій.

З погляду розуміння самоідентифікації дуже цінною є система понять, що починаються із слова «само» – категорії саморегуляція, самореалізація, самопізнання. Саме ці категорії внутрішньої духовної діяльності людини і складають те ядро самоідентифікації, що дозволяє особистості гармонійно вписуватися в соціальну дію, освоюючи на своєму неповторному й індивідуальному рівні елементи культури, які відповідають її здібностям, схильностям, потребам та інтересам [2].

Поняття ідентифікації та ідентичності за останні роки стало об'єктом дослідження багатьох російських і українських філософів та соціологів. Поставала задача осмислення сутності, конкретних проявлень, умов і чинників, соціально-психологічних механізмів процесу самоідентифікації в звичайних ситуаціях і особливо – у кризовому, трансформованому суспільстві, яке долає значні труднощі переходу від державно-громадянської ідентичності безсуб'єктного індивіда до вільної самоідентифікації особистості. Дослідники зосередили свою увагу не на вивченні наданої індивіду ззовні ідентичності, а на обраній людиною самоідентифікації.

Самоідентифікація – усвідомлення людиною своєї приналежності до конкретної суспільної групи, спільноти. Кожна людина має певні риси, що відрізняють її від інших людей. Усвідомлення, виокремлення цих якостей, свого неповторного «Я» і є предметом особис-

тісної самоідентифікації. Самоідентифікація надає можливості для вільного різноманітного розвитку особистості та формування соціальних характеристик, що сприяють інтеграції індивіда у спільноту [2].

Соціальна самоідентифікація є основою для визначення життєвих стратегій у взаєминах із соціальним оточенням. У процесі соціальної самоідентифікації особистість усвідомлює своє становище в суспільстві, визначає тип соціальних взаємозв'язків

У виборі життєвої стратегії самоідентифікація відіграє важливу роль і виконує три основні функції:

- 1) визначення індивідом своїх особливостей і загальних рис порівняно з іншими;
- 2) пошук і вибір засобів задоволення своїх потреб у соціальному середовищі;
- 3) інтеграція у систему суспільних відносин шляхом вдосконалення відповідних особистісних якостей індивіда.

За видами самоідентифікація поділяється на: професійну, сімейну, етнічну, громадську, регіональну, політичну, релігійну, еволюційно-видову, гендерну.

У період динамічної зміни суспільних відносин, характерних для сучасної України, соціальна самоідентифікація охоплює всі верстви суспільства, але для молоді вона є перманентною і загальною. Кожна молода людина переживає якісно різні етапи своєї соціальної самоідентифікації. На першому етапі – етапі пошуку, людина визначає: ким вона є, до якої соціальної страти належить, яку професію, сферу діяльності обирає. Другий період передбачає інтеграцію особистості в суспільство: молодь ототожнюється, ідентифікується з певними соціальними спільнотами, хоча можливе і дистанціювання від інших, менш близьких за духом, соціальним станом. Третій етап пов'язаний із самореалізацією, самоствердженням особистості як представника даної соціально-демографічної, гендерної, соціально-професійної, національно-етнічної спільноти на основі самостійної творчої продуктивної діяльності у сфері виробничих, соціально-політичних і духовних інтересів. Соціальна самоідентифікація молодого покоління сьогодні характеризується багатовекторністю, що означає самовизначення особистості одночасно в етнічному, громадянському, професійному статусах. Найбільш стійкій і масовий характер має самоідентифікація молоді з родиною, більш слабкою і ситуативною залежно від ролі макросередовища у житті

індивіда, – самоідентифікація з громадянством. Так, ступінь самоідентифікації молоді з родиною, батьками за останні роки практично не змінився, тоді, як громадська ідентифікація за десять років становлення незалежної України була нестійкою.

Соціально-політичні та економічні трансформації в нашій країні породили нову етнополітичну та соціальну реальність. Особливе місце в цих перетвореннях займає етнокультурний чинник. Самоідентифікація молодих груп населення за етнічною ознакою має більш інтенсивний характер: частина молоді самоідентифікується зі своєю етнічною категорією, частина – не надає особливого значення своїй приналежності, тобто ще не визначилися в питаннях громадянства.

Реалії соціального буття та духовні потреби молоді відображає професійна самоідентифікація, з якою пов'язане професійне становлення молодого фахівця. Соціальна самоідентифікація характеризується багатовекторністю, що означає формування самоідентичності в сімейному, громадському, етнічному, професійному статусах під впливом мікросередовища (родина, друзі) та ідеології макросередовища.

Особливого значення набуває самоідентифікація особистості в кризовій ситуації подолання старої і становлення нової соціальної системи, коли в цілому суспільство характеризується нестійкістю. Унаслідок цього стає актуальним для кожної особистості пошук свого місця, статусу в суспільній структурі, коли людина повинна сама вибирати свою стратегію і визначення своєї ідентичності в нових для неї соціально-економічних, політичних і культурних умовах. Диференційований підхід до дослідження процесів самоідентифікації дозволяє глибше розуміти соціально-психологічні ресурси самовизначення особистості в соціальному просторі та часі, що відкриває нові простори для вдосконалення і суспільства, і людини.

1. *Антонюк О.* Державна самоідентифікація України в процесі реалізації національних інтересів // *Персонал.* – 2007. – №11. – С. 4–10.

2. *Стояно О.О.* Актуалізація проблеми самоідентифікації особистості в суспільстві, що трансформується. – О., 2004.

В.С. Білоус*

КООПЕРАТИВНО-КЛАСТЕРНА СИСТЕМА САМООРГАНІЗАЦІЇ ТА САМОУПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Особистість (особа) визначається сучасною наукою як людина (індивід) яка, з одного боку, втілює конкретно-історичні суспільні відносини, з другого – вона впливає на ці відносини у міру своїх сил і здібностей та залежно від становища, що вона займає в суспільстві.

Тобто особа (особистість) є продуктом і творцем конкретно-історичних суспільних відносин і тому її самоідентифікація здійснюється як безперервний процес втілення (засвоєння і реалізації) об'єктивно існуючих суспільних відносин та їх відтворення й удосконалення.

Суспільні відносини в Україні на сучасному етапі змінюються, здійснюється дуже складний процес створення якісно нових суспільних відносин – відносин самоорганізації, самоуправління, соціальної справедливості, індивідуальної та колективної відповідальності.

У зв'язку з цим все більше зростає роль кооперативів і кластерів як самоорганізованих, саморегульованих структур громадянського суспільства у формуванні сучасної особистості. *Кооператив* – це добровільне, само організоване об'єднання людей на основі членства для спільної діяльності з метою захисту і задоволення (реалізації) потреб та інтересів (своїх власних, кооперативних і суспільних в цілому).

Кластер – це галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємницьких (виробничих, добувних, дослідницьких та ін.) структур, в тому числі кооперативів і приватних організацій, що тісно співпрацюють із громадськими організаціями, державними закладами та органами місцевого самоврядування на принципах рівності, взаєморозуміння, взаємодії та взаємодопомоги в їх захисті та реалізації.

Кооперативно-кластерна система – це найперспективніший шлях утвердження та реалізації суспільної самоорганізації і самоуправління, яка є найважливішим чинником самоідентифікації осо-

---

* к. і. н., професор кафедри політології і соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

бистості як члена самоорганізованої саморегульованої структури громадянського суспільства.

Чому це так? Справа в тому, що особистість добровільно вступає в кооператив з метою більш повної реалізації своїх власних потреб та інтересів, а також потреб та інтересів своїх ближніх, своєї соціальної групи і суспільства в цілому. Тобто особистість у реальних конкретних умовах пізнає сутність самоорганізації і самоуправління, отримує практичний досвід їх реалізації, бере участь в їх створенні та удосконаленні, перетворюється в сучасну ефективну діючу, відповідальну особистість.

Крім того, що є особливо важливим, особистість у взаємодії з іншими членами кооперативу (кластера) синергетики, сутність якого полягає у правильному розумінні та повній відповідності потреб та інтересів суб'єктів соціальної діяльності їх здібностям і можливостям, правильному розумінні потреб та інтересів інших суб'єктів і суспільства в цілому, взаєморозумінні, взаємодії та взаємодопомозі в реалізації всіх цих інтересів на кооперативних принципах.

Цей закон синергетики є науковою основою об'єктивного аналізу та правильного розуміння процесу самоідентифікації особистості, дає можливість своєчасно виявити будь-яку невідповідність потреб та інтересів здібностям і можливостям конкретного індивіда, і в той же час забезпечує йому правильне самовизначення ефективних заходів зі зміцнення своїх власних здібностей та поширення можливостей, у тому числі шляхом отримання певної необхідної допомоги з боку своїх ближніх, соціальної групи, трудового колективу та суспільства.

Основний закон синергетики, всі інші її закони і закономірності та принципи складають фундаментальні наукові та методологічні засади синергетичного світобачення, свідомості і самосвідомості, а також повсякденної поведінки суб'єктів соціальної діяльності у будь-яких ситуаціях соціальних відносин.

Таким чином, без всебічних знань синергетики і самоорганізації як новітньої теорії і методології, без кооперативно-кластерної системи самоорганізації та самоуправління сучасна ефективна самоідентифікація особистості неможлива.

У зв'язку з цим необхідно, по-перше, створити систему синергетичної освіти на всіх рівнях; по-друге, створити ефективно діючу кооперативно-кластерну систему самоорганізації та самоуправління у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства; по-тре-

те, вивчати, аналізувати та використовувати досвід розвинутих країн світу, насамперед, Німеччини, Японії, Швеції, а також вітчизняний досвід зі створення й ефективного використання кооперативно-кластерної системи самоорганізації та самоуправління.

1. *Бевзенко Л.Д.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К., 2002. – 287 с.

2. *Білоус В.С.* Синергетика і самоорганізація в економічній діяльності. – К.: КНЕУ, 2007. – 371 с.

3. *Воронов А.* Кластеры – новая форма самоорганизации в условиях конкуренции // Маркетинг. – 2002. – №5. – С. 37–43.

4. *Князева Е.Н., Курдюмов С.П.* Основания синергетики. – СПб., 2002. – 414 с.

Ю. Федів*

ДЕРЖАВНО-НАЦІОНАЛЬНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ: СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ І ПРІОРИТЕТІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ

Одним із пріоритетних напрямків зовнішньої політики України є інтеграція в євроатлантичну спільноту. Проте, ми маємо бути свідомими того, що нинішній етап розвитку Євросоюзу – це шлях до формування постнаціонального суспільства. Україні ж необхідно насамперед виконати свій обов'язок перед самою собою, виконати свою місію самоутвердження як суверенної держави-нації, виробити власну систему національних цінностей, гегемонію національної ідеї та національних інтересів. Адже головною функцією держави є духовне відродження нації, утвердження національної ідентичності свого народу. Як писав один із найавторитетніших учених ХХ ст. А. Тойнбі: «Критерій розвитку слід шукати у процесі самовизначення, а оскільки самовизначення відбувається через самоствердження, то проаналізувати процес розвитку націй ми зможемо, дослідивши, як саме вони самоутверджуються з плином історичного часу» [1, 97].

Україна – поліетнічна держава. За результатами перепису населення 2001 р. в ній проживали представники більш ніж 130 національностей і народностей, серед яких найбільше українців – 77,8% та ро-

---

* студентка Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича та Національної академії управління

сіян – 17,3% [2, 89]. Тому Україні потрібно визначити власну концепцію нації. Загалом слід зазначити, що у світі існують дві загальнови-значні концепції нації. Перша з них – концепція співгромадянства. Ця концепція називається французькою, вона поширена у США, Франції та деяких інших країн. Існує також німецька концепція нації як фази розвитку етносу, в якій етнос створює свою державність.

Законодавча база етнонаціональної політики України складається з Декларації про державний суверенітет, Акта проголошення незалежності України, Декларації прав національностей України, Конституції України, Закону України «Про національні меншини України» та інших прийнятих Верховною Радою актів та імплементованих в українське законодавство міжнародно-правових норм.

В Конституції України поняття нації постає як триада – українська нація, корінні народи, національні меншини.

Україні як поліетнічній державі потрібно йти шляхом акомодациї відмінностей, яка є нормативною моделлю ідеального типу, розробленою А. де Токвілем та сконструйованою у США. Гасло американського самоконструюючого процесу «із багатьох єдиний» втілює головний принцип плюралістичного суспільства, а саме: акомодацию відмінностей [4, 65].

Нашій державі необхідно будувати громадянську націю як похідну від взаємодії трьох складових – етносу, держави та громадянського суспільства, що перебувають у динаміці активних змін і трансформацій. Підґрунтям цього процесу повинен стати економічно-соціальний розвиток. Ця «економічна складова» закладена в програмі Кабінету Міністрів України: одним із головних її завдань є досягнення нової якості життя громадян, запровадження соціальних, економічних і демократичних стандартів життєдіяльності людини, суспільства та держави [5, 2]. Задоволення базових потреб піраміди Маслоу еволюціонує у державно-національну самоідентифікацію особи самої себе з нацією добробуту.

Політична стратегія «акомодациї відмінностей» є механізмом практичного втілення принципів міжспільнотної демократії, а відтак – і демократичної консолідації в Україні. Зокрема, це означає, що в українській ситуації необхідно знайти шлях гармонійного та практично-ефективного поєднання принаймні двох сенсів ідентичності (і двох форм вираження лояльності) – етнічної належності (української, російської, татарської тощо) і громадянської (визнання пріоритетності громадянства України та лояльності до неї) [4, 63].

Потреба формування національно-громадянського українського суспільства, розвиток цінностей і відчуття того, що називають «конституційним патріотизмом» на противагу етнічно зорієнтованому націоналізмові, є стратегічним, методологічним та політичним викликом сучасної української ситуації. Українські політики і взагалі люди, причетні до вироблення основ та політико-ідеологічних конструктів, повинні усвідомити та реально використовувати поняття української нації не лише в її етнічному розумінні, а передусім – у громадянсько-соціальному.

На міжнародній арені українській державі потрібно відмовитися від національної ідеї оборонництва, яка ділить світ на «своїх» і «чужих», що викликає почуття потреби захистити власну спільноту від реальних чи уявних загроз і трактування Україною себе як «окраїни» європейської ойкумени. Пасіонарність має дати місце прагматизму. Необхідно створити формулу української національної ідеї: Україна – етнос, Україна – природа, Україна – мова; Україна – нація, держава, Україна – культура; Україна – у міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля; Україна і українство – історична місія [3, 352].

Підсумовуючи, слід наголосити на природній етнотолерантності українського народу, яка виступить фундаментом консолідації нації, стабільного розвитку суспільства та успішної інтеграції України у міжнародне співтовариство.

Кожна людина, яка є на території України, повинна ототожнювати себе з українцем, поважаючи багатокультурний характер людського співтовариства. Це стане можливим за умови реалізації на практиці принципів громадянського суспільства, закріплених Конституцією нашої держави. Кожен повинен почати із себе формування української нації, самоідентифікація окремої людини переросте у любов до своєї малої батьківщини серцем, а потім трансформується у повагу до своєї держави – нації, охоплену розумом.

1. Гальчинський А. Шляхом національного самовизначення // Політика і час.– 2004.– №7–8. – С. 96–103.

2. Кондик П. Правові аспекти формування державної етнонаціональної політики України у світлі європейської інтеграції України // Юридичний журнал.– 2005.– №2. – С. 89–92.

3. Кононенко П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К.: МАУП; Міленіум, 2006. – 358 с.

4. Степаненко В. перспективи громадянської нації: етнополітика як стратегія демократичної консолідації в Україні // Віче.– 2002.– №5. – С. 62–66.

5. Томенко М. Сучасний український патріотизм, або як об'єднати Україну // Науковий світ.– 2005.– №9. – С. 2–3.

Ю.М. Кисіль*

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ-НАЦІЇ, НАЦІЇ-ЕТНОСУ ЯК ЧИННИК ВЕКТОРАЛЬНОСТІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проблема визначення національної ідентичності тісно пов'язана зі становленням національної ідеї, яка є невід'ємною частиною іміджевих характеристик будь-якої держави світу. Існування держави як соціального інституту передбачає наявність концепту національної безпеки, важливою складовою якої є соціальна домінанта. Невід'ємною частиною соціальної безпеки є національна ідея. Чітко сформована національна ідея – це перешкода на шляху розвитку асимілятивних тенденцій серед населення країни, які побутуючи, можуть стати загрозою соціальній і національній безпеці держави.

В умовах кінця ХХ – початку ХХІ ст. процес формування української національної ідеї тісно пов'язаний з процесами формування української нації, які відбуваються в Україні. Із здобуттям країною в 1991 р. самостійності і незалежності вищезгадані процеси вийшли на нову стадію. Як зазначають українські дослідники, до 1991 р. переважно відбувалося, хоча й вельми суперечливе, формування української нації-етносу, потім (при продовженні такого процесу) особливу значущість набуло формування української нації-держави. Це принципово нова стадія розвитку української нації, пов'язана з перспективам українського, пострадянського та загальносвітового розвитку. В той же час залишалось дуже актуальним завдання «доформування» української нації – етносу відповідно до сучасних реалій та її місця у складі української нації-держави. Принципові характеристики, зафіксовані в Конституції України 1996 р., розрізняють «український народ – громадяни України всіх національностей» та «українську націю» [1, 55].

---

* аспірантка Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

У Конституції України (ст. 11) також визначена роль держави не тільки щодо всього народу України, а й української нації-етносу: «Держава сприяє консолідації й розвитку української нації, її історичній свідомості, традиції і культурі, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самостійності всіх корінних народів і національних меншин України» [1, 57].

Вирішення цих задач у загальному комплексі проблем, які поставили перед новою державою, повинно було здійснюватися на основі «ідеології державного будівництва» – «ідеологічної домінанти», але «не державної ідеології». Формуватися вона повинна була не на абстрактних утопіях, а на природних високих національних, загальнонародних цінностях. Як правило, вони позначаються формулою «національна ідея» [17, 3].

Розробка проблеми української національної ідеї повинна включати запитання, пов'язані з різними її іпостасями або варіантами. В житті вони взаємообумовлені та взаємопов'язані; ці поєднання та їх зв'язки суперечливі, що визначається єдністю й суперечністю суспільного розвитку. Стосовно згаданих варіантів існують різні ідейні течії. Схематично їх можна поділити на комуністичні, націоналістичні та ліберальні.

У теоретичному органі Комуністичної партії України (КПУ) українську національну ідею розглядають як «витончену форму антикомунізму». Лідер КПУ П. Симоненко говорить про так названу «українську національну ідею» як націоналістичну за змістом, що вихваляє заслуги й добродієність «однієї нації за одночасної неповаги до інших народів, насамперед, до братського російського народу». Національній ідеї, що здатна об'єднати наш народ, протиставляється життєпереконалива ідея народовладдя у формі Рад, соціалістичного способу виробництва, дружби народів та пролетарського інтернаціоналізму [7; 8].

Націоналістичні організації в Україні виступають як ревнителі національної ідеї: «національна ідея, разом з ідеалістичним національним світоглядом, лягли в основу українського націоналізму, який сповідує Організація Українських Націоналістів та Конгрес Українських Націоналістів», – заявляв один з лідерів ОУН. При цьому національна ідея одержує тлумачення як «незнищувана й безсмертна ідея нації. Ідея ця закладена Богом – Творцем в еволюцію людства». Отже: «Нація – це найвища органічна форма буття людської спільності... Тільки в нації знаходить своє повне та всестороннє самовті-

лення людська індивідуальність». Націоналісти, за їх твердженням, спираються у своїх поглядах на політичні ідеї М. Міхновського з його відомим гаслом «Україна для українців», теорії Д. Донцова з її «містикою та ірраціоналізмом», націоналістичні ідеї і практику С. Бандери – «великого спадкоємця й втілювача ідеї українського націоналізму». Їх метою є Українська Самостійна Соборна Держава, яка об'єднує всі українські землі, де будуть «втілені ідеї українства». Це буде сильна унітарна держава (по суті, слов'янська імперія) на основах великодержавної гегемонії [9, 12, 26, 28, 94–96].

Правда, життєві реалії спонукають націоналістичні організації до певних модифікацій і мімікрій. Так, замість «етнічної нації» іде розмова про «політичну націю», гасло «Україна для українців» не співпадає з гаслом «Україна тільки для українців». Націоналізм протиставляється порочному шовінізму тощо [5; 15]. Все це може сприяти не тільки підвищенню авторитетності націоналістичного руху в Україні, але й певній дискредитації самого поняття «українська національна ідея».

Ліберальне трактування національної ідеї є різноваріантним. Загальним лейтмотивом може служити думка про те, що тлумачення національної ідеї повинно поєднуватися з новітніми філософськими та психологічними теоріями, всією накопиченою світовою суспільною думкою, передбачати основний соціально-психологічний механізм її об'єктивізації й завдяки цьому глибоко увійти до масової свідомості, стати світоглядною основою [12].

Однією із складових української ідеї нації є особливі етнографічні риси українця: «характерні йому національні риси однаково виділяють його серед інших національностей і в Польщі, і в Росії, і в Америці, і в Австралії» [2, 12]. Правда, йдеться про риси характеру, волі й розуму, морально-етичні, а не про антропологічні риси, говориться про етнічного українця, а не про українця – громадянина України.

При цьому зрозуміло, не всі риси етнічного українства беруться до уваги, «ігнорується той конкретний людський чинник, з якого, власне, складається Україна». Як справедливо наголошується в українській науковій літературі, не дотримується «необхідність адекватного сприйняття дійсності... самокритичність власної оцінки. Все те, що колись у нас викликало захоплення – незлоблівість українського народу, його терпіння й витримка, досить-таки прохолодне відношення до всякої влади... – в умовах розпаду владних структур СРСР обернулося проти самої України» [14]. Насправді, в сучасній Україні, за даними етнопсихологічних досліджень «україн-

ська етнічність втрачає свої позитивні якості мужньої стійкості й набуває рис інфантильності й малоцінності» [14]. До того ж, нерідко ігнорується та обставина, що для нації-етносу істотно важливо не тільки те, що вона об'єктивно собою являє, але й те, як вона себе суб'єктивно сприймає. В цьому аспекті вельми істотно, що за самоідентифікацією населення України в кінці 90-х років ХХ в. українці склали близько 57%, а 27% вважали себе одночасно і українцями і росіянами.

В той же час акцентування на винятковості українців здатне підживлювати і негативні тенденції ксенофобії, націоналістичного шовінізму. У реальній обстановці багатоетнічної України, спрямованої до об'єднання в єдине громадянське суспільство, такі тенденції вельми згубні.

Ще одна із «складових» української ідеї нації – мова. Тим більше, що з нею пов'язувалось і розуміння «соборної України», яка об'єднувала б території з населенням, чією мовою була б українська. Українські спеціалісти фіксують динаміку значущості української мови. Раніше – у справі затвердження державності країни, натеper – у соціальній функції. На сьогодні в мовній сфері дається взнаки білінгвізм, вживання одночасно української та російської мов. Широкого розповсюдження в містах та інших населених пунктах індустріальних регіонів, особливо на сході України, отримав суржик – деформована, змішана з російською українська мова. В українській національній культурі спостерігається різнокультурність, розщеплювання, а відповідно – й ментальності.

Загалом, за висновками етнопсихологічних досліджень, український етнос входить в ХХІ ст. з національною самосвідомістю... епохи феодалізму. Значна частина українського населення ідентифікує себе як «тутешніх» («ми не росіяни і не українці, ми одесити, ми донбасці, ми кияни» – таку відповідь достатньо часто можна почути в різних регіонах України). За всіма ознаками це – психологія суто середньовічного етносу, який нібито й не пройшов ще періоду націєтворення [13, 201].

Культура – одна з найважливіших складових української ідеї нації-етносу, її самосвідомості, національної ідеї, та ідеї української нації-держави. «Насправді культура – це і сфера повсякденної свідомості, і сукупність звичаїв, і правові поняття, і моральні орієнтації; це також етнічне світосприйняття, і естетизація побуту, і технологічна освіченість або неосвіченість, і характер взаємодії з природою –

одним словом все, що формує стан духу і побуту народу, спосіб його самореалізації в світі» [16, 350].

Наявність національної культури є необхідною умовою здобуття етнічною спільністю нової якості – національної консолідації, відмінної від територіально-родової спільності етносу. Саме в культурі, насамперед, духовній, забезпечується остаточна «санкція» й гарантія історичного буття, національної суб'єктивності й ідентичності, процесу подальшого національного розвитку. Культура в процесі націєутворення та самоідентифікації відіграє конструктивну роль, зокрема й у визначенні національної території та її найменування. Відстоюється розуміння того, що «нація – це не етнос і не держава. Нація – це культура». Необхідним є розвиток «високої й універсальної» національної культури, яка б «інтегрувала все населення України» [11, 166–173].

Українська культура характеризується збереженням глибоких витоків автентичної народної творчості, які завжди були рятувальним резервом для професійної культури. У свою чергу, українська культура розвивається і збагачується своїми зовнішніми зв'язками. Спрямованість ззовні – це збагачення за рахунок всього кращого, створеного людством. І національна ідея є ідеєю інтеграції культурно-національних цінностей із загальнолюдськими. Так можна забезпечити «формування нового типу українця, який шукає шляхи дійсно власного розвитку через і завдяки справжньому розвитку інших народів світу» [3, 280].

На сьогодні сумнівам, пов'язаним з узагальнюючою тезою, що майбутнє України буде вирішуватись у сфері культури, протиставляється констатація інтегрованого зв'язку політичної, економічної і культурної сфери життя суспільства. Проте дається взнаки й інший принципово важливий аспект соціального – в суспільному житті, а дане поняття має багато тлумачень. Це проблема ролі національної культури у створенні й функціонуванні громадянського суспільства: «Україна представляла континентальну модель громадянського суспільства й належала до тих європейських країн, у яких сфера громадянського суспільства була обмеженою й регулювалася бюрократичною кастою... Без національної ідеї неможливе становлення громадянського суспільства, без громадянського суспільства не в змозі сформуватися сучасна нація» [11, 100].

Тим часом сучасний стан культури української нації-етносу породжує висновок: «ми, українці в Україні, вимушені бити на сполох,

щоб не дати загинути своїй мові, культурі, духовності. Перш за все на своїй землі потрібно створити політико-ідеологічні, соціально-економічні умови, щоб українство мало можливість розвиватися на національній основі» [3, 271]. Мабуть, це і сигнал про необхідність створення громадянського суспільства, без якого проблема вирішеною не буде.

Як вже наголошувалось, одним із утворюючих із культурою української нації-етносу та її компонентом є соціальне. В цьому ракурсі українські дослідники фіксували «катастрофічне падіння рівня життя більшості населення» [16, 350–351]. Високими темпами зросла диференціація доходів. На десятому році незалежності у високоавторитетній колективній праці мова йшла про тенденції «до соціально-етнічної деградації суспільства» [16, 350–351]. З'ясувалося, що у складі населення України частка тих, хто відносить проголошення її незалежності до важливих подій ХХ ст., лише трохи перевищує 40%. Підсумковий висновок свідчив: «Поріг напруженості в нашому суспільстві ще... не пройдено» [6, 2; 18, 4, 17].

Одночасно справедливо зверталася увага на те, що «соціальну політику не можна розглядати як систему заходів із соціального захисту найменш забезпечених, а тим більше – як добродійність... Головне призначення соціальної інфраструктури – формування соціальних якостей громадянина, які забезпечують його уміння жити цивілізовано, солідарно, з відчуттям власної гідності та пошани до інших». Вже в цьому зв'язку «соціальне» залежить від «культурного», змикається з ним. Разом з тим все це є взаємозв'язаним зі сферою політичного, державного й суспільного компонентів в житті країни, а відповідно – з ідеєю нації.

Тепер мова йде і про нову іпостась самої української національної ідеї – про ідею нації-держави. Українська ідея нації-держави органічно вбирає в себе ідею нації-етносу, проте все це набуває нової якості, бо ідея нації-держави – це перетворення багатоетнічного народу України в націю громадян України. У ній етнічність не зникає, а розвивається, що тільки підсилює першочергову роль громадянськості, консолідації всіх членів українського співтовариства як громадян.

Відповідно й українська ідея нації-етносу набуває нової якості як ідея етнічної серцевини народу України, яка проходить процес доформування і складається з її громадян. Етнографічні характеристики українця не можуть просто стати характеристиками громадя-

нина України. До того часу, поки наголошується, що «ми донбасівці, або ми кияни» – не буде консолідації народу заради національної ідеї. Українська мова в нації-державі повинна набути якості загальногромадянської, а не тільки державної мови. Ще більше труднощів для нації-держави в галузі культури. До того ж, за словами поборника українства Й. Дзюби, «українська культура ще довго, а може бути й ніколи, не зможе зайняти такого значущого місця в свідомості росіян, як російська – в свідомості українців (будемо реалістами)». В Україні «вона прижилася на сприятливому ґрунті й почала давати плоди, привабливі для українців..., вона глибоко увійшла до життя українського суспільства» [4].

Втілення в Україні ідеї нації-держави пов'язане з особливими складнощами. Перманентні міжусобиці різко скорочують, якщо не паралізують, дієвість гілок влади, в країні немає загальноновизнаного харизматичного лідера. В наукових і політичних колах не склався достатньо обґрунтований підхід до формування в Україні нації-держави. Одні в ідеї української нації-держави роблять акцент на «державі», інші – на «нації».

Національна ідея покликана перетворити це суспільство в націю громадян України. Тим часом те, що повинно бути, на думку українських фахівців, основою й стрижнем, не сприймається, за їх же оцінкою, українським суспільством в цілому. Однією з найбільш важливих рис української національної ідеї повинна бути не просто укоріненість в історичному минулому, але й вираження турботи про історичну долю нації, тобто вона повинна бути стратегічною метою національного прогресу.

На противагу прагненням представити національну ідею в якнайдавніших міфах або в доктринах соціальних утопій необхідно виходити з конкретного людського чинника сучасної України, поставити його в центр. Потрібно наповнити зміст ідеї конкретними завданнями, розрізняючи в ній «перспективні» й «поточні» складові. Твереза реалістичність національної ідеї в сьогоденні та її спрямованість в майбутнє передбачають усвідомлення того, що джерелом національного розвитку українського народу є не тільки національні цінності й внутрішній потенціал саморозвитку – потрібно синтезувати й адаптувати до національного краще із зарубіжного досвіду.

Необхідною є співпраця з іншими етнічними групами, зі всіма народами світу, уміння знаходити консенсус у задоволенні національних інтересів й потреб. Головна функція національної ідеї в сучасній

Україні – об'єднувальна. Відповідно до цього заперечуються спроби підмінити ідею нації ідеєю «національної держави», а також тлумачення української національної ідеї з націоналістичних, шовіністичних позицій, у дусі месіанізму.

Проте не можна не погодитися з висновком, зробленим групою українських фахівців ще в кінці 2001 р.: «Проблему сучасної національної ідеї України ще не вирішено» [2, 3]. Ім, як то кажуть, видніше.. Правда, й вони, у свою чергу, не вирішили цю проблему. Однак, чітке усвідомлення необхідності інтеріоризації факту наявності національної ідеї та її забезпечення кожним членом суспільства є невід'ємною складовою самоідентифікації українського народу. Останній чинник є пріоритетним у встановленні соціальної стабільності соціуму, яка є індикатором соціальної безпеки держави.

1. Конституція України. – К., 1996.
2. Білорус О., Лисицин Е., Молостовцева В. Національна ідея і стратегія національної безпеки України // Віче.– 2001.– №9. – С. 3–12.
3. Вівчарник М.М., Панченко М.П., Чмихова В.У. Українська нація: шлях до самовизначення. – К., 2001.
4. Дзюба І.М. Ідеологічні децибелі «діалогу культур» // Українсько-російські відносини: гуманітарний вимір. – К., 1998. – С. 90–94.
5. Дуда А. Ідеологія українського націоналізму в системі сучасного політичного плюралізму // Світоглядні й ідейні засади українського націоналізму. – К., 1997. – С. 88–89.
6. Евзеров Р.Я. Украина: с Россией вместе или врозь? – М., 2000.
7. Комуніст України.– 1996.– №39.
8. Комуніст України.– 1997.– №12.
9. Матеріали других зборів Конгресу Українських Націоналістів. – К., 1995.
10. Мяловицька Н. Особа, нація, держава в етнополітичному вимірі // Віче.– 2001.– №8. – С. 156.
11. Пасько І., Пасько Я. Громадянське суспільство і національна ідея. – Донецьк, 1999.
12. Римаренко С.Ю. Самовизначення особи, нації, держави (Етнополітичний аналіз). – К., 1999.
13. Рябчук В. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. – К., 2000.
14. Рябчук М. Українська нація, етнопсихологічні та релігійні чинники розвитку // Віче.– 2001.– №9. – С. 116.
15. Свідчинський А. Українська національна ідея та шляхи її втілення // Світоглядні й ідейні засади українського націоналізму. – К., 1997.– С. 12.
16. Украина – Россия: концептуальные основы гуманитарных отношений. – К., 2001.
17. Українська національна ідея і сучасність. – Одеса, 1999.
18. Яременко О., Міщенко О. Політичні уподобання українців як чинник впливу на політичні процеси // Політична думка.– 2000.

В.В. Карлова*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Одним із чинників, що зумовлює формування, функціонування та розвиток національної свідомості, є національна ідентичність – отожднення людини самої себе з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами [2]. Виходячи з цього, національна ідентичність утворюється і обумовлюється низкою компонентів, а саме – територіальним, етнічним, культурним, релігійним, політичним, правовим, економічним. Усі вони є взаємопов'язаними та взаємозалежними, хоча кожний історичний період виявляє домінуючу роль певного чинника або їх певного поєднання, що залежать не тільки від історичних обставин, але й від способу утворення нації.

До цього часу українському суспільству не вдалося сформувати спільну національну ідентичність громадян України. Беззаперечним є факт істотної відмінності у проходженні цього процесу в окремих регіонах, серед різних етнічних, мовних, конфесійних груп. Зазначене багато в чому обумовлюється тривалою залежністю багатьох поколінь українців від іноземних держав, масовою денационалізацією етнічних українців, що створило суперечності у мовній, ідеологічній сферах; відсутністю історичних знань або їх викривленим тлумаченням, деформацією національної та громадянської свідомості, а також недооцінкою з боку державної влади значення національної ідентичності для формування національної свідомості й утвердження національної держави.

У зв'язку з цим цілком справедливо постає питання: на якій основі й якими засобами може бути сформована спільна загальнонаціональна ідентичність громадян України? Проблема є складною і багатомірною, що обумовлюється відсутністю консенсусу серед вчених і політиків щодо принципів формування сучасної української нації. Цей процес має відбуватися на основі політичної, а не етнічної кон-

---

* к. н. держ. упр., докторант Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ при Президентіві України

цепції нації. Саме політична концепція тлумачить націю як спільноту політичну, поліетнічну, яка об'єднує титульний етнос – українців і національні меншини (етнічні групи), представники яких становлять понад 20% населення України. В основі цього об'єднання – спільні держава, територія, політико-правові й соціально-економічні засади, інтереси, які мають не етнічне, а загальнонаціональне значення, історичне минуле та майбутня перспектива нації. Події, що відбувалися під час президентських виборів 2004 р., засвідчили консолідацію української нації саме як спільноти політичної, свідомої своїх прав, інтересів, доленосних рішень [1]. Зважаючи на це, поняття «представник нації» ототожнюється з поняттям «громадянин держави».

Водночас світовий і європейський досвід переконують і в тому, що будь-яка успішна політична нація має своє етнічне та мовно-культурне ядро. Слід зазначити, що в умовах низької ефективності державних інституцій, незрілості політичних традицій і нерозвиненості громадянських структур, політико-правовий та адміністративний каркас держави є недостатнім для консолідації українського суспільства заради масштабних цілей його розвитку. В цьому процесі важливе значення мають відігравати етнокультурні елементи – мова, культура, історична пам'ять, цінності, символи, пов'язані з ними традиції і практики. При цьому оформлення цілісної української національної ідентичності не суперечить існуванню окремих (етнічних, культурних) ідентичностей етнічних груп, які, у свою чергу, мають бути інтегрованими у загальноукраїнський ідентифікаційний контекст.

За даними Інституту соціології НАН України, на сучасному етапі розвитку українського суспільства ідентифікація «громадянин України» є домінуючою. Впродовж останніх двох років (2005–2006 рр.) частка опитаних, які обирають її, майже удвічі перевищує частку тих, які ототожнюються передусім з певною місцевістю, і у 8–9 разів частку тих, які відчувають себе прив'язаними до певного регіону [1, 9]. Однак дослідження також виявили, що значна частина громадян України відчуває більшу спорідненість із закордонними сусідами, ніж зі своїми співвітчизниками з інших регіонів. Так, за даними опитування 2006 р., проведеного Центром О.Разумкова, значна частина жителів Центру, Півдня і Сходу України вважають себе ближчими за характером, звичаями і традиціями до жителів Росії, ніж до західних українців; західні українці – до поляків, аніж до жителів Донбасу і Криму [3].

Це відкриває шляхи для зовнішніх втручань і впливів, містить загрозу єдності та цілісності країни. Виходячи з вимог забезпечення

національних інтересів України, зміцнення державної і національної єдності, потрібна цілеспрямована державна політика, реалізація якої сприятиме формуванню спільної національної ідентичності громадян України.

Що стосується політико-правового аспекту національної ідентичності, то слід зазначити, що наша держава у цьому напрямі зробила низку кроків. Від самого початку українське громадянство отримали всі, хто проживав на її території. Згодом Конституція України визначила українську націю як політичну спільноту громадян всіх національностей, що проживають в Україні. Разом з тим «чимало понять і ключових інструментів, потрібних для формування громадянської ідентичності, таких як патріотизм, чесність і моральність політики, верховенство права і справедливість суду, ринкові перетворення і політична реформа виявилися незатребуваними або навіть частково скомпрометованими» [3].

Державна політика, з одного боку, має сприяти певній пріоритетності розвитку української етнічної культури як культури титульного етносу, який є консолідуючим ядром української політичної нації і держави, а з іншого – створювати належні умови для розвитку культур національних меншин. Пріоритетність розвитку української етнічної культури значною мірою також обумовлюється кількісним переважанням українців як титульного етносу, а також тривалою асиміляцією українського етносу за час перебування України у складі різних імперій та Радянського Союзу, що вимагає ефективних заходів підтримки держави у мовно-культурній сфері.

До процесу формування в Україні загальнонаціональної ідентичності мають бути залучені всі сили суспільства – органи державної влади і місцевого самоврядування всіх рівнів, політичні партії і громадські організації – на основі їх солідарної і конструктивної співпраці в рамках розроблених для цього відповідних державних програм. Зусилля мають бути, насамперед, спрямовані на формування цілісного і гармонійного національного мовно-культурного простору; відродження історичної пам'яті українського народу, виховання національно свідомих громадян України. Кожен майбутній громадянин України повинен знати історію України, володіти її мовою, шанувати державні символи.

Дієві заходи влади стосовно подолання відчуженості громадян від держави, підвищення рівня їхньої довіри і поваги до державних символів та інститутів, становлення спільної політичної культури

сприятимуть формуванню української політичної нації, утвердженню національної держави. Національна ідентичність неможлива поза існуванням достатньо розвинутого громадянського суспільства. Саме в цих громадських повсякденних об'єднаннях люди утворюють спільне бачення, знаходять основу для порозуміння, здатні зменшувати та вирішувати можливі протиріччя своїх висхідних ідентичностей [1]. Створюючи умови для розвитку громадянського суспільства, держава і влада будують міцну солідарну націю.

Таким чином, вищезазначене переконливо свідчить, що, незважаючи на високу динаміку сучасного етнополітичного розвитку українського суспільства та намагання частини політичної еліти, формування загальнонаціональної ідентичності громадян України не є одномоментним актом, а потребує тривалого часу. Потрібні дієві заходи державної політики у цій сфері. Сформована спільна національна ідентичність стане міцною основою національної свідомості громадян України, сприятиме забезпеченню участі в суспільно-політичному житті країни представників різних етнічних, мовних, релігійно-конфесійних груп, гарантуванню умов для повноцінної реалізації прав представників регіональних спільнот у межах української політичної нації. Наявність спільної ідентичності громадян є передумовою життєздатності держави, дієвості її політики та повноцінності реалізації національних інтересів.

1. Регіони України: шляхи формування спільної національної ідентичності // Національна безпека і оборона. – 2007. – №9.

2. *Сміт Д.Е.* Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 223 с.

3. Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь // www.niss.gov.ua.

Р. Чернолясов*

КАТЕГОРІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ПРОДУКТ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ: ВИЗНАЧЕННЯ, СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Будь-який індивід має різні види ідентичності: територіальну, культурну, економічну, соціальну.

Національна ідентичність містить у собі певні символи, аспекти й утворення, що забезпечують виникнення несвідомого зв'язку особистості з певною етнічною групою; державна – з певною країною.

«Ідентичність – самосвідомість індивіда або групи. Вона є продуктом самоідентифікації, розуміння того, що ви або я маємо особливі якості, що відрізняють мене від вас і нас від них. Ідентичність властива навіть немовляті, у якого вона визначається такими ознаками, як стать, ім'я, батьки, громадянство. Щоправда, ці ознаки залишаються латентними доти, поки дитина не усвідомлює їх і не самовизначиться з їхньою допомогою» [2, 51].

У цілому національно-державна ідентичність, характерна для населення окремої держави, є специфічною характеристикою, оскільки залежить від особливостей історичного розвитку кожної з країн світу. Крім цього, унікальність розуміння складових даної категорії на індивідуальному рівні пояснюється неможливістю існування в різних людей двох абсолютно однакових систем сприйняття. Ідентичність людини постійно змінюється під впливом різних чинників: особливостей процесів соціалізації, професійного й культурного становлення особистості.

Незважаючи на це, спробуємо виділити загальні складові, які характеризують категорію національно-державної ідентичності будь-якого суспільства. До них належать:

1. Мова, тобто символічна система, що використовується для передачі, зберігання й відтворення інформації. Існує безпосередня

---

* аспірант, викладач кафедри економіки підприємства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

залежність між рівнем культурного розвитку країни й багатством виразальних можливостей національної мовної системи.

2. Символи державної влади, що асоціюються у світового співтовариства з тією або іншою країною, – це територія, гімн, прапор і державний герб.

3. Релігія. «Усякий народ визначає себе через релігію не менше, ніж через мову... У Європі християнство призвело до виникнення національних держав» [3, 185–187, 205]. За результатами відповідних досліджень, суспільства, у яких досить висока значимість релігії, характеризуються більш високим рівнем національно-державної ідентичності своїх громадян.

4. Ідеологія й національна ідея, що впливає з неї. Тобто сукупність поглядів на мету існування й подальшого розвитку держави. Як правило, змістовні позиції національної ідеї закріплюються у вигляді офіційної програми розвитку на певний період часу. В Україні, наприклад, це програма економічного й соціального розвитку на 2002–2012 роки [1].

5. Культура, що містить у собі різні історичні пам'ятники архітектури, літературний і фольклорний фонд, звичаї, ритуали й традиції. У сучасному світі зменшення значимості ідеології призводить до зростання значимості культури як джерела національно-державної ідентичності.

6. Певний політичний та інституційний устрій конкретної держави. Містить у собі систему державного регулювання й управління, що склалася, партійно-фракційну структуру, законодавчі й економічні засади, інститут грошей, родини тощо.

7. Специфічні елементи, характерні для кожної держави окремо. Наприклад, певні політичні лідери, значимі історичні події, культурні діячі або торгові марки.

До основних світових тенденцій розвитку національно-державної ідентичності можна віднести такі:

- послаблення ролі держави (і, відповідно, ролі державних інститутів) як джерела ідентичності під впливом глобалізаційних змін у світі: економічної, політичної і насамперед інформаційної модернізації. Як наслідок – територіальна самоідентифікація відіграє все меншу роль в житті окремої людини;

- відсутність єдиної системи моральних норм, що забезпечує розвиток національно-державної ідентичності країн світу та становлення космополітизму як наступного рівня розвитку ідентичності людини;

- збільшення розриву між космополітичною ідентифікацією еліт і прихильністю іншої частини населення традиційним національно-державним ідентичностям.

Тому для України, як і для всього світового співтовариства в цілому, однією з головних проблем сьогодні стає, з одного боку, необхідність створення інституційних і змістовних основ космополітизму як нової системи суспільних взаємин, з іншого – пошук можливостей інкорпорування елементів власної національно-державної ідентичності у цю систему. Останнє можливе тільки у випадку створення загальної мети глобального характеру, що стане основою об'єднання всіх зазначених елементів в одну ефективно функціонуючу структуру.

1. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України // zakon1.rada.gov.ua.

2. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: Изд-во АСТ; Транзиткнига, 2004. – 635 с.

3. Hastings A. The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion, and Nationalism. – New York: Cambridge University Press, 1997.

4. Inglehart R., Caballo M. Does Latin America Exist? // PS: Political Science and Politics. – 1997. – N30(March). – P. 38.

В.В. Скворцов*

ЄВРОПЕЙСЬКА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ УКРАЇНИ І МОДЕЛЬ КОНТРОЛЮ НАД ВОЄННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ДЕРЖАВИ

Сучасній Україні лише 17 років, тому процеси глибокого усвідомлення своїх національних інтересів, уточнення геополітичних цілей і пріоритетів, визначення місця і ролі держави та суспільства в різних інтеграційних схемах, пошук оптимальних варіантів забезпечення національної безпеки закономірно продовжуються.

Зазначені труднощі поєднуються з традиційною різнобічністю самоідентифікації української політичної нації, відсутністю єдиного

---

* старший викладач кафедри міжнародних відносин Національної академії оборони України, здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та Національної академії наук України

менталітету щодо суспільно-політичної організації держави та суспільства, релігійних уподобань, етнічного чи навіть географічного походження тощо.

За Біблією, Мойсей, згідно з Божим велінням, 40 років виводив ізраїльтян з Єгипту [4]. У наш час і віруючі, й атеїсти вважають, що у Біблії немає випадкових чисел. Сучасні психологи припускають, що 40 років були необхідні Мойсею для того, щоб змінилися два покоління ізраїльтян, і зросли ті, які не пізнали рабства.

На відміну від древніх ізраїльтян, нам доводиться шукати свій шлях розвитку самостійно. До речі, одне нагадування, не тільки Україна знаходиться у пошуках. Свій шлях визначають і нова «неімперська» Росія, і Білорусь, чимало інших країн світу. Проте, «дорогу здолає той, хто йде». Пошук і вибір напрямку зовнішньополітичного руху країни продовжується й уточнюється. Це постійний процес, що здійснюється за допомогою методу «проб і помилок».

Завдання фахівців полягає у безупинному пошуці, аналізі різних варіантів розвитку. Зрештою народ обере свій шлях, адже варіантів чимало.

Так, наприклад, директор Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України Г.М. Перепелиця пропонує до розгляду та аналізує **чотири моделі зовнішньополітичного курсу України: дезінтеграційну, інтеграційну, ізоляціоністську та модель балансування між Сходом і Заходом** [6, 106–114].

За результатами вищезгаданого аналізу автори дослідження роблять аргументований вибір і пропонують шлях реалізації четвертої «інтеграційної моделі», яка передбачає посилення співробітництва та партнерства з країнами Чорноморського регіону та **європейську інтеграцію України**.

Європейська інтеграція України є однією з небагатьох ідей, навколо яких сьогодні спостерігається **відносний консенсус** у суспільстві. Так, серед українських **громадян** існує загалом позитивне ставлення до євроінтеграційних прагнень України. 50,4% громадян підтримують ідею вступу України до ЄС [7].

Що стосується української **державно-політичної еліти**, то жодна з авторитетних і впливових політичних партій не висловлюється категорично проти євроінтеграції. Як результат, **європейське прагнення суспільства та європейський вибір держави** в остаточному підсумку **закріплені у багатьох законодавчих актах України**. Найважливішим серед них є: Закон України «Про основи на-

ціональної безпеки України», зокрема ст. 6. «Пріоритети національних інтересів» [1].

Досягнення такої мети, у принципі, є можливим. Формальним підтвердженням цього є набуття членства в деяких європейських міжурядових та неурядових організаціях: ОБСЄ, Рада Європи, УЄФА та інших. Але вінцем євроінтеграції має стати участь України в ЄС.

Для цього необхідно вирішити безліч проблем, зокрема **яким чином євроінтеграція як національний вибір України впливає на модель контролю над воєнною організацією держави (КВО) і навпаки?**

Для розгляду проблеми необхідно уточнити зміст **деяких понять та їх операційне співвідношення.**

У країнах із **демократичним типом політичного режиму** механізм регулювання **цивільно-військових відносин (ЦВВ)** склався історично. У наш час він має загальновизнане позначення – **демократичний контроль над воєнною організацією держави (ДКВО).**

Якщо розглядати **ДКВО** як родове поняття, то відомо щодо нього може вважатися **демократичний цивільний контроль над воєнною організацією держави (ДЦКВО).** У ньому під умовним словом «**цивільний**» (**Ц**) мається на увазі контроль над воєнною організацією держави (**ВО**) з боку **громадянського суспільства.** Цивільний контроль як особлива складова частина більш широкого загального поняття **ДКВО** можливий тільки в державах консолідованої демократії (див. рис. 1).

Перед тим як продовжити подальші міркування, необхідно з'ясувати деякі запитання.

По-перше, **чи очікують на Україну в ЄС?**

Понад 55% опитаних у шести найбільших країнах ЄС – Великій Британії, Іспанії, Італії, Німеччині, Польщі й Франції – підтримують вступ України до ЄС, якщо Україна виконає необхідні для цього умови [7].

По-друге, **що є найважливішою умовою для здобуття членства в ЄС?**

Відповідь на це запитання міститься в Договорі про Європейський Союз: «... спільні принципи всіх держав-членів – свобода, демократія, шанування прав людини та засадничих свобод, верховенство права [правова держава]...» [3]. «Будь-яка європейська держава, що шанує принципи, сформульовані в частині першій ст. 6, може звернутися з поданням щодо набуття членства в Союзі» [3].

Рис. 1. Співвідношення ознак «демократичний» і «цивільний» у складних термінах стосовно контролю над військовою організацією держави

Отже, без вирішення задачі подальшої демократизації вирішити задачу євроінтеграції неможливо.

При цьому варто ще раз нагадати постулат, що демократичний устрій держави підтримується за допомогою (ДКВО), він є таким же атрибутом демократичної держави, як свобода слова, верховенство закону тощо.

Взаємозв'язок цивільно-військових відносин (ЦВВ), типології моделей контролю над військовою організацією держави (КВО), демократії та інституційної структури ЄС.

По-перше, ЄС – це міждержавне об'єднання, переважно конфедеративного типу, в якому держави зберігають незалежність і суверенітет з централізованою координацією питань, що представляють спільний інтерес. Інституційна структура в Євросоюзі характеризується, здебільшого, за допомогою «трьох його опор», які відображають різні сфери інтеграції. Базовою «опорою» є перша – економічна. «Друга опора» – це сфера зовнішньої політики та безпеки, «третья» – внутрішні справи та правосуддя [5, 44].

По-друге, проблеми, що відносяться до «першої опори», розв'язують на комунітарному рівні. Інша справа – «друга» та «третья» «опори» Союзу.

Проблеми, що стосуються компетенції цих «опор», розв'язуються на рівні національних урядів (міждержавне співробітництво). Суверенні держави-члени ЄС зважають на рішення наддержавних ор-

ганів, але їхнє виконання залежить від того, чи будуть вони закріплені в законодавстві, рішеннях урядів, судів цих держав. Сегмент ЦВВ і КВО політичної системи держав в інституційній структурі ЄС належить до другої та третьої «опор».

По-третє, однозначним є те, що політичний режим у країні-члені Союзу повинен бути демократичним (див. вище). Але при цьому форми державного устрою й правління не є компетенцією ЄС.

Виходячи з вищезазначених положень, варто зазначити:

а) з огляду на те, що ЦВВ і КВО в будь-якій державі є «похідними» від типу існуючого політичного режиму, то (у країнах-членах ЄС), вони обов'язково є демократичними. Це положення втілене в терміні «демократичний контроль над військовою організацією держави». Отже, у країнах ЄС модель КВО – це ДКВО. Така модель є родовою;

б) оскільки існування та функціонування ефективної моделі ДКВО у державі є необхідною умовою подальшого розвитку та консолідації демократії, то в країнах-членах ЄС складаються передумови розвитку громадського суспільства. Участь його інститутів у ДКВО є умовою переходу до якісно іншої моделі, а саме ДЦКВО, що є видовою моделлю стосовно родової моделі ДКВО. Відповідно модель ДЦКВО дозволяє вирішувати суперечності не тільки між усіма гілками державної влади та силовими структурами, але й між громадськістю та війсьним сегментом суспільства, що є необхідною умовою гармонізації ЦВВ;

в) конкретні моделі ДКВО в кожній країні-члені ЄС визначаються багатьма чинниками, найважливішими з яких є форми державного устрою та правління, але державний устрій і форми правління суверенних країн не є предметом компетенції Союзу;

г) за характерною ознакою демократії – верховенство права – у будь-якій демократичній державі модель ДКВО повинна відображатися в національному законодавстві (але зовсім не обов'язково в одному спеціальному законі, як в Україні).

Таким чином, загальні вимоги Євросоюзу полягають у тому, щоб **політичний режим у державі-члені союзу був демократичним. Цим мотивується лише одна жорстка вимога до ЦВВ: модель контролю над військовою організацією в державі-члені має бути демократичною, а саме – ДКВО.**

Висновки:

1. Європейська інтеграція України та демократизація суспільства – це ідеї, навколо яких сьогодні спостерігається відносний консен-

сус у державі. Ці процеси є вагомими чинниками впливу на політичну систему, сегмент ЦБВ та модель ДКВО.

2. Найважливішою необхідною умовою всебічної євроінтеграції серед інших є подальша демократизація країни. Вирішення цього завдання неможливо без ефективної моделі ДКВО.

3. На теперішній час в Україні є формальна правова модель ДКВО, яка закріплена в Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Военною організацією і правоохоронними органами держави» [2]. Цей закон відповідає стандартам європейських структур, у тому числі ОБСЄ, РЄ та ЄС та сприяє процесу євроінтеграції.

4. Реалізація вищезазначеного можлива тільки за умови формування повноцінного громадського суспільства. Поки суспільство недостатньо розвинуто, реальний ДК можливий тільки з боку державних інститутів влади. Зміст Закону тимчасово випереджає рівень розвитку суспільства, але це скоріше не мінус, а плюс. Сам факт його існування є каталізатором демократичних перетворень і сприяє гармонізації ЦБВ.

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 №964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – С. 1202–1210.

2. Про демократичний цивільний контроль над Военною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 №975-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №46. – С. 1481–1492.

3. Договір про Європейський Союз. Дата прийняття: 1992–02–07. (Консолідована версія) / Довідник з Європейської інтеграції // eu-directory.ea-ua.info.

4. Библия, Евангелие, поиск по Библии. Иисус Навин, глава 14 // www.bible.com.ua.

5. Європейський Союз: Підручник / Колектив авторів. – Вид. друге, доповнене, та виправлене. – К.: НАОУ, 2008. – 397 с.

6. Зовнішня політика України – 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М. Перепелиці. – К.: Стило, 2007. – 272 с.

7. Україна – ЄС: до нового етапу співробітництва. Валерій Чалий. 28 грудня 2007 / Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова // www.uceps.org.

Ю.В. Лисенко*

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Українське суспільство на сучасному етапі розвитку характеризується динамічними змінами в економічному, соціальному, політичному житті. Глобалізаційні впливи і процес демократизації суспільства вимагають формування нових цілей і завдань внутрішнього та зовнішнього політичного розвитку країни, визначення пріоритетних національних інтересів, формування шляхів безпеки суспільства в усіх аспектах його життєдіяльності. Таким чином, гострим на сьогодні залишається питання самоідентифікації українського суспільства в усіх його сферах: політичній, економічній, культурній, соціальній.

Розглядаючи соціальний аспект самоідентифікації сучасного українського суспільства, варто зазначити, що під поняттям «самоідентифікація» розуміється усвідомлення позиції, з'ясування власного соціального статусу в системі певних взаємин. Тому на сучасному етапі державотворення перед Україною стоїть завдання забезпечення політичної, економічної, соціальної стабільності за збереження цілісності держави і суспільства. Соціальна політика має базуватися на пізнанні законів суспільного розвитку, зокрема соціальних відносин. Серед інституційних структур, які здійснюють соціальну політику, вирішальна роль належить державі. Як соціальний політичний інститут, держава має здійснювати свою регулятивну діяльність щодо соціального розвитку як безпосередньо, так і опосередковано – шляхом створення відповідних економічних, соціально-політичних і духовних предумов для збагачення соціального потенціалу суспільства [1, 454]. А це означає, що головними функціями соціальної політики в процесі самоідентифікації суспільства залишаються забезпечення соціальної стабільності та соціальної безпеки суспільства. Соціальна політика має передбачати виявлення глибинних тенденцій розвитку в усіх сферах суспільного життя, що обумовлюють процес самореалізації людиною свого соціального потенціалу.

---

* Київський Національний Економічний Університет ім. В. Гетьмана

Проблема самоідентифікації українського суспільства у соціальному аспекті тісно пов'язана з питанням соціальної безпеки людини, що набуває пріоритетного значення в контексті демократичних перетворень і глобалізаційних змін. Основним завданням забезпечення соціальної безпеки є виявлення й оцінка вогнища, осередків виникнення, локалізація конфліктних ситуацій, активний пошук можливих резервів підвищення соціальної безпеки та прискорення економічного і соціального розвитку регіонів і держави, розробка та реалізація програм і проєктів, відбір економічних та соціальних механізмів, засобів і методів, які запобігають соціальним загрозам. Важливим є дотримання принципів забезпечення соціальної безпеки, які характеризують: збереження територіальної цілісності держави, стійкість розвитку суспільства, патріотизм, оптимальне поєднання централізованого та нецентралізованого управління державою, застосування системного аналізу та комплексного підходу до розв'язання соціальної безпеки [2, 6]. Основними напрямками державної політики щодо підтримки та розвитку соціальної безпеки має бути збереження суверенітету і територіальної цілісності України, розвиток економічної сфери, проведення незалежного та соціально-орієнтованого курсу, захисту людини, суспільства, держави.

Верховною Радою України у 1997 р. було прийнято Концепцію національної безпеки, що стало важливим кроком держави на шляху до формування ефективної системи безпеки та визначення пріоритетних національних інтересів у цій галузі. Проблема самоідентифікації сучасного українського суспільства тісно пов'язана з усвідомленням важливих стратегічних напрямків забезпечення національної безпеки. Це стосується соціального аспекту безпеки, оскільки особливості нинішнього соціально-економічного та політичного стану в Україні потребують концентрації зусиль саме на стратегічних напрямках державної політики.

Пріоритетними національними інтересами, зокрема соціальними є такі: гарантування конституційних прав і свобод людини та громадянина, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей і механізму їх упровадження, забезпечення зростання рівня життя населення, формування та становлення середнього класу, ліквідація соціальної нерівності і різкого розшарування населення, забезпечення соціального захисту населення, адресне піклування про людину, зміцнення генофонду українського народу, розвиток соціаль-

ної інфраструктури, вдосконалення системи освіти, охорони здоров'я, житлових умов, зміцнення політичної та соціальної стабільності у суспільстві, визначення стратегії розбудови соціальної держави і формування умов її здійснення тощо [2, 272].

Позитивним є те, що соціальні інтереси враховують нові соціальні орієнтири сучасного суспільства – забезпечення розвитку громадянського суспільства, зміцнення соціальної і політичної стабільності, не зважаючи на ускладнення та проблеми практичної реалізації пріоритетних соціальних інтересів.

1. Політологія. Підручник / За ред. Ю. Кулагіна, В. Полуріза. – К.: Альтерпрес, 2002. – 612 с.

2. Соціальна безпека: теорія та українська практика / За ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.

С.Ф. Кротюк*

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА РАДЯНСЬКА СПАДЩИНА

Теоретичні дискусії між представниками різних напрямків соціальних наук зводяться до питання про державу як мету чи інструмент людського співтовариства. В умовах поглиблення взаємозалежності політичних співтовариств і економік та різноманіття інтеграційних процесів концепція моральної відповідальності держави поширює відповідальність за межі національного простору і власного населення. Демократичні завоювання «відкритого суспільства» істотно розширили перспективи гуманітарного розвитку людства. Водночас вони поставили світ перед загрозою перманентної політичної нестабільності. Для України, яка розбудовує державність у складних умовах трансформації системи міжнародних відносин, проблема геополітичної самоідентифікації є надзвичайно гострою. Визначення зовнішньополітичного курсу, який би цілком відповідав національним інтересам України, водночас гарантуючи безпеку і спираючись на підтримку населення, – завдання, що стоїть перед нашою країною.

---

* к.істор.н., доцент кафедри культурології Національного авіаційного університету

В Україні відбувається складний процес пошуку консенсусу серед політиків і суспільства навколо моделі стратегії розвитку України та її зовнішньополітичних аспектів. Вибір стосується двох головних зовнішньополітичних векторів: західного (європейська та євроатлантична інтеграція, вступ до ЄС і НАТО) та східного (союз із Росією, вступ до ЄП). Найбільш контраверсійним питанням українського суспільства залишається законодавчо встановлений курс на вступ України в НАТО. Розбіжності позицій із цього питання у процесі виборчих кампаній набули ознак розколу суспільства, що ускладнює загальнонаціональну консолідацію не лише навколо проголошеного зовнішньополітичного курсу, а й у реалізації національних інтересів країни.

Тема НАТО та співпраці з цією організацією України знаходиться в центрі дискусій науковців, журналістів і політикуму. Прихильники та опоненти євроатлантичної інтеграції на захист власних позицій оперують стереотипами радянської ідеологічної спадщини часів холодної війни та блокового протистояння різних систем.

Тривалий поділ світу на біполярну систему не міг не залишитися у свідомості мільйонів громадян, що знаходились по цей бік «залізної завіси». Розчинення культурно-ідеологічної складової, що є наслідком тривалого тиску тоталітарної системи, не просто подолати у свідомості. У відносинах Україна-НАТО існує ряд проблемних питань, пов'язаних з прийняттям Альянсом політичних рішень щодо рівня стосунків з Україною. З боку деяких держав-членів зберігається неоднозначне ставлення до можливості залучення України до офіційних програм підготовки держав-претендентів щодо членства в Альянсі (Плану дій щодо членства). Значною мірою це пов'язане з внутрішньополітичною ситуацією в Україні. Представники деяких політичних партій обрали НАТО і євроатлантичний курс України як один із основних об'єктів нападок, експлуатуючи фобії й помилки найменш освіченої частини українського суспільства і сподіваючись на коротку людську пам'ять. Це доводить вторинність національних інтересів у шкалі цінностей українських політиків.

Для багатьох українців основною причиною їхнього негативного ставлення до цієї ідеї є побоювання можливого погіршення відносин із Росією. Перебуваючи у російському, а не європейському інформаційному просторі, українці постійно чують саме російську точку зору. Опоненти вступу України до альянсу попереджають про наближення «військових армاد» НАТО до кордонів Росії й України. У

Росії поява спільних кордонів із країнами НАТО розглядається не як встановлення зони безпеки та стабільності, а як наближення військової могутності НАТО з тим, аби виправдати зростання власних військових витрат на модернізацію армії.

Публічне обговорення можливості членства України в НАТО проходить в атмосфері підозрливості, навіть із боку влади, і цілковитого невігластва в цьому питанні населення країни. Неосвіченість громадян, стереотипи та потік викривленої інформації, на яких і будується недовіра до НАТО, використовуються для обмеження впливу суспільства на процес прийняття рішень. Крім того, це дозволяє політикам діяти відповідно до кулуарних домовленостей, трактувати національну стратегію з урахуванням інтересів осіб, які знаходяться у владі.

Серед українців зберігається вплив стереотипів холодної війни, які активно відновлюються сьогодні окремими політичними силами. Використання міфів, чуток, упередженої інформації щодо НАТО суперечить інтересам країни, яка за роки державності так і не визначилася зі стратегією розвитку, її імідж у партнерів як на Заході, так і на Сході не викликає довіри, принижує громадян, зводячи їх до споживачів низькопробної інформації. Особливість української ситуації полягає в тому, що неправдиву інформацію, міфи про НАТО використовують у своїх технологіях як противники, так і прихильники євроатлантичної інтеграції.

На думку політиків країн-членів НАТО, ставлення пересічних українців до НАТО є набагато більшою перешкодою до членства в альянсі, ніж навіть ставлення Росії. Зрозуміло, що для перспектив України стати членом НАТО демократичні перетворення мають набагато більше значення, ніж власне військові реформи. У демократичній державі, якою є Україна, саме уряд, а не НАТО має переконати громадян у тому, що членство в цьому військовому блоці не суперечить їхнім інтересам.

З жодною міжнародною структурою Україна не має такого високого рівня співробітництва (вигідного як з політичної, так і з економічної точки зору), як з НАТО. Однак, більше половина українців ставляться до НАТО критично і виступають проти розширення Альянсу та не бажають бачити Україну частиною НАТО. Для забезпечення свідомого, вираженого вибору у питанні інтеграції України до Альянсу слід позбуватися штучних стереотипів, формувати толерантну, неупереджену атмосферу діалогу в суспільстві й серед дер-

жавно-політичної еліти. Зрозуміло, що останнє слово – за громадянами країни. Але це слово має бути сказане на підставі об'єктивної, максимально повної та неупередженої інформації про переваги й недоліки приєднання до НАТО.

1. *Гончаренко О.* Україна і НАТО. Ступаючи на європейський шлях. Проблеми та перспективи євроатлантичної інтеграції України // Політика і Час.– 2002.– №11. – С. 33–37.

2. НАТО: За і проти. Дебати з питань євроатлантичної безпеки. – К.: Орієдна, 2004. – 76 с.

3. *Павленко Ю.* Україна у світовому цивілізаційному процесі // Вісник НАН України.– 2002.– №3.

4. *Сунгуровський М.* Україна-НАТО: проблема свідомого вибору // Дзеркало тижня.– 2006.– №46.

5. *Шерр Дж.* Україна і НАТО: реалізм сьогодні, членство завтра? // Дзеркало тижня.– 2005.– №42.

Л.Ф. Камінська*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Термін «глобалізація» соціологічна наука пов'язує з іменем американського соціолога Р. Робертсона. Він визначає глобалізацію як серію емпірично фіксованих вимірів, різнорідних, але об'єднаних логікою перетворення в єдине ціле. На його думку, сучасне суспільство все більше зміщується у бік універсальних різноманітностей. Для нового глобального світу характерна глокалізація (поєднання «глобального» та «локального»), гомогенізація та гетерогенізація. Р. Робертсон виступає проти уявлення про «макдональдизацію» світу. Культурна глобалізація не означає, що світ у культурному вимірі стає одноріднішим [1, 89–92].

У. Бек вводить поняття транснаціонального соціального простору і доводить це на конкретних прикладах. Так, у лондонському ресторані вас обслуговує чорношкірий офіціант – студент московського вузу, виходець із Африки, який щорічно працює в Європі; дівчина сидить за комп'ютером у Каліфорнії і оголошує виліт і приліт літаків

---

* к.соц.н., асистент кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

у берлінському аеропорту Тегель; для багатьох африканців їх самоідентифікація і справжня Африка – різні поняття [1, 89–92].

Концепція глобальної системи Л. Склейра базується на транснаціональній економічній, транснаціональній політичній та транснаціональній культурній практиках. ТЕП визначається транснаціональними корпораціями, Світовим банком, МВФ; ТПП визначається транснаціональним капіталістичним класом, до складу якого входить підприємницька еліта, менеджери фірм, старші державні функціонери, провідні політики, професійні постачальники культури консьюмеризму, ЗМІ; ТКС визначається культурою – ідеологією консьюмеризму. За Л. Склейром найважливішою глобальною силою сьогодення є капіталістична система, яка опирається на неоднорідний глобальний капіталістичний клас, що визначає засади транснаціональної економічної практики та є найпотужнішою силою в боротьбі за вплив на політичну і культурно-ідеологічну практики [4].

Дж. Рітцер характеризує глобалізацію як позитивний процес проникнення західного способу життя, західних цінностей (як найкращих і найпрогресивніших) у всі сфери життя різних країн світу. У своїй праці «Макдональдизація суспільства» він стверджує, що «Макдональдс», який займає центральне місце в сучасній американській культурі, давно перестав бути суто американським феноменом і став частиною культури світу. Він перетворився у більш універсальний і значущий символ Америки, ніж сама Америка. Важливим у концепції макдональдизації Дж. Рітцера є та обставина, що створення подібних образів є важливою та невід'ємною частиною всієї сучасної соціально-економічної структури, і «Макдональдс» – типовий представник змін у багатьох секторах життя сучасного суспільства.

Складність американізованої цивілізації, що здійснює поступальну експансію, вкладається у чотири рітцерівські принципи:

- *ефективність*, передусім економічна (у ресторані швидкого харчування прикладом підвищення ефективності роботи слугує віконце обслуговування для клієнтів за кермом (McDrive); подібну ефективність забезпечують клієнтам у пошуку конкретного виду товару суперунівермаги);

- *калькульованість* – прорахованість у межах простих і складних якісних моделей (існування світу без несподіванок; в оптових супермаркетах покупців запевняють у тому, що вони можуть покласти на три кількісно визначені характеристики: низькі ціни, великі поставки товарів, широкий асортимент товарів);

- *передбачуваність* (впевненість у тому, що отримаєте те, на що очікуєте; гамбургер у «Макдональдсі» у Москві має такий же смак, що й гамбургер у Стокгольмі);

- *контроль* управління за допомогою технологій без участі людини (мета великого супермаркету – контролювати покупця за допомогою створеної радісної, оптимістичної, «привабливої» атмосфери) [3, 499–509].

Впровадження ринку в культуру, інвестування виховання споживача позначають терміном «американізація». За Дж. Рітцером американізація є конкретизацію глобалізації із включеними елементами національної американської культури. Особливості американізації у сфері культури базуються на ірраціоналізації раціональних матриць (доведення до абсурду раціональних елементів культури), пріоритет кількісних характеристик (комерціалізація), готовність до вживання, повністю гарантована якість на певному рівні, упакованість у яскраві символічні форми, віртуалізація культурних зразків (створення віртуальної реальності, в якій розгортається культурний феномен). Поширення американського способу життя зорієнтоване на нових соціальних акторів, якими є молодь.

Варто зауважити, що ці тенденції аналізують через призму двох концепцій глобалізації, які суперечать одна одній. Прихильники конструктиву процесу наголошують на створенні різноманітних міжнародних систем регулювання відносин між народами в найважливіших сферах життєдіяльності; створенні додаткових робочих місць ТНК та передачі досвіду господарської діяльності; розвитку всесвітніх комунікацій; прискорення соціальної мобільності та соціальних зв'язків між індивідами, групами і навіть цілими соціумами. Інформаційні технології стирають кордони простору та часу, ті елементи культури, які люди вносять після перебування в тій чи іншій країні, переносяться у власну культуру, а набутий культурний досвід важко переоцінити. Соціальна та культурна глобалізації, взаємодіючи, утворюють нові форми та елементи культури, які не існували раніше.

Що стосується деконструктивних моментів, то це, передусім, втрата індивідуальності суспільством. «Спільні ринки зобов'язують до спільної мови, вони породжують спільну поведінку, що базується на космополітичному міському житті, схему якого можна зустріти всюди» [2, 112]. Нові покоління все менше потребують збереження традиції і все більше перебувають у гонитві за новацією, практика-

ми, що претендують на світове лідерство у всіх сферах життя. «Глобальна гомогенізація» характеризується домінуванням західної культури, культурною уніфікацією, ментальним колоніалізмом, притивізацією смаків, споживацтвом і конформізмом.

1. Бек У. Что такое глобализация? – М.: Прогресс – Традиция, 2001.
2. Мартен Д. Метаморфози світу: Соціологія глобалізації. – К.: КМ Академія, 2005.
3. Ритцер Дж. Современные социологические теории. – СПб.: Питер, 2002.
4. Sclair L. The Transnational Capitalist Class. – Oxford (UK): Blackweii Publishers, 2001.

А. Баровська*

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Національна ідентичність – це питання державної ідеології та національних інтересів, що у практичній площині вирішується за допомогою проведення відповідної інформаційної політики.

На процес формування національної ідентичності має сильний вплив не тільки минуле України як частини різних імперії, але й сучасна геополітика ключових світових держав, зокрема Росії. Останню тезу проілюструємо висловленням голови Міжрегіональної ради з інформаційної безпеки суб'єктів Російської Федерації Т. Грозмані: «Украина – это страна, где русские дети учат русскую историю по американским учебникам» [3]. Головна проблема полягає у тому, що аналогічні думки поширюються не тільки (та навіть не стільки) у Росії, а й активно експортуються до України.

Як наголосив Віктор Ющенко, відкриваючи засідання РНБОУ 21 березня 2008 р., «найбільшою загрозою національній безпеці є інформаційна експансія іноземних держав. Завдяки цьому в інформаційному просторі України проводяться інформаційно-психологічні кампанії з тих чи інших питань (насамперед тем національної єдності, територіальної цілісності, а також таких чутливих тем, як мова, релігія і культура, проведення європейської та євроатлантич-

---

* головний спеціаліст сектору планування та звітування відділу координації наукових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень

ної інтеграції), для того щоб дезінформувати суспільство, не повністю його інформувати або проводити кампанії не в інтересах нашої країни» [5]. Глава держави зробив акцент на великому впливі інформаційного простору на збереження ідентифікації України як держави.

Отже, єдиною можливою відповіддю є чітко спланована та виважена державна інформаційна політика.

Під функціями державної інформаційної політики розуміють дії держави, які спрямовані на підтримку існуючого стану й подальший розвиток інформаційної сфери суспільства та її суб'єктів [6, 67]. Державна інформаційна політика передбачає таку сукупність функцій:

(1) **Функція регулювання інформаційних відносин**, у тому числі й забезпечення інформаційної безпеки та захисту суспільства від негативного інформаційно-психологічного впливу [6, 76].

(2) **Функція розвитку інформаційного потенціалу** (інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури та людських ресурсів як невід'ємного елемента інформаційної взаємодії).

Е. Андреев та А. Миронов визначають функцію інтеграції інформаційних ресурсів у систему політичних, економічних та інших інститутів суспільства [2, 175]. Інформаційні ресурси є органічною складовою означених систем і тому пропонується виділити (3) **функцію впровадження сучасних інформаційно-комунікативних технологій** у систему політичних, економічних та інших інститутів суспільства.

(4) **Функція формування порядку денного** (списку пріоритетів): що саме і в якому аспекті обговорюватиметься [7]. Це визначення переліку суспільно-значущих актуальних тем для висвітлення ЗМІ. Передбачаючи асоціації зі «славнозвісними» темниками, варто зазначити: формування порядку денного – це створення необхідного політичного контексту ситуації, тобто подання на громадський розгляд певного законопроекту; публічні заяви та звернення посадових осіб тощо.

Після того, як визначено перелік тем і дискусію розпочато, постає необхідність коректно представити позицію держави з означених питань. Це відповідає реалізації (5) **функції спін-докторингу** (управління/менеджменту новин), яка також спрямована на поширення відкритих повідомлень про країну у світі [1] та національну ієрархізацію новин у державі, що забезпечує адекватне сприйняття світу Україною, а українським суспільством – світу [4]. За умов кри-

зових ситуацій шляхом спін-докторингу відбувається створення нового контексту для негативної ситуації: подія висвітлюється таким чином, щоб споживач інформації відійшов від негативної оцінки цієї події чи принаймні така оцінка була суттєво пом'якшена.

Науковці виокремлюють (6) інформаційну функцію – вироблення та поширення інформації з метою створення у громадян знань, оцінок, певних норм [6, 68]. З метою уникнення ймовірної багатозначності тлумачення та розширення дії досліджуваної функції і забезпечення необхідною інформацією органів державного управління, місцевого самоврядування та структур громадянського суспільства, пропонується назвати цю **функцію інформативною**.

Важливою функцією державної інформаційної політики є (7) **освітня**: організація процесу інформування таким чином, щоб уможливити передачу громадянам певних знань, які дозволяють адекватно оцінювати та упорядковувати відомості, що отримуються із ЗМІ та інших джерел, правильно орієнтуватися в складному й суперечливому потоці інформації. Це допоможе індивіду в аналізі політичних процесів, усвідомленні свого місця й ролі в них, адаптації до умов швидкозмінного політичного середовища [6, 68].

Освітня функція тісно пов'язана та фактично переходить у (8) **функцію соціалізації** (соціальної адаптації, нормативну функцію): долучення індивіда до певних цінностей, норм, звичаїв, традицій, етикету, які у сукупності формують більш складні комплекси – право, мораль, ідеологію; підтримка прикладів мотивації поведінки та лояльного ставлення до тих, хто приймає рішення; розширення адаптаційних можливостей людини, уможливлення її інтеграції у соціально-політичну дійсність [6, 72; 8, 56–57].

(9) **Гуманітарна функція** проявляється у створенні адекватного інформаційного, соціокультурного середовища для життєдіяльності людини, реалізації нею своїх прав та свобод, забезпечення суспільного порядку, громадянського миру та згоди [6, 78].

Насамкінець виділимо (10) **проективну функцію** (творення дійсності): політика здатна формувати нові відносини між людьми та державами, перетворювати дійсність відповідно до планів різних політичних суб'єктів, створювати нові форми організації соціального життя, формувати можливості для нових відносин між людиною та природою [8, 57].

Підсумовуючи, зазначимо, що адекватна сучасним викликам державотворення та вимогам прогресивного розвитку державна ін-

формаційна політика України позитивно впливатиме на поступ суспільства, його консолідацію та злагоду.

1. Актуальні проблеми державної інформаційної політики в Україні // Аналітична записка. – К.: НІСД, 2008 // www.niss.gov.ua.
2. Андреев Э.М., Миронов А.В. Социальные проблемы интеллектуальной уязвимости и информационной безопасности // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – №4. – С. 169–179
3. Грозмани Т. Национальные интересы России в информационной среде // Политика. – 2000. – №43 // www.politika-magazine.ru.
4. Дергачов О.П. Демократизація інформаційної сфери в Україні: стан та перспективи // Стенограма круглого столу «Стратегічні комунікації: виклики для національної безпеки України». – К., НІСД, 2007 // www.niss.gov.ua.
5. Під головуванням Президента України відбулося засідання РНБОУ // www.president.gov.ua.
6. Плитко А.Г. Государственная информационная политика Российской Федерации: понятие, принципы и направления реализации: Дис... канд. полит. наук: 23.00.02 / Российский государственный социальный университет. – М., 2005 – 158 с.
7. Почепцов Г. Прострація в телепросторі // www.euro.org.ua.
8. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория. Политические технологии: Учеб. для студентов вузов. – М.: Аспект-Пресс, 2001. – 559 с.

Ю.В. Кривобок*

МОВА ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Необхідною умовою переходу України до демократичного суспільства та формування нової політичної системи, побудованої на балансі влади і виборчих механізмів представництва, є здійснення громадянами країни права на вільне волевиявлення та забезпечення всім суб'єктам політичного процесу рівної участі у виборах. Під час виборів усі суб'єкти політичного процесу завжди прагнуть схилити громадськість на свій бік та спрямувати перебіг подій на свою користь. Намагаючись вплинути на громадську думку, вони вдаються до усіляких засобів і прийомів, включаючи технології маніпуляції масовою свідомістю, деякі з яких використовуються з метою прихо-

---

* к.філол.н., молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

ваної дискредитації одних суб'єктів виборчого процесу та агітації громадськості на користь їх опонентів.

Одним із найважливіших і найвпливовіших інструментів проведення політичних кампаній є політична реклама, що надає суб'єктам політичного процесу широкі можливості для маніпуляції свідомістю електорату. Аналіз і побудова лінгвістичних і риторичних моделей правильної, адекватної, етичної політичної реклами, розробка основних мовних і мовленнєвих тактик і стратегій у наш час у світлі останніх політичних подій в Україні є конче необхідними. Вивчення досвіду інших держав у цьому питанні, зокрема Франції, країни з розвинутими демократичними традиціями, є важливим і доречним. Отже, потреба комплексного аналізу політичної реклами визначає актуальність даного дослідження.

Політична реклама є невід'ємною частиною політичного маркетингу, який суб'єкти політичного процесу використовують із метою впливу на громадську думку. Складність здійснення маніпулювання думкою суспільства полягає у тому, що аудиторія вибірково ставиться до інформації, яка пропонується у друкованому виданні, і сприймає лише ту її частку, що відповідає її переконанням [2, 14]. Необхідність звернення до електорату, розшарованого відповідно до ряду критеріїв (вік, ґендерна приналежність, рівень освіти, соціальний статус, рівень матеріального забезпечення, віросповідання тощо), вимагає пошуку ключових понять, які адекватно розуміються та сприймаються усіма особами, на яких поширюється вплив. Такими поняттями у політичній рекламі є різні цінності, головним призначенням яких, як зауважує Н.Д. Арутюнова, є «не повідомлення фактів, а здійснення впливу» [1, 181]. Отже, на глибинному, підсвідомому рівні саме цінності лежать в основі прийняття рішень, відбору фактів тощо. Саме вони зрештою керують поведінкою людей і здатні спрямувати вибір електорату в належному напрямку. Аналізуючи тексти політичної реклами тієї чи іншої країни, визначаючи ключові поняття, до яких апелюють політики, можна стверджувати, що рекламні тексти відображують систему цінностей тієї чи іншої нації. Це дає змогу розглядати політичну рекламу як засіб національної самоідентифікації.

Дослідження французької політичної реклами періоду П'ятої Республіки (з 1958 р. і донині) показало, що ключовими для французів є цінності, які можна об'єднати у три групи: а) національно-специфічні; б) політичні; в) загальнолюдські моральні цінності. Най-

більш відомими ціннісними системами у французькій культурі були і залишаються принципи П'ятої Республіки та гасло Великої французької революції «Свобода, рівність і братерство». Апелювання до цих систем ми знаходимо у політичній рекламі усіх президентів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Важливу роль у системі цінностей французів відіграє спільне історичне минуле. У політичній рекламі зазначеного періоду знайшли відображення такі події й такі видатні постаті, які однозначно схвально оцінюються усіма членами суспільства: рух опору, діяльність Народного фронту, прийняття Декларації прав людини і громадянина, Велика французька революція, президентство Ш. де Голля – засновника П'ятої Республіки, який і досі залишається найвидатнішим політиком.

Серед політичних цінностей, що посідають чільне місце у системі цінностей французької нації, можна виділити такі поняття, як єдність, могутність, прогрес, мир, демократія, незалежність і глобалізація. Превалювання тих чи інших цінностей у картині світу французів обумовлене часовим чинником та екстралінгвістичною ситуацією. Так, після Другої світової війни найбільш уживаними були концепти «єдність», що виражає прагнення французів до консолідації, та «прогрес», що набув ідеологізованого значення через усвідомлення французьким суспільством необхідності у радикальних змінах через політичну й економічну кризу. На початку ХХІ ст. їх витіснили поняття «демократія», «глобалізація» та «незалежність». Останнє вживається у політичній рекламі в контексті міжнародних відносин, зокрема в аспекті відносин Франції з країнами Євросоюзу. Актуальним протягом усього періоду залишається поняття «мир»: у післявоєнний період це пов'язано з тим, що люди ще не встигли забути трагічні наслідки війни, країна була охоплена робітничими й студентськими страйками, нерозв'язаним залишалось питання щодо статусу Алжиру. Останнім часом зростання ролі даної цінності у свідомості французів обумовлене активізацією терористичних угруповань, що загрожує безпеці держави.

Загальнолюдські моральні цінності у картині світу французів представлені переважно такими лексемами, як «гідність», «чесність», «справедливість», «повага», «любов до Батьківщини», «співпраця» та «ініціативність». Ці поняття не втрачають своєї актуальності у будь-який час, вони є універсальними для будь-якої нації, про що свідчить порівняння з українською політичною рекламою, у текстах якої так само фігурують зазначені цінності: «Справедливість

є. За неї варто боротися» (БЮТ, 2006 р.), «За Вітренко. Вона чесна» (Блок Н. Вітренко, 2006 р.).

Таким чином, одним із засобів національної самоідентифікації є політична реклама, що відображує систему цінностей суспільства за рахунок вживання ціннісних концептів. І якщо кожна нація має власну градацію національно-специфічних і політичних цінностей, то моральні цінності залишаються актуальними і важливими для будь-якої спільноти. Переважання у рекламі тих чи інших ціннісних концептів обумовлене часовим чинником та екстралінгвістичною ситуацією.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1998. – 339 с.

2. Мельник Г.С. Mass-Media: Психологические процессы и эффекты. – СПб.: Изд-во СПбУ, 1996. – 420 с.

С.В. Лисенко*

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ І ПРІОРИТЕТІВ ДЕРЖАВНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ

Сучасна Україна потребує якісної перебудови соціальної сфери суспільства, прискореної реалізації цільових орієнтирів становлення та розвитку соціальної держави. Ідея розбудови соціальної держави в Україні відповідає демократичним традиціям, прагненням українців до свободи, самореалізації та рівноправності, Саме ця ідея може претендувати на статус національної, оскільки здатна активізувати та об'єднати громадян у прагненні до соціально справедливого середовища, до самоідентифікації та високих стандартів життя, які повинні знаходити своє відображення в соціальних стандартах, покликаних відігравати роль цільових орієнтирів на шляху розбудови високорозвинутої соціальної держави, інтегрування в Європейський Союз та світове економічне середовище.

Для забезпечення планомірної інтеграції України в європейське співтовариство, відповідно до ратифікованої Верховною Радою Ук-

* провідний інженер Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики та НАН України

раїни «Європейської соціальної хартії», необхідно продовжити роботу щодо удосконалення та приведення у відповідність із міжнародними нормами і стандартами національних соціальних стандартів, зокрема, тих, які стосуються питань оплати праці, підвищення пенсійного забезпечення, загальнообов'язкового державного соціального страхування, надання соціальної допомоги сім'ям з дітьми та малозабезпеченим сім'ям.

Формування соціальних стандартів¹ є одним із базових елементів соціальної політики держави та провідним чинником успіху держави у сфері соціального забезпечення. На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімального розміру заробітної плати, мінімального розміру пенсії за віком, неоподаткованого мінімуму доходів громадян, розмірів державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Упродовж 2007 р. в Україні відбувалися певні позитивні зрушення у сфері запровадження державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій. Так, Законом України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» було передбачено підвищення мінімальної заробітної плати до 81% від рівня прожиткового мінімуму, тоді як у 2006 р. цей показник становив лише 73%. Прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб» передбачає введення з 1 січня 2009 р. мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму для працюючих.

Співвідношення середньомісячної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні протягом 2002–2007 рр. зросло вдвічі – зі 103% до 226%.

Отже, якщо в 2002 р. середньомісячна заробітна плата лише на 3% перевищувала розмір прожиткового мінімуму, а у 2007 р. її розмір був більший вже на 126% – це на перший погляд позитивна тенденція. Однак, збільшення співвідношення середньомісячної заробітної плати щодо прожиткового мінімуму може свідчити не стільки про реальне покращення умов оплати праці і рівня життя населення, скільки про недостатні темпи збільшення самого прожиткового

---

* 1 Соціальні стандарти – це основні вимоги, що висуваються до розвитку соціальної сфери, якості життя тощо. На основі аналізу їх дотримання можливе визначення рівня життя. Розробка і впровадження соціальних стандартів є складним завданням. На практиці, враховуючи це, розробляється багаторівнева система соціальних стандартів із виділенням мінімальних соціальних нормативів.

мінімуму. А як відомо, останній є базовим соціальним стандартом, на основі якого виплачується значна кількість соціальних допомог.

Реалії сьогодення демонструють, що всі ці заходи суттєво не змінюють ситуації в соціальній сфері. А коли немає прогресу, є регрес. Отже, назріло питання кардинальних змін у визначенні соціальних стандартів.

В Україні, що прагне до євроінтеграції, законодавство стосовно соціальної політики також має відповідати європейським соціальним цінностям. На сучасному етапі необхідно провести аналіз понять національного соціального законодавства щодо відповідності їх міжнародним нормам. Особливо актуальним є визначення таких понять як соціальні стандарти, соціальні гарантії, соціальні нормативи, прожитковий мінімум.

Принципами формування сучасної системи соціальних стандартів і нормативів, яка створюється з метою забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав і державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного громадянина, мають бути:

- законодавче встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;
- забезпечення диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів;
- наукова обґрунтованість норм споживання;
- врахування вимог норм і міжнародних договорів України у сфері соціального захисту й трудових відносин.

Необхідно суттєво розширити саме поняття соціальних стандартів. Слід розробити й законодавчо затвердити цілісну систему соціальних стандартів, у яких прожитковий мінімум стане лише вихідною базою, на якій нарощуються інші, більш високі життєві стандарти для різних соціальних прошарків. Слід зазначити, що для побудови соціальної держави як довгострокового завдання потрібно орієнтуватися не на мінімальні, а на середні доходи.

Необхідною є розробка системи соціальних стандартів, яка б дійсно забезпечувала гідний рівень життя населення та відповідала європейським стандартам, при цьому її запровадження має передбачати поступові етапи досягнення цих стандартів протягом декількох років окремо для кожної категорії населення. З огляду на це, в основу розрахунку допомог необхідно закласти не прожитковий мінімум, як це визначається в чинних соціальних законах, а соціальні стандарти.

1. Политика доходов и качество жизни населения / Под ред. Н.А. Горелова. – СПб.: Питер, 2003. – 653 с.
2. Соціальні стандарти та соціальні гарантії: теоретичні аспекти, проблеми, світовий досвід: Монографія. – К.: ЦПСД, 2007. – 320 с.
3. *Шаульська Л.* Проблеми та напрям формування концептуальних засад соціальної держави // Україна: аспекти праці.– 2005.– №1. – С. 41–47.

Д.А. Ротар*

БОРОТЬБА З РЕЙДЕРСТВОМ ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Однією з найбільш небезпечних негативних тенденцій, які спостерігаються в економіці України на сучасному етапі її розвитку, є явище, яке отримало умовну назву «рейдерство». Незважаючи на те, що в Україні воно спостерігається вже тривалий час, до цих пір немає його правового визначення та оцінки, що робить неможливим притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють рейдерські дії, та офіційну ідентифікацію того чи іншого процесу як рейдерського.

Відомо, що через ганебні процеси незаконного привласнення чужого бізнесу пройшла економіка майже всіх розвинених країн світу, страждають від неї й країни, що розвиваються. Однак, в Україні це явище набуло особливого цинізму й агресії. Протягом останніх років рейдерство в нашій державі перетворилося на справжню суспільну катастрофу, яка не тільки загрожує розвитку економіки та спричиняє колапс правової системи, а й робить сумнівним перспективи існування та розвитку приватного середнього та малого бізнесу. Дослідженням проблеми рейдерства в економічних процесах України займаються вітчизняні науковці С. Москаленко, З. Варналій, І. Мазур, О. Беліков, Є. Солодко та ін. [3].

Метою даної роботи є обґрунтування рейдерства як негативного чинника самоідентифікації українського суспільства та відстеження можливих шляхів боротьби з ним.

---

* студент Буковинської державної фінансової академії

У сучасному розумінні рейдерство – це недружнє поглинання компаній і перерозподіл власності та корпоративних прав. В Україні воно здійснюється не у виробничих цілях, а у спекулятивних: підприємства захоплюються найчастіше заради дорогої нерухомості. Ознаками початку захоплення можуть бути: перевірки різними органами з питань, що стосуються установчих документів, «очорнення» репутації компанії з метою зниження вартості її акцій тощо. Головною ознакою рейдерства є його зв'язок з адміністративним ресурсом: правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, вищими органами державної влади. Важливе значення при таких захопленнях мають міноритарні акціонери, тобто такі, що володіють невеликим пакетом акцій підприємства і які досить часто не отримують ніякого доходу з них, а тому, не вагаючись, передають їх рейдерам шляхом продажу або передачі в управління за дорученням [1; 2].

Першопричиною та основним чинником попиту на рейдерські послуги вважається початок активного та «глобального» процесу поділу власності. Активно допомагає розвитку рейдерства корупція у виконавчій і судовій системах, неврегульованість українського законодавства, низька дисципліна його виконання. І, як наслідок, всі ці чинники спричинили жвавий розвиток місцевих і сусідських рейдерських компаній в Україні [2].

Головними негативними наслідками рейдерства в Україні є:

- негативний вплив на підприємницький клімат;
- дестабілізація роботи вітчизняних підприємств;
- руйнування трудових колективів і соціальні конфлікти;
- формування несприятливого інвестиційного клімату та міжнародного іміджу країни загалом [1].

Про рівень рейдерства в нашій державі та його вражаючі масштаби свідчать такі факти:

- в Україні діє 35–50 спеціалізованих рейдерських груп, які складаються з досвідчених юристів та економістів;
- рейдерство набуло системного характеру, кількість захоплень сягає 3000 на рік;
- результативність рейдерських атак – понад 90%;
- щорічний обсяг сегмента поглинань і злиттів (без приватизації) складає майже 3 млрд. дол. США;
- середньостатистична норма прибутку рейдера складає близько 1000%;

- українське рейдерство має відчутну кримінальну складову: протиправні дії чиняться із залученням збройних формувань, а подекуди – навіть співробітників правоохоронної системи тощо [1; 3].

На даний час загальновизнаним фахівцем із рейдерства в Україні є Геннадій Корбан, власник компанії «Славутич-Капітал». Має репутацію досвідченого рейдера й колишній директор юридичної фірми «Портнов і партнери» та впливовий чиновник Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку, а нині депутат Андрій Портнов. Проте лідером серед українських рейдерів безперечно є Ігор Коломойський зі своїм дітищем – групою «Приват». Саме вона є ініціатором багатьох рейдерських атак і практично жодна з них не відбувається без участі Геннадія Корбана та Андрія Портнова, які працюють на інтереси пана Коломойського [4].

Основними шляхами подолання рейдерства в Україні є:

1. Вдосконалення чинного законодавства.
2. Реформування судової системи з корегуванням процесуального права.
3. Підвищення культури підприємництва: прозорі конкурентні відносини, підтримання ділової репутації суб'єктів господарювання.
4. Вдосконалення податкової системи [2].

Отже, катастрофа рейдерства набуває в Україні загальнонаціонального масштабу. Воно залишається безкарним з боку держави. Така ситуація стала можливою через бездіяльність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади щодо усунення рейдерської загрози та відсутність рішучих дій із захисту прав власників. Тому необхідно виробити державну стратегію боротьби з цим ганебним явищем. Подолання рейдерства призведе до зниження темпів розвитку тіньового сектора та залучення іноземних інвестицій в українську економіку, що сприятиме розвитку її малого та середнього бізнесу, а також самоідентифікації України як держави з прозорими економічними відносинами.

1. Варналій З., Мазур І. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання // www.niss.gov.ua.

2. Москаленко С. Рейдерство: загальна характеристика, окреслення проблеми та шляхи боротьби // www.justinian.com.ua.

3. Основні передумови та шляхи подолання рейдерства в Україні // www.personal-plus.net.

4. Чміль В. Рейдери – це економічні бандити, що знищують робочі місця, середній та малий бізнес // www.vechirnij.kiev.ua.

Ю.М. Кулинич*

РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИТЕМИ ЯК ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Досягнення будь-якою державою головної мети – стійкого економічного зростання та забезпечення рівня належної соціальної справедливості – можливе лише за умови формування в країні ефективної податкової політики, створення надійної фінансової бази, забезпечення стабільного, вчасного та повного надходження платежів до бюджетів усіх рівнів. Питання реформування податкової системи України і на сьогодні залишається актуальним. Через податки реалізується основна дохідна частина бюджету, створюється інвестиційний клімат у країні, формується рівень життя населення. Дослідженню даних питань присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема Фролової Н.Б., Харитонові Н.К., Краснокутської Л.П., Жигаленко О.В., Габрук О.М., Луніни І.О. та інших. Необхідність перегляду податкового поля в нашій країні очевидна. Україна знаходиться на 174-ому місці з 175-ти країн світу за темпами просування податкових реформ, як наголошується в дослідженні Doing Business 2007 Світового банку і «Міжнародної фінансової корпорації» [4, 19].

Зауважимо, що Концепцію реформування податкової системи було схвалено Розпорядженням КМУ від 19 лютого 2007 р., яким зокрема було визначено завдання підготувати остаточну редакцію Податкового кодексу України. Відповідно до цього було затверджено склад Робочої групи з підготовки проекту закону. Мета Податкового кодексу – вироблення обґрунтованих, збалансованих ставок і принципів оподаткування, зменшення податкового тиску на бізнес з метою його активізації, спрощення податкового обліку і, відповідно, поліпшення адміністрування податків. Саме на це чекають сьогодні від розробників нового закону суспільство, суб'єкти підприємництва і, власне, державні інституції [1, 23].

---

* студент Буковинської державної фінансової академії

Міжнародний і вітчизняний досвід свідчить, що тільки чітко окреслене податкове законодавство має суттєвий вплив на реальну економіку. Раціоналізм у податковій системі означає об'єднання податків, що мають подібну податкову базу і платників податків. Передусім це стосується платежів за право користування природними ресурсами і акцизів на мінеральну сировину, відрахувань до державних позабюджетних соціальних фондів тощо. Раціоналізм передбачає й широту мислення: так, недоцільним є збереження податків, які дають незначні надходження. Скасовано такі безглузді побори, як збір за видачу оренди на квартиру, збір за участь у перегонах на іподромі тощо.

Раціоналізм – це й зменшення кількості податків і зборів. Варто зауважити, що Податковий кодекс передбачає зменшення «поборів» із 42 до 35 (в т.ч. 23 загальнодержавних і 12 місцевих) [3, 35]. Формування конкурентної економіки України є головним регулятивним пріоритетом для податкової системи. Саме тому передбачається звільнення від оподаткування продуктів для науково-дослідних робіт і результатів інтелектуальної власності, зареєстрованих в установленому порядку. Крім того, Податковим кодексом передбачається надавати право нараховувати амортизацію основних засобів із застосуванням методу прискореного зменшення залишкової вартості, а також інвестиційні пільги у вигляді інвестиційно-інноваційного кредиту.

У цілому Податковий кодекс передбачає збільшення обсягів інноваційно-інвестиційних пільг у 5 разів. Передбачається удосконалити механізм здійснення зарахування податку з доходів фізичних осіб, а саме зарахування податку до бюджету територіальної громади, що забезпечить задоволення потреб населення.

Податковий кодекс передбачає розширення податкової бази та зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування шляхом доповнення переліку місцевих податків і зборів, туристичний збір, збір за розміщення об'єктів грального бізнесу, будівельний збір.

Проведення податкової реформи в Україні неодмінно буде результативним. Буде створено сприятливий інвестиційний клімат, зменшиться тіньовий сектор економіки, а отже, і покращиться добробут населення. Можна висловити впевненість, що незабаром ми отримаємо сучасний, ґрунтовний документ, що суттєво поліпшить умови життя та виробничої діяльності людей, у якому зроблено серйозну спробу створити систематизований всеосяжний законодав-

чий акт, що визначає основи, принципи, загальні процедури й механізми оподаткування.

1. *Безкревна А.В.* Перспективи розвитку податкової системи і зарубіжний досвід // Формування ринкових відносин в Україні.– 2008.– №1. – С. 21–27.
2. *Борейко В.* Шляхи підвищення ефективності податкового та соціального законодавства // Економіка України.– 2007.– №9. – С. 30–37.
3. *Рижий І.М.* Основні проблеми податкового регулювання економіки в умовах глобалізації та шляхи їх подолання // Економіка та держава.– 2007.– №9. – С. 34–37.
4. *Снежко Е.* Фискальний фантом // Інвестгазета.– 2007.– №8. – С. 18–22.

В.Ф. Сухіна*

ВПЛИВ ОСВІТИ НА САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ СТУДЕНТСТВА В УКРАЇНІ

В умовах «космополітизації» процесу навчання молодь опинилася в ситуації невизначеності і вибору. У зв'язку з цим доцільно більш детально обговорити можливості освіти в процесах самоідентифікації українського соціуму. Будь-яке суспільство, яке піклується про своє майбутнє, має вирішувати позачергові освітянські проблеми, бо усі інші – економічні, політичні, соціальні тощо – є похідними і залежать від людей, зайнятих у цих та інших сферах, їх компетентності та духовності. Саме освіта (і середня, і вища) покликана запропонувати нові основи викладання навчальних дисциплін, спрямованих на формування національної самосвідомості молоді через органічне поєднання з українською історією, наукою, культурою. У межах нашої розвідки поняття «національна самосвідомість» ототожнюється з поняттям «самоідентифікація». Як зазначається в Державній національній програмі «Освіта України XXI століття», національна спрямованість навчально-виховного процесу полягає у «невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і національними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти найважливішим інструментом розвитку і гармонізації національних відносин».

---

* д.філос.н., професор, завідувача кафедри філософії та природничих дисциплін Харківського гуманітарного університету "Народна українська академія"

Сучасна епоха глобалізації кваліфікується деякими західними авторами як «постнаціональна ера», у якій система національної освіти стає «ефемерною, вже неадекватною, анахронічною і неможливою» (Енді Грін). Під сумнів ставиться майбутнє національної держави: як підкреслює Мартін Хабермас, для багатьох груп населення воно стає хибним видом єдності. Проте ми переживаємо перехідний період, і тенденції процесів, що відбуваються, не є однозначними. Диспропорції у рівні та темпах економічного розвитку, які зберігаються, а також бурхливі трансформації у 90-і роки ХХ ст. у Східній Європі та Росії знову роблять національно-державну ідею привабливою.

Хоча глобалізація згладжує національну ідентичність, важливо зберегти свою етнічну, культурну, релігійну та іншу різноманітність. Як влучно висловився австрійський кінорежисер Ульріх Зайдл, «одноманітність – прикмета примітивності». Ще не настав час, коли слід виховувати «просто людей», а не громадян своєї країни – з відчуттям патріотизму, національної та громадянської гідності. Тільки та людина може стати громадянином планети та любити увесь світ, яка пізнала любов до своїх рідних, до своєї малої батьківщини, до своєї рідної Вітчизни.

Формування національної самосвідомості однаково стосується і українців, і представників інших народів, які проживають у нашій державі. Представники усіх етносів мають пізнавати свою історію, традиції, звичаї, мову, культуру, формувати власну національну гідність. Це дає змогу через пізнання своєї історико-культурної спадщини пізнати глибинність взаємозв'язків кожного з них з українською нацією, її державою, переконатися, що саме українська незалежна суверенна держава охороняє національні права всіх громадян України. Зважаючи на процеси європейської освітньої інтеграції (Болонський процес), ми маємо виховувати у молоді і любов до Батьківщини, і планетарне мислення. Проте, як справедливо зазначив головний редактор часопису «Критика» Григорій Грабович, «лейтмотивом у критиці Болонського процесу є те, що він не враховує специфіки досвіду і надбань конкретної національної освітньої чи наукової системи».

Національно-духовне відродження України – різнобічний і складний процес, який повинен послідовно та грамотно проникати в структуру кожного навчального предмета, зокрема у філософію. Використовуючи в процесі викладання філософії історичний підхід,

ми постійно звертаємося, переважно, до філософської спадщини західних авторів, ігноруючи українських мислителів, їх життя, філософські погляди, духовну творчість. Чому так відбувається? Причин декілька, ось деякі з них:

- відсутність віри в українське майбутнє;
- відчуження від рідної нації;
- елементарне незнання свого минулого та лінощі у його вивченні.

Цілком природним є поглиблене вивчення в США американської філософії, в Китаї – китайської, в Японії, відповідно, японської, тобто коли вивчення філософії орієнтоване на досягнення не тільки загальнолюдської мудрості, але й, значною мірою, мудрості вітчизняної. Цілком несправедливо, що український державний стандарт з філософії для ВНЗ не передбачає необхідного вивчення української філософії. У минулі роки ще викладався на деяких факультетах курс «Історії філософії України». Зараз його вилучено із номенклатури обов'язкових навчальних дисциплін. В умовах постійного скорочення аудиторних занять це є сигналом до ігнорування вітчизняної філософської думки взагалі. Під вітчизняною філософською думкою варто розуміти і українську, і російську філософію, яка має деякі загальні риси, свої особливості, а в цілому є проявом різних культур, що мають різні мови та історію.

Національна спрямованість навчально-виховного процесу сприятиме більш конкретному сприйняттю курсу «Філософія», формуванню у студентів незалежно від національності особистісних рис громадян української держави, духу толерантності, базуючись не на протиставленні за мовою, релігією або будь-якою іншою ознакою, а на солідарності, терпимості й умінні слухати одне одного. Творчопошукові, дослідницькі, наукові роботи, роботи-роздуми з національної тематики привчають студентів не тільки мислити, робити науково обґрунтовані висновки, а й усвідомлювати себе часткою свого народу.

О. Глеба*

СІМ'Я ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

В останні десятиліття відбувається інтенсифікація процесів, в яких проявляється особлива значущість сім'ї як соціального інституту. Значення сім'ї у вихованні дитини неможливо переоцінити, адже саме тут формуються її перші уявлення про життя, ціннісні орієнтації, соціальні установки.

Від сімейного виховання дитини залежить, чи стане вона в майбутньому повноцінною особистістю. Особлива увага до сім'ї виникає у зв'язку з проблемами, пов'язаними з вихованням дітей. Сім'я як соціальний інститут перебуває у стані гострої кризи, що, негативно впливає на виконання нею основних функцій.

За даними Державного комітету статистики України кількість розлучень за січень місяць 2008 р. склала 13258 одиниць, Найкритичніша ситуація склалася у Донецькій (1312), Дніпропетровській (977) та Харківській (805) областях.

В Україні налічується 10,3 млн. молоді віком від 15 до 28 років, що складає 19,1% загальної кількості населення. Понад 50% молоді перебуває в шлюбі або була в шлюбі. Є молодь, яка готується до шлюбу.

Отже, питання шлюбно-сімейних відносин хвилюють молодь: як зберегти сім'ю, запобігти сімейним чварам, як виховувати дітей. Зокрема одним із актуальних питань є самоідентифікація дитини в різних аспектах життєдіяльності родини. Метою дослідження є встановлення впливу сім'ї на процес самоідентифікації дитини.

Самоідентифікація дитини, що зростає у сім'ї, має зовнішню і внутрішню спрямованість. Перший напрямок пов'язаний з відповіддю на запитання «Хто я є?», із з'ясуванням, фіксацією свого місця в системі соціально-психологічних, моральних відносин з батьками, ставленням до старших членів родини і планування свого майбутнього. Другий, змістовний аспект, має внутрішню спрямованість. Він відображає почуття, усвідомлення себе, як особистості, приналежність до єдиної психологічної цілісності.

---

* студентка Українського гуманітарного інституту

Раціонально-пізнавальний аспект ідентифікації дає змогу дитині усвідомити деякі власні риси, властивості та якості, які притаманні батькам, наслідувати рольові моделі, особливості поведінки, риси способу життя сім'ї, традиції родини, іноді релігійні вірування тощо.

Фінський педагог Ю. Хамяляйнен виділяє стадії розвитку родини: етап формування родини; родина, що чекає дитину; родина з дитиною дошкільного віку; родина школяра; родина з дитиною старшого віку; родина з дорослою дитиною, що входить у світ; родина середнього віку; родина похилого віку. При цьому автор визначає особливості функцій батьків і дітей.

Успішність соціальної роботи з молодістю сім'єю забезпечується завдяки врахуванню типу сім'ї. Адже кожна сім'я, яка належить до того чи іншого типу, має свої особливості, а значить потребує різних видів соціальної допомоги, застосування певних форм і методів роботи. До таких типів належать сім'ї, які виховують єдину дитину, багатодітні сім'ї, неповні сім'ї.

Значна частина сучасних сімей припускається помилок у вихованні дітей. Родини, які продукують так званих педагогічно занедбаних дітей, можна поділити на три групи: педагогічно неспроможні, педагогічно пасивні та антипедагогічні.

Опитування студентів Українського гуманітарного інституту дало можливість з'ясувати, що для 82% студентів мікроклімат у сім'ї мав вирішальне значення для формування психологічної рівноваженості; 54% студентів відчували недостатність батьківської уваги. Серед студентів, які виховувались у неповній сім'ї, 86% відзначали глибокі страждання та психологічний надлам. Серед юнаків у таких сім'ях 75% опитуваних відчували надмірну опіку матері, що у багатьох випадках мало небажані наслідки у формуванні їхнього характеру.

Для того, щоб діти виховувалися працьовитими, бережливими та турботливими, слід дотримуватися таких правил:

- вести здоровий спосіб життя, бути гарним прикладом для дітей;
- залучати дітей, у мірі їх можливостей, до ведення домашнього бюджету;
- привчати дітей не заздрити одноліткам, батьки яких мають більші можливості, не хвалитися перед іншими дітьми заслугами своїх батьків;
- перевіряти здачу при покупках до тих пір, поки діти не навчаться розумно витратити кишенькові гроші;

- виховувати дітей у національному дусі, на основі народних традицій;
- працювати разом з дітьми, передаючи їм життєвий досвід ведення домашнього господарства;
- не платити дітям за виконання обов'язків. Особливо шкідливою є матеріальне стимулювання успішності.

Отже, сім'я є основним інститутом самоідентифікації українського суспільства. Саме тут закладається духовний стрижень особистості, основи її моралі, самобутність національного світовідчуття, світорозуміння ментальності. Батьки як головні вихователі відповідальні перед власною совістю, народом, державою за долю дітей, їх моральну зрілість, вихованість із позиції добра, гідності та людяності.

Кожен батько і кожна мати повинні добре розуміти, кого вони хочуть виховати у власній дитині, подбати про створення міцної сім'ї, адже яка сім'я – така й держава.

1. *Аметова Е.Р.* Про значення сім'ї у формуванні вільної особистості дитини // Педагогіка і психологія.– 2006.– №2. – С. 36.
2. *Антоненко М.О.* Сімейні стосунки первинна детермінанта формування самосвідомості в підлітків // Педагогіка і психологія.– 2001.– №3–4. – С. 38.
3. *Зверев О.Л.* Семейная педагогика и домашнее воспитание. – М.: Академия, 2000.
4. *Печенко І.П.* Окремі концептуальні положення соціалізації особистості в дошкільному дитинстві // Педагогіка і психологія.– 2006.– №3. – С. 19.
5. *Шульга М.* Етнічний довідник понять та термінів. – К., 2000.

О.І. Горшко*

ГЕНДЕРНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ: ПЕРЕНЕСЕННЯ «СТАРОГО БАГАЖУ» У НОВУ СОЦІАЛЬНУ РЕАЛЬНІСТЬ?

Соціальні, культурні, економічні та інші наслідки сучасного технологічного перевороту, що відбуваються у світі до шляху до інформаційного суспільства, починають усвідомлюватися й вивчатися тільки тоді, коли вони проявляються на рівні повсякденності, рівні

---

* д.філол.н. РФ, професор, завідувача кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут"

звичайного життя. Не будучи теоретично осмисленими, соціальні й культурні процеси, пов'язані з інформатизацією й «інтернетизацією», багато в чому залишаються поза полем вивчення, і ми зіштовхуємося тільки з їхніми наслідками. Тому настільки важливо спробувати осмислити феномен Інтернету саме зараз, коли він за своєю вагомістю й впливом на розвиток суспільства та науково-технічний прогрес став знаковим символом нашого часу – епохи інформаційного суспільства й культури постмодерну. У цих умовах надзвичайного значення набуває проблема своєчасного й адекватного осмислення змін, що відбуваються в нашій країні до шляху до інформаційного суспільства.

На цей момент у соціальній парадигмі наук Інтернет посідає одне з ключових місць за ступенем впливу на процес розвитку людства. Ґрунтуючись на цій ідеї, вчені вважають науково обґрунтований соціологічний аналіз Інтернету і його ролі в житті сучасного суспільства актуальним завданням для сучасної соціології (Аладишкіна, Біккулов, Бондаренко, Калашнікова, Коноплицькій, Коритникова, Михайлов, Рунов, Прохорова, Путилова, Чугунов, Шеремет, Щербина). При цьому дослідники Інтернету зазначають, що Мережа породила новий вид віртуальної реальності, яка має величезний соціо-відтворюючий потенціал. Цей потенціал вимагає всебічного дослідження і основне онтологічне питання (вивчення Інтернету в соціально-філософському знанні) трансформувалося в проблему: яким чином Інтернет здатний породжувати або трансформувати соціальну реальність?

С.В. Бондаренко зазначає, що «...розвиток технологій створює й новий вимір соціального середовища. Це вимагає зміни шляхів осмислення соціальних процесів. При цьому необхідно переосмислити як мінімум п'ять ключових аналітичних понять: соціальні інтеракції, соціальні зв'язки, соціальна навігація, ідентичність та емпіричний досвід».

Аналітики зазначають, що перехід до інформаційного суспільства супроводжується розвитком соціуму за «особистісним вектором» – через поглиблення та розвиток ідентичності й автентичності, співвідношення різних типів ідентичностей у діалозі й поліфонії різноманітних явищ, культур, світосприймаль, явищ і процесів, не враховувати які неможливо. І в цих умовах гендерний самоідентифікаційний зріз дослідження диктується потребою сучасного світорозуміння. Особливо важливим став облік всіх цих чинників на тлі за-

гальнопланетарного процесу переходу від патріархальної культури до біархатної (де чоловіча й жіноча частини в суспільному житті будуть збалансовані). Україна за умови, що буде розвиватися в загальному руслі світового співтовариства, не є винятком. Вважається, що «гендер повинен стати певним «маяком», індикатором того, що не можна допускати, у якому напрямку далі не можна йти, повинен стати основою культурних, етичних цінностей створюваного суспільства».

Теоретичний аналіз робіт у даній галузі показав, що сьогодні повсюдні відбувається перетворення базової структури самоідентифікації особистості (Барнс, Сулер, Текл), при цьому чітко фіксується тенденція, що у світі, де відбуваються настільки неконтрольовані й безладні зміни, люди схильні групуватися навколо первинних джерел ідентичності: релігійних, етнічних, територіальних, національних, гендерних. У глобалізованому суспільстві, пронизаному інформаційними потоками і різноманіттям комунікацій, пошук ідентичності, колективної або індивідуальної, приписаної або сконструйованої, стає фундаментальним джерелом генерування соціальних значень. При цьому проблематика, що вимагає наукової рефлексії, насамперед пов'язана з розвитком Інтернету як простору соціальних комунікацій і має бути сформульована на трьох рівнях: на рівні особистості, групи та суспільства. Так, на особистісному рівні з'являється проблема, що проявляється далі й на груповому, і на соціоетальному: мова йде про розмивання ідентичності під впливом Інтернету. Багато в чому ігрова, карнавальна стихія Мережі, її анонімність, небачено раніше безліч можливостей для вступу у віртуальні стосунки в різних ролях і під різноманітними масками, спілкування тільки вербально за допомогою електронних текстів призводить до втрати здатності самовизначатися, ідентифікувати себе з тими соціальними групами та спільнотами, в які реально включена особистість (цікаво, що у плані гендерних аспектів одна з найбільш стабільних складових соціальної ідентичності – гендерна – у просторі Інтернет-комунікацій втрачає свою стійкість. Все частіше й частіше дослідники фіксують зміну гендеру (перемикання) (gender-switching), а гендерологи звертають увагу на множинність гендеру і його перформативність в цілому. У зв'язку з цим постає низка питань:

- Яким чином репрезентується гендер, і як на цю презентацію впливає мова спілкування у Мережі (зокрема теорії про різний рі-

вень вираження андроцентричності мови)?

- Які гендерні персонажі можна створити в Мережі? Які культурні джерела можуть бути для цього використані (наукова фантастика, міфи, казки тощо)? Як цьому сприяє наявне програмне забезпечення у віртуальних світах, іграх, чатах, ICQ тощо?

- Які способи «виконання» множинних гендерів у Мережі?

- Умови, коли зміна або маскування гендеру, сконструйоване за допомогою текстів, «вдається», а коли ні й чому?

- Як віртуальний гендер змінюється залежно від ситуації його використання у Мережі (тобто у зв'язку з форматом комунікації, її синхронністю / асинхронністю, типом комунікативної мережевої платформи, тобто конференція, персональні сторінки, чати, форуми, віртуальні ігри тощо)?

- Як впливає анонімність на її учасників (або її наявність априорі), на конструювання та прояв гендера у Мережі?

- Які можуть бути психологічні та культурні наслідки від гендерних експериментів у Мережі, і як у цілому це впливає на нове бачення гендеру *sue generis*?

- Як поява й поширення відео-технологій впливає на конструювання гендерної віртуальної ідентичності?

Цей перелік питань є відкритим і має бути поповненим вже незабаром.

І.В. Нікітіна*

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ТА ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІФЦЯ

Гендерні стереотипи, як узагальнені уявлення про чоловіків і жінок, виявляються, насамперед, як гендерно-рольові стереотипи, які стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи їх тендерних рис. Навчання і виховання молоді нині значною мірою ґрунтується на

---

* к.психол.н., доцент Київського національного університету харчових технологій

статеврольовому підході, який обмежує розвиток особистості та її професійну самореалізацію рамками традиційних гендерних ролей.

Такий підхід демонструє протилежність ділових стилів, способів вирішення проблем, розходження в прийомах організації роботи тощо. У той же час нові завдання підготовки кваліфікованих фахівців, здатних працювати в умовах швидких соціально-економічних змін, формування особистості із системою європейських цінностей і гендерною свідомістю загострюють суперечності між патріархальними стереотипами та реальними гендерними відносинами у сучасному українському суспільстві.

За останні п'ять років відбулися значні зміни в аналізі й інтерпретації професійної самоідентифікації чоловіків і жінок. Сучасні дослідження [2] свідчать про схожість їхньої мотивації ділового життя, яка виключає такі цінності: успіх, кар'єру, фінансову стабільність, професіоналізм, незалежність, підприємництво, управління, інтеграцію, служіння, авторитет, владу. Однак, чоловіки більш схильні до авторитарності, жінки – до демократичності в роботі.

Чоловікам притаманний технократичний, жінкам – емоційно-егоїстичний стиль професійної діяльності. Чоловічий стиль спілкування свідчить про прагнення до соціального домінування й незалежності, жіночий – до взаємодопомоги, партнерства і співробітництва. Чоловіки легше сприймають новації, жінки уважніші до деталей. Жінки відрізняються більш високим почуттям відповідальності й дисциплінованістю, стратегія їхньої ділової поведінки характеризується меншою амбіційністю й непередбачуваністю. Жінки – кращі менеджери, ніж чоловіки, тому що вони частіше й ефективніше комбінують різні управлінські стратегії: кооперативні, індивідуальні, альтруїстичні, і взагалі вміють поводитися і як чоловік, і як жінка. У чоловіків раціональність і простота – головні критерії правильності рішень. Вони ігнорують емоційну напруженість діяльності, швидко вирішують проблему в цілому, орієнтуються на владу й обмін послугами.

Для чоловіка результат важливіший за процес, для жінки – навпаки. Головний критерій правильності рішення для чоловіка – позитивні людські взаємини. У той же час дослідники виділяють спільну причину, що стоїть на заваді у побудові кар'єри чоловіків і жінок. Це – брак професіоналізму. Решта причин є гендерно врізними: для чоловіків – недостатній рівень освіти, для жінок – наявність сім'ї та

дітей. Жінки не здатні розділяти своє особисте й професійне життя в емоційному плані. І щаслива, і нещасна жінка працює гірше, у той час як щасливий або нещасний чоловік на роботі здатний відключитися від своїх особистих проблем, а в приватному житті забути про роботу.

Трансформація суспільства, сучасна система навчання на основі модульних технологій здійснюють свій вплив на розвиток професійного потенціалу жінок і чоловіків [4]. Нами було проведено соціо-психологічне дослідження (2005–2008 рр.) з метою визначення слабких і сильних якостей ділових жінок і чоловіків. Використовували тест на визначення маскульності-фемінінності, методику з'ясування власних обмежень і можливостей, тест «Ви самі» та інші. В дослідженні брали участь чоловіки й жінки в рівному співвідношенні віком від 18 до 47 років.

Цікавим виявився факт, що у респондентів-жінок домінують риси характеру, які більше притаманні сильній половині суспільства, а саме серйозність, рішучість, впевненість, сміливість, відповідальність. Також 65,5% жінок мають розмиті особисті цінності, що змушує сумніватися, бути невпевненою у своїх рішеннях, методах управління. У 70% чоловіків недостатньо навичок вирішувати проблеми, у них недостатньо розвинені стратегії, необхідні для прийняття рішень. 60% чоловіків і 85% жінок мають проблеми з формуванням колективу, підвищенням ефективності роботи груп. Було встановлено, що і жінки, і чоловіки не використовують застарілі, негуманні, недоцільні методи керування. Дані дослідження свідчать, що успішні у професійній самореалізації фахівці незалежно від статі здатні керувати собою, мають чіткі особисті цілі, саморозвиваються, мають вплив на оточуючих, вміють навчати. Крім того, мають також однакові слабкі риси: розмитість особистісних цінностей, недостатньо розвинені навички неординарно вирішувати проблеми, здатність формувати колектив.

У дослідженні 53% респондентів були студентами різних курсів і різних спеціальностей Національного університету харчових технологій і Національної академії управління. Досвід творчого застосування автором модульної технології навчання дозволяє зробити висновок, що ця технологія має значний розвивальний потенціал у плані професійної самореалізації. Вона спонукає студентів обох статей виявляти суб'єкту активність, самостійність, персональну відповідальність за свої рішення й вчинки, формує мотивацію успіху

[3].

Модульно-рейтингова система навчання сприяє формуванню активності, цілеспрямованості, здатності ризикувати, оперативно приймати рішення, шукати нестандартні підходи у роботі та інших рис, важливих для рівноправного успіху жінок і чоловіків у професійній самореалізації.

1. Болонський процес та вища освіта в Україні: Зб. метод. матеріалів та рекомендацій. – Х.: Вид-во ХЕПУ, 2006. – 836 с.

2. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві // Матеріали досліджень, проведених в межах виконання Програми розвитку ООН в Україні «Програми рівних можливостей». – К.: Компанія ВАІТЕ, 2007. – С. 42–47.

3. Нікітіна І.В., Редько О.В. Вплив чинників сучасної системи навчання на розвиток індивідуально-гендерної стратегії професійної самореалізації // Філософія. Психологія, Педагогіка: Вісник НТУУ «КПІ». – 2007. – №3. – С. 111–116.

С.П. Плечко*

4. Основи теорії гендеру: Навч. посібник. – К.: К.І.С., 2004. – 536 с.

ГЕНДЕРНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ: СТЕРЕОТИПИ, ТЕНДЕНЦІЇ, МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Гендерна самоідентифікація як проблема в усіх її проявах надзвичайно цікава та актуальна і потребує глибокого осмислення поза існуючими соціальними міфами та стереотипами, що відтворювало людство на шляху свого розвитку.

Так сталося, що поки у суспільстві точились суперечки про право на існування жіночого питання, що досліджувалося в рамках фемінізму, світова наука зробила якісний крок вперед і подарувала нам гендерні дослідження. Тому можемо констатувати, що до початку третього тисячоліття гендерні дослідження сформувалися як наука, яка пройшла вже майже тридцятирічний шлях від теоретичного осмислення досвіду жіночого спрямування нової хвилі (60–70 роки ХХ ст.) до сучасних філософських міркувань. У 80-ті роки ХХ ст. на-

---

* к.філос.н., доцент Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

мічається перехід від аналізу патріархату до аналізу гендерної системи. Відбувається поступовий перехід від акцентування «додавання жіночого чинника» до аналізу того, як гендер існує, конструюється і відтворюється в усіх соціальних процесах. До недавнього часу наука, що розвивалася чоловіками, не бачила взагалі тут ніяких проблем. Саме тому вважається, що ця проблема нав'язана «жіночим рухом». Розвиток досліджень окреслив як складність у розумінні гендеру, так і різноманітність методів дослідження гендеру. Одним із найбільш поширених є розуміння гендеру як соціальної конструкції, в межах якої розглядаються конструювання гендеру через різні інститути соціалізації, культуру, поділ праці.

В межах цього підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між чоловіками та жінками, яка визначає їх стосунки не тільки в сім'ї, але і в основних інститутах суспільства.

У межах жіночих досліджень гендер розуміється як ідеологічний конструкт і як суб'єктивність у визначенні жіночої природи та жіночої ролі в суспільстві. Найбільш плідним у філософських дослідженнях виявився аналіз гендеру як культурної метафори, це – процес розгадування метафор, викриття їх прихованої логіки.

В українській мові аналога слова «гендер» немає. Найбільше за значенням йому відповідає слово «рід». Гендер – це характеристика соціальної (а не біологічної) приналежності до певного виду осіб, уявлення кожного індивіда про рольові характеристики та особливості поведінки тієї групи індивідів, до якої він належить.

Гендерна самоідентифікація – це категорія якісно нового рівня усвідомлення суті проблеми. Гендерна рівність – це питання справедливості та прав людини, а не чийсь примхи. Розвиток демократії в країні неможливий без впровадження гендерної рівності. Тим-то актуальною є гендерна експертиза всього законодавства. Але закони мусять працювати, а не лише декларуватися.

Завдяки певним об'єктивним передумовам, що існують в інформаційному просторі сьогодні, проблема гендерної самоідентифікація як в Україні, так і у світі давно вже стала однією із дискусійних тем для соціологів, психологів, політологів, філософів і культурологів, а також, набула широкого вжитку у непрофесійних колах, як через специфічність звучання, так і через складність конструкції.

Та, на жаль, така пильна суспільна увага акумулює не тільки істинність знань, але й привносить у розуміння процесів гендерної самоідентифікація багато хибних соціальних стереотипів і, які

створюють неможливість істинного розуміння проблеми і навіть ускладнюють пошук можливостей їх вирішення. Авторитетні твердження, поза науковою відповідальністю, відтворюють сьогодні нові псевдонаукові напрямки, які виникають на стику теоретичної науки і наукової фантастики та відтворюють таким чином гендерну міфологію, яка вже частково заволоділа суспільною свідомістю й адміністративним мисленням. Міфи та стереотипи, на жаль, не люди, днів народження не мають і завжди створюються в міру необхідності, але з безсмертним для них парадоксом: чим примітивніший міф чи стереотип, тим довше та надійніше він приживається. Актуалізація теми сучасної міфотворчості та стереотипів у гендерній самоідентифікації сприяють також надзвичайно щедри публікації.

Гендерна стереотипізація існує в будь-якому суспільстві, хоча її зміст не є незмінним. Формування та розвиток гендерних стереотипів можливий лише за безпосередньої та тривалої взаємодії групових суб'єктів – чоловіків і жінок.

Виділяють кілька груп **гендерних стереотипів**:

- подолання невинного ставлення до фемінізму;
- стереотип образу чоловіків «активно-творчі» та образу жінок «пасивно-репродуктивне джерело»;
- стереотип статево-рольової поведінки та її розподілу між чоловіками та жінками;
- специфіка стереотипу змісту праці.

Схеми стереотипів:

- стереотип призначення жінки;
- стереотипна думка про те, що у суспільстві слід спочатку підняти економічний добробут, а вже потім дбати про розвиток гендерної рівності;
- панує переконання: проблема торгівлі людьми – це проблема передусім «легковажних» жінок;
- побутує думка, що активна жінка у сфері прийняття рішень – є неповноцінною як жінка. Проблема гендерного ідеалу – жінки завжди перебувають у «колоніальній тіні» чоловічого суспільства.

Існуюча різноманітність підходів до проблеми гендеру, а також наявність певної кризи в розробці теорії є свідченням ступеня її розвиненості та теоретичної глибини. Використання гендерного підходу надає широкі можливості для переосмислення культури. Необхідно усвідомлювати, що це не просто нова теорія, а теорія, прийняття якої передбачає зміну ціннісних орієнтирів і перегляд бага-

тьох усталених уявлень.

1. Берн Ш. Гендерна психологія. – СПб., 2001.
2. Джейс Ф.Л. Самоисполняющиеся пророчества: гендер с социально-психоло-

О.В. Галанець*

гической точки зрения // Сексология. – СПб.: Питер, 2001. – С. 144–161.

3. Клецина И. Гендерна социализация. – СПб., 1998.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ ТА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Наприкінці ХХ ст. відбулися значні зміни в історичному, міжнародно-правовому статусі України. У 1991 р. народ України реалізував своє право на самовизначення, у 1996 р. прийнято Конституцію.

Розпочався новий етап розбудови правової державності. Проголошено пріоритет людини над державою. Закріплено рівність прав і можливостей жінок і чоловіків, що має важливе значення та є об'єктивною умовою для розбудови громадянського суспільства, в якому людина, її життя й здоров'я, честь і гідність є найвищою соціальною цінністю.

Сьогодні є дуже важливою проблема законотворчого процесу щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків як невід'ємної складової загальних прав людини. Тому на часі концептуальне визначення чітких орієнтирів гендерної політики та мобілізація національних зусиль на розроблення й втілення програм щодо розширення доступу жінок до основних державних ресурсів.

Вже після проведення IV Всесвітньої конференції щодо становища жінок (1995 р.) та Спеціальної сесії ГА ООН «Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками й жінками, розвиток і світ у ХХІ столітті» в Україні досягнуто певних позитивних зрушень. Розпочато здійснення гендерних перетворень, визначення певних напрямів утвердження гендерної демократії. Зростає громадська активність жінок. Організований жіночий рух став важливою складовою суспільно-політич-

---

* аспірантка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ного життя в державі. Консолідації жіночого громадського руху сприяло утворення в 1999 р. Національної ради жінок України.

Відбулися помітні зміни в законодавчій сфері, прийнятті важливих рішень щодо становища жінок. Конституцією України (ст. 24) гарантоване забезпечення рівності прав жінки й чоловіка, а також створення необхідних умов для поєднання жінками професійної сфери й материнства.

Україна приєдналася до низки міжнародних договорів і конвенцій [8–14] та намагається дотримуватися положень щодо взятих на себе зобов'язань.

Та все ж у свідомості населення ще залишається стійкою тенденція пов'язувати «чоловіче» з культурним, а «жіноче» з природним, обмежуючи таким чином принцип гендерної рівноправності. Реальна ситуація в цілому не відповідає правовим нормам. Відсутній комплексний державний підхід щодо утвердження гендерної рівності у структурі органів влади та управління, що суттєво перешкоджає позитивним перетворенням у суспільстві. Спостерігається значне відчуження жінки від системи прийняття рішень.

Самоорганізація життя українського суспільства на демократичних засадах потребує нового змісту всієї системи соціальних норм, що регулюють нові суспільні відносини, а також вдосконалення тих, що історично себе виправдали. З-поміж цих норм визначальне місце займають правові норми як важливий чинник регулювання міжстатевих взаємин у суспільстві. Тому в Україні нині триває процес законодавчого закріплення змін у гендерних відносинах.

Незважаючи на те, що на законодавчому рівні жодних дискримінаційних положень стосовно жінок в Україні немає, існуюча система заходів захисту прав жінок та чоловіків не відповідає сучасним економічним реаліям, практично відсутні механізми відповідальності за дискримінаційні дії щодо осіб обох статей.

Натомість у 2004 р. започатковано практику проведення парламентських слухань з гендерної проблематики. Перші слухання на тему: «Становище жінок в Україні: реалії і перспективи» відкрили низку питань щодо жіночого руху в Україні, а саме: проблема бідності, за межею якої опинились близько 80% жінок; гендерний розрив в економічній сфері; прояви дискримінації на ринку праці; зростання кількості представниць жіночої статі на важких і шкідливих роботах; погіршення репродуктивної функції жінок і чоловіків; поширення проявів насильства й жорстокості в родині, що стає передумовою

мовою збільшення проявів злочинності у суспільстві; збільшення міграції та зростання рівня торгівлі людьми; зменшення як абсолютних, так і відносних показників народжуваності; стрімке скорочення середньої тривалості життя населення тощо.

Двома роками поспіль, під гаслом «Проти насильства над жінками!» відбулися чергові слухання на тему: «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи». На порядку денному аналогічні питання. На новий рівень вийшла чоловіча проблематика, а саме: психологічне та фізичне насильство у житті чоловіків, захист їхнього здоров'я; неналежна збалансованість ролей чоловіка й жінки тощо. За результатами слухань прийнято ряд нормативно-правових документів, що регулюють гендерні відносини [1–7].

Очевидно, що в Україні є прояви гендерної дискримінації у відкритій чи прихованій формі, спрямовані на обмеження в правах і можливостях тієї чи іншої статі. Гендерна ситуація в країні потребує активізації гендерної політики, вироблення гендерної стратегії на всіх рівнях державного будівництва, введення гендерної складової в регіональні та загальнонаціональні програми розвитку. Особливо потребує змін система освіти та виховання шляхом впровадження гендерного підходу до навчального процесу.

Не менш важливою є потреба гендерного аналізу Державного бюджету України, що дозволить, зокрема, виявити і попередити ті підходи, що поляризують статеві відмінності та ведуть до гендерного дисбалансу й дискримінації. Бажано було б взяти позитивні заходи у сферах, де гендерний дисбаланс є найбільш відчутним.

Якщо Україна дійсно прагне йти шляхом утвердження як правова держава, законодавче забезпечення гендерної рівності жінок і чоловіків має бути обов'язковим.

1. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 №2866-IV // zakon1.rada.gov.ua.

2. Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 №1834 // zakon1.rada.gov.ua.

3. Про затвердження Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 №1849 // zakon1.rada.gov.ua.

4. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Указ Президента України від 26.07.2005 №1135 // zakon1.rada.gov.ua.

5. Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1999 №475-XIV // zakon1.rada.gov.ua.

6. Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 №1063-XIV // zakon1.rada.gov.ua.
7. Про підвищення соціального статусу жінок в Україні: Указ Президента України від 25.04.2001 №283/2001 // zakon1.rada.gov.ua.
8. Декларації тисячоліття ООН. Затверджена резолюцією 55/2 ГА ООН від 08.09.2000 // /www.un.org.ua.
9. Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція ООН // Збірка міжнародних договорів СРСР, вип. XXXVII. – М., 1983. – С. 26–36.
10. Про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний пакт від 1966 р. // Міжнародні договори України. – К., 1992.
11. Про громадянські й політичні права: Міжнародний пакт від 1966 р. // Міжнародні договори України. – К., 1992.
12. Пекінська декларація. Прийнята на IV Всесвітній конференції зі становища жінок від 15.09.1995 // zakon1.rada.gov.ua.
13. Політична декларація. Прийнята на XXIII спеціальній сесії ГА ООН під назвою: «Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток та мир у XXI столітті» // /www.un.org.ua.
14. Резолюція № 60/1 ГА ООН, «Підсумковий документ Всесвітнього самміту

Д.С. Черняк*

2005 року» від 16.09.2005 // /www.un.org.ua.

ГЕНДЕРНІ РОЛІ ОЧИМА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Українське суспільство 90-х років ХХ ст. характеризують як таке, що охоплено соціальною кризою, наслідками якої стали: зростання занепокоєності людей перспективою майбутнього, синдром недовіри, політична апатія, зневіра у нових суспільних ідеалах, незадоволеність і негативна самооцінка рівня життя, безпорадність і втрата впевненості у власних силах; зростання у населення проявів негативних емоцій; злам норм, традицій, колишніх стилів мислення та діяльності, ціннісна переорієнтація.

Нові соціально-економічні та політичні умови вимагали появи нової особи, здатної йти на ризик, відкритої інноваціям і змінам, рішучої, мобільної та енергійної, що прагне до збагачення особистого професійного, комунікативного, психологічного досвіду, здатна переборювати обставини, шукати шанси, такої, яка має високий життєвий тонус.

---

* к.соц.н., доцент кафедри гуманітарної освіти Київського економічного інституту менеджменту

Безумовно, соціальні реалії сприяють індивідуалізації як способу адаптації до соціальних зрушень, змушують людей розраховувати на власні зусилля та підтримку найближчого оточення у вирішенні нагальних життєвих проблем. Про це свідчать і результати національних щорічних моніторингових опитувань, що проводяться Інститутом соціології НАН України. Аналізу даних із середини 90-х років ХХ ст. і на початок 2000 р. свідчить про збереження найбільшого рівня довіри, що припадає на сім'ю та родичів (цілком довіряю відповіді 59,4% (1994 р.), 70% (1996 р.), 66,5% (2000 р.)) [3, 500].

Запорукою успішного подолання наслідків соціально-економічної кризи, пом'якшення стресів, викликаних нестабільністю суспільного життя є наявність у індивіда життєвих ресурсів: психофізіологічних, соціальних, культурних, економічних тощо. Набирають значення особистісні характеристики: мотивація досягнення, стресостійкість, оптимізм, вольові якості, впевненість у своїх здібностях, оперативність реакції, вміння навчатися; орієнтація на такі цінності, як: самостійність, незалежність, праця. Так, відповідаючи на питання: «Більшості людей, життя яких не склалося, просто не вистачає наполегливості, сили та волі», погоджуються 50,7% (1999 р.), 50,6% (2005 р.). Поступово зростає частка тих, хто вважає, що те як складається життя більшою мірою залежить від особи, ніж від зовнішніх обставин (7,5% (1999 р.), 10,7% (2002 р.), 12,8% (2005 р.)) [3, 495, 531].

Результатом соціальних змін стали не тільки ситуативне вимушене пристосування, але й «дезорганізація на рівні культурних приписів і дезорієнтація на рівні засвоєних особистих звичок» [4, 489]. Зазначені особливості розвитку країни позначилися на гендерній культурі суспільства.

Дослідники фіксують, що в суспільній свідомості укорінені стандартизовані уявлення щодо характерних рис чоловіка та жінки, моделей їх поведінки. Так, у праці Н.В. Лавриненко «Жінка: самореалізація в сім'ї та суспільстві (гендерний аспект)» (1999 р.) розкрито гендерно-рольові стереотипи та стереотипи гендерних рис. Зокрема, чоловік сприймається як сильний, схильний до занять спортом, неемоційний, стійкий, логічний, раціональний, об'єктивний, такий, що має розвинутий інтелект, активний, честолюбний, мало турбується про свою зовнішність, виконує роль годувальника сім'ї, має досвід сексуального життя, прагне до влади і лідерства, успіху. При описанні жінок використовуються такі характеристики: слабка, не-

схильна до занять спортом, турбується про свою зовнішність, виявляє прив'язаність до сім'ї, добродійна, емоційна та ніжна, легковажна, нелогічна, наділена інтуїцією, залежна, великою мірою потребує захисту, пасивна, полохлива, сором'язлива [1, 22–23].

Прагнення адаптуватися до наслідків соціальних змін, а також образ чоловіка та жінки, що тиражується ЗМІ (успішних, впливових, забезпечених), визначають формування уявлень про гендерні ролі. З метою виявлення поглядів молоді щодо гендерних ролей було проведено опитування студентів 1–2 курсів одного зі столичних вузів. Аналіз результатів опитування дозволяє говорити про збереження стереотипних гендерно-рольових очікувань. Чоловік сприймається як захисник, годувальник, що забезпечує добробут сім'ї, майбутнє своїх дітей, має престижну, високооплачувану роботу; мужній, сильний, хазяйновитий, розумний, з почуттям гумору, освічений, відповідальний, кмітливий, владний, цілеспрямований, впевнений. Жінка – добра, лагідна, чуйна, ніжна, співчутлива, терпляча, любляча, скромна, сором'язлива, розумна, освічена, вродлива, повинна приділяти увагу зовнішності, берегиня домашнього вогнища, що виховує дітей, піклується про членів родини, гарна господиня.

У відповідях дівчат простежується прагнення бути незалежною, самостійною, успішною, сильною, бо «слабка людина нічого не може досягти, а життя в наш час досить жорстоке». Схвально дівчата оцінюють можливість самореалізації, відкриття власної справи або допомоги чоловіку. Привабливим є образ «бізнес-леді», що самостійно себе забезпечує, визнається на рівні з чоловіками, є наполегливою, відповідальною, вміє долати перешкоди.

У відповідях дівчат можна зафіксувати бажаний образ чоловіка: «за ним, як за кам'яною стіною», бере частину хатніх обов'язків на себе, допомагає у вихованні дітей, добрий, лагідний, люблячий, надійний, вміє підтримати, ставиться до жінки з повагою, сприймає її як рівну.

Можна зробити висновок, що соціально-економічні зміни позначаються на статево-рольових стереотипах, проте патріархальні традиційні погляди залишаються пануючими.

1. Лавриненко Н.В. Жінщина: самореалізація в семье и обществе (Гендерный аспект). – К.: ВИПОЛ, 1999.

2. Основи теорії гендеру: Навч. посібник. – К.: К.І.С., 2004.

3. Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2005.

К.В. Ткачук*

4. *Штомпка П.* Социология. Анализ современного общества / Пер. с польск. С.М. Червонной. – М.: Логос, 2005.

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Самоідентифікація у всіх її проявах (як особистісна, так і соціальна) є найважливішою детермінантою становлення і збереження цілісності особистості, тому що людина, яка не усвідомлює своєї ролі у системі соціальних відносин (за статтю, віком, громадянською, етнічною, територіальною, професійною приналежністю) позбавлена будь-яких підстав не тільки своєї орієнтації в суспільстві, але й цілеспрямованого визначення життєвих стратегій. Особливо актуальною стала проблема самоідентифікації для молоді.

Так, самоідентифікація (центральний елемент самосвідомості, пов'язаний із відповіддю на питання «Хто Я?», із фіксацією свого становища в системі суспільних зв'язків) передбачає самовизначення особистості в соціальній системі координат, усвідомлення своєї солідарності чи відчуження відносно інших соціальних груп. В даному контексті підкреслюється суб'єктивне відчуття власної приналежності до різних соціальних спільностей, а також включення у свій внутрішній світ вже як власних цінностей і норм, що існують у середовищі, на яке зорієнтований суб'єкт. Кожна людина має власні характерні риси, що відрізняють її від інших людей. Усвідомлення, виокремлення цього набору рис чи інших індивідуальних характеристик, які відрізняються визначеною сталістю чи наслідуванням у часі і просторі, свого неповторного «Я» і є предметом особистісної самоідентифікації. В подальшому особистісне становлення індивіда, його успішна інтеграція в суспільство супроводжується процесом соціальної самоідентифікації. Соціальна самоідентифікація є основою для визначення життєвих стратегій у взаєминах із соціальним оточенням. Тобто у процесі соціальної самоідентифікації забезпечується взаємозв'язок між індивідуальною та суспільною

---

* студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

системами цінностей, особистість усвідомлює своє становище в суспільстві, визначає тип соціальних взаємозв'язків. Соціальна й особистісна сторони самоідентифікації взаємопов'язані між собою: соціальна самоідентифікація стимулює і спрямовує особистісну, а остання створює основу для першої. Найбільш важливим свідоцтвом наявності соціально-психологічної підоснови в самоідентифікації молоді є те, що вони у своїй більшості орієнтуються як на об'єктивні зовнішні ознаки приналежності до тієї або іншої групи (манери поведінки, стиль одягу, розмовна мова тощо), так і на суб'єктивне самовідчуття («вважаю або відчуваю» себе членом тієї або іншої спільності). Цілком можливо, що подібна межа відображає природний процес формування молодою людиною «Я – образу» як реального (що я є), так і ідеального (яким я хочу себе бачити) [1].

Молода людина, організуючи свою діяльність у соціальному просторі і часі, еволюціонує разом із суспільством. Трансформація пострадянського простору спричинила кардинальні зміни у соціально-економічному, політичному житті українського суспільства.

Так, після здобуття Україною незалежності, розвиток українського суспільства відбувається на фоні таких нових явищ, як:

- усунення інформаційного дефіциту, значне розширення меж інформаційного простору, наповнення його новою за змістом та ідеологічною спрямованістю інформацією, і, відповідно, розширення репертуару життєвих сценаріїв та діапазону поведінкових стилів;

- збільшення політичної, економічної, психологічної та сексуальної свободи, прав особистості на самостійний вибір засобів життєдіяльності та прийняття рішень;

- руйнування колишніх культурних утворень і повна відсутність, хоча б локальних, злагоджених і переконливих етичних, релігійних, політичних та інших нормативних систем, які регламентують соціальну поведінку та стан молоді.

Тому, розглядаючи процеси самоідентифікації української молоді, потрібно зауважити, що і в суспільній, і в індивідуальній свідомості молодих людей відбуваються зовсім різнопланові процеси.

Так, досить важливим є те, що кризь руїни попередньої ідеологічної доктрини в українському суспільстві прокладають собі шлях західні концепції соціалізації, які мають своєю світоглядною основою егоцентричну парадигму, спрямовану на піднесення індивідуальності особистості в структурі людських цінностей. Зростає значимість здатності особистості самостійно визначати власне «Я»,

покладаючись не на «очі інших», а на «прозорливість» власних, щоб віднайти в собі особливі, найбільш цінні для себе якості, механізм реалізації яких ще не випробуваний «суспільною практикою», які навіть можуть бути протилежними тим, що цінилися раніше. Ці якості не обов'язково є цінними для інших, але вони можуть надати можливість для самореалізації і визначення в суспільстві.

Так, наприклад, самовизначення молодого людини здійснюється через порівняння, ототожнення себе з певним ідеалом. Молодь в умовах сучасного суспільства не має змоги бути простим транслятором попередніх суспільних норм, оскільки її життєва перспектива принципово не буде повторенням досвіду їхніх батьків. Тому в даних конкретних соціологічних досліджень простежується тенденція ствердження українською молоддю власної індивідуальності, посилення внутрішньої детермінації поведінки. Це виявляється, передусім у тому, що індивід переносить значну частину своєї активності з «зовнішньої» діяльності на «внутрішню», спрямовану на формування власної мотивації і ціннісних орієнтації. Проте відсутність ідеалу призводить до кризи ідентифікації, коли людина втрачає усвідомлення свого призначення в суспільстві. Такий стан породжує почуття невпевненості і стурбованості, психосоматичні синдроми, депресії. Тому відсутність у молодіжній свідомості ідеалу часто замінюється поклонінням популярним кумирам шоу-бізнесу чи спорту, образи яких тиражуються ЗМІ, отже прикладом для наслідування стають цінності успіху, втілені в образі відомої людини [2].

Оскільки нові соціально-історичні реалії українського суспільства ще до кінця не відрефлексовані, то неможливо однозначно оцінювати зрушення в сучасній молодіжній свідомості.

1. *Стояно О.О.* Самоідентифікація студентства як процес самовизначення особистості в сучасному суспільстві 2004 года: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. – О., 2004. – 19 с.

2. *Ташенко А.К., Яковенко Ю.І.* Специфіка самоідентифікації молоді в умовах перехідного суспільства // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наук. праць.* – Х., 2001. – С. 459–465.

М.Г. Демченко*

МИСЛЕННЯ ЯК ОСНОВА ЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДИ

Давно відомо, що формування у молодіжному середовищі етико-психологічної самоідентифікації базується на соціальній взаємодії, тобто соціалізація створює психологічні механізми – імітацію, ідентифікацію. З. Фрейд стверджував, що імітація – це свідомий попит дитини копіювати певну модель поведінки. Зразками поведінки мають бути друзі, батьки, родичі. Ідентифікація – це засіб усвідомлення приналежності до тієї чи іншої спільноти. Крізь ідентифікацію дитина сприймає поведінку батьків, родичів, друзів, сусідів, їхні цінності, норми, зразки поведінки як свої власні. Таким чином, імітація та ідентифікація є позитивними механізмами, тому що вони спрямовані на засвоєння певного типу поведінки.

Більш того, Т. Парсонс і С. Бейлз визначали імітацію як процес, з допомогою якого засвоювалися специфічні елементи культури, знання, обрядів. Це внутрішнє засвоєння цінностей людьми, що передбачає процес соціального навчання.

Враховуючи те, що етика – це наука про мораль і моральність, можна стверджувати, що вона є здатністю особистості ідентифікуватися в нормативні психологічні установки, реалізуються завдяки мисленню. Це підтверджує думка Дж. Локка: «Наша думка визначає те, що ми є. А те, що ми є визначає те, що ми думаємо. Таким чином, вчинки людей найкраще відображають їхнє мислення». Як приклад можна привести одну із заповідей Апостола Петра:

«Що тільки істинно, що правда,
що справедливо, чисто, що люб'язно,
що достомовно, що тільки доброзичник
і пошана про це і помишляйте»

У цьому заповіті закладений найглибший етичний сенс, суть якого полягає у прагненні людини до високих моральних цінностей.

---

* к.і.н., доцент Київського економічного інституту менеджменту

Схожу думку висловлює і Б. Дизраелі: «Виношуйте великі думки, то-му що думки визначають той рівень на який ви спроможні піднятися».

Мислення як компонент психіки є основою вольового морально-етичного самоідентифікатора в усіх вчинках і прагненнях людини. З. Фрейд вважає, що ідентифікація – це не тільки ототожнення із суб'єктом, носієм ціннісного, творчого, але й рефлексивного, що є механізмом захисту, функція якого – захист від фрустрації, шляхом, знову ж таки, ототожнювання з будь-якою могутньою інстанцією, де особистість начебто вбирає у собі цінності і норми, приймаючи їх як власні і таким чином позбавляється від внутрішніх особистісних конфліктів. Насамперед, до цього потрібно віднести повагу особистості, людських прав, гідності, свобод, професійної компетентності.

Варто зазначити, що етико-психологічна самоідентифікація – це похідна від мислення. А що таке мислення? Психологія стверджує – мислення як досконало незалежний, самодостатній психологічний процес безпосередньо не існує. Але мислення неможливо відокремити від відображення, уваги, пам'яті, мови тощо. Виходячи з цього, мислення – це цілісна система розумових процесів, які мають продуктивний характер з відкриттям нового знання, нових проблем для їх ефективного вирішення на основі переробленої інформації.

Оскільки людина у власній психологічній діяльності використовує всі види мислення (їх чотири), то можна вважати, що мислення (розум) здатне самоідентифікувати власний досвід, поведінку, волю, діяльність, етику, мораль і моральність з характером прийнятого рішення. З цього приводу цікава думка доктора філософії Н. Хілла: «Воля помножена на рішучість, а етика на мораль, не агонізує понад варіантом рішення. У людини, яка володіє цими компонентами психіки не існує проблем у прийнятті рішення, у його негайній реалізації»

Відомий вислів У. Шекспіра: «Минуле – це тільки пролог» влучно характеризує сучасний, високотехнологічний світ. Все що зроблено сучасною людиною на ґрунті власного розуму, має цінність у процесі становлення студентської молоді, яка володіє здатністю до плідного мислення. Цю задачу повинні вирішити навчальні заклади та викладачі. Однак, уся система освіти має один суттєвий недолік – ми намагаємося навчити, що думати, а не як думати. Ф. Бекон стверджував, що: «Самі по собі знання не є могутньою силою. Вони стають великою силою у руках того, хто володіє здатністю правильно мислити».

Не випадково Д.Дж. Шварц, викладач університету штату Джорджія підкреслював: «Там, де справа стосується моралі, етики та моральності, цінність людей вимірюється не грамами чи кілограмами, вченим ступенем чи походженням, вона вимірюється масштабом їх мислення».

Таким чином, масштабність мислення викладача є ідентифікатором моральних норм, якостей і психологічних установок у студентської молоді. Конструктивні думки викладача, його позитивні вчинки не можуть призвести до формування негативних висновків і навичків. Ця теза безпосередньо стосується сфери розуму та моралі. Якщо особистість формує мислення, то потенціал моральних якостей також буде визначатися мисленням.

Мислення як елемент етико-психологічного начала є, по суті, «приймачем», здатним сприймати все найкраще і конструктивне для формування продуктивної самоідентифікації молоді людини. Правомірним є питання: що таке продуктивне мислення як елемент етичної психіки, що сприяє формуванню етико-моральних цінностей, які відповідають самоідентифікації з точки зору патріотизму, відповідальності, чесності, поваги до людей? У зв'язку з цим Дж. Максвелл стверджує, що складовими продуктивного мислення, які є каталізатором самоідентифікації, повинні бути: масштабність, творчість, реалістичність, рефлексивність, орієнтованість і безкорисність мислення.

Таким чином, з прикладної точки зору, викладачам необхідно навчити студентську молодь читати, з прочитаного робити висновки, трансформувати їх у практичну діяльність, де етичні норми повинні стати нормою поведінки. Інше завдання – навчити писати, оскільки, як стверджує професор філософії Хайакава: «Навчитися писати – це навчитися мислити. Ви нічого не зможете побачити ясніше, поки не викладете це на папері».

Завдання викладача полягає в тому, щоб допомогти молодій людині навчитися не що, а як читати, не як писати, а що писати, орієнтувати молодь на те, що етико – психологічна самоідентифікація є інструментом бездоганності людини.

1. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості: Навч. посібник. – Х.: Фоліо, 1996.

2. Гарднер Г. Множинні інтелекти – К.: Мегатайт, 2004.

3. Демченко М.Г. Конспект курсу лекцій: Навч. посібник – К.: ЕКОМЕН, 2007.

4. Максвелл Дж.С. Мыслить, чтобы изменяться. – М.: Попурри, 2004.

5. Радугин А.А. Социология: Курс лекций. – М.: Центр, 1997.

О.П. Тарасюк*

6. Хилл Н. План досягнення успіха. – М.: Попурри, 2003.

ПРОБЛЕМИ МОЛОДІЖНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ У СУЧАСНОМУ ПРОСТОРІ

Молодь у будь-якому суспільстві є відображенням соціальної дійсності, в умовах якої вона живе. Відношення суспільства до молоді, становище та роль молоді в суспільстві стають лакмусовим папірцем щодо оцінки суспільства та його здатності прогресувати.

Становлення незалежної української держави супроводжується соціально-політичною й економічною трансформацією, що породжує зміни у соціально-економічному, політичному житті суспільства, внаслідок яких відбувається перерозподіл між вже існуючими групами суспільства і такими, які щойно виникли. Не дивлячись на нові умови, для кожної молодої людини стає актуальним пошук свого місця і статусу в суспільній структурі, тобто самоідентифікації.

Самоідентифікація є найважливішою детермінантою становлення та збереження цілісності особистості, тому що людина, яка не усвідомлює своєї ролі у системі соціальних відносин (за статтю, віком, громадянською, етнічною, територіальною, професійною приналежністю) позбавлена будь-якої здатності не тільки орієнтуватися в суспільстві, але й цілеспрямованого визначення життєвих стратегій [5].

Для самоідентифікації молоді характерна мінливість та уразливість ціннісних настанов. Це пов'язано з невизначеністю життєвих позицій молоді, що природно для періоду її становлення. В умовах активного пошуку молоддю свого призначення особливістю є загострене відчуття потреби у зовнішній підтримці. Крім того, процес самоідентифікації часом стає хворобливим для багатьох молодих людей, тому що іноді вони гостро відчувають свої помилки у виборі тієї чи іншої позиції. Невірно розрахувавши свої сили, вони не можуть отримати бажаної реакції від оточення, стикаються з відчужен-

---

* молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

ням окремими групами, внаслідок чого серед молодих людей часто поширена депресія, самоізоляція та невпевненість у собі.

Ринкові відносини розширили можливості особистості в плані культурної ідентифікації, зруйнувавши ідеологічний диктат, усунувши злагоджені та переконливі етнічні, політичні ті інші нормативні системи, які регламентують поведінку та стан молоді. Водночас вони сприяли формуванню широкого спектру нових ідей і ціннісних орієнтацій, розширили репертуар життєвих сценаріїв і діапазон поведінкових стилів для молоді. Разом з тим, через ЗМІ активно формується стереотип легких заробітків, розширюється реклама дорогих розваг і видів дозвілля, що впливає на процеси соціального становлення молоді та призводить до сприйняття ринку як засобу наживи та власного збагачення, що є підґрунтям девіантної поведінки молоді.

Аналіз сучасних досліджень свідчить про те, що самоідентифікація молоді з родиною, малими групами має стійкий, масовий, вирішальний характер, а з суспільством – більш слабкий і ситуативний залежно від ролі макросередовища у житті індивіда. Так, ступінь самоідентифікації студентів з родиною, батьками за останні сто років практично не змінився, тоді громадянська самоідентифікація за роки становлення незалежної України істотно відрізняється за значимістю.

Домінування сім'ї як цінності, якою пишаються більше, ніж країною, свідчить про кризу нашого соціуму, коли виживання як спосіб життя відсуває на другий план гордість за країну. Ідентифікація з родиною займає провідне місце в самовизначенні молоді у соціальному просторі і часі. На це є й об'єктивні причини, що мотивуються історією становлення української державності.

Так, за умов, коли в суспільстві зводиться нанівець дія «загального ціннісного мінімуму», коли суспільство не може надати «схвалений перелік» потрібних здібностей і шляхів їх реалізації, які б були запорукою досягнення успіху в житті, визначення власного «Я» через «Інших», воно втрачає свою якість гаранта успішного проходження соціалізації. На фоні попередніх ідеологічних утворень в українському суспільстві розвиваються західні концепції соціалізації, які мають своєю світоглядною основою егоцентричну парадигму, що спрямовує на піднесення індивідуальності особистості в структурі людських цінностей. Зростає значимість здатності особистості самостійно визначати власне «Я», покладаючись не на «очі інших», а

на «прозорливість» власних, щоб віднайти в собі особливі, найбільш цінні для себе якості, механізм реалізації яких ще не випробуваний «суспільною практикою», що навіть можуть бути суперечити тим, що були цінними раніше. Ці якості не обов'язково є цінними для інших, але вони сприятимуть самореалізації та визначенню в суспільстві.

Таким чином, процес самоідентифікації молоді є дуже важливим для майбутнього суспільства. В об'єктивних для України умовах самоідентифікація молоді набуває таких рис: індивідуалізм, посилення значення приватних засобів виживання, аполітичність. Самоідентифікація молоді відбувається в складних умовах, коли вирішальну роль при формуванні життєвих орієнтирів відіграють не досягнення вищих духовних цінностей, а масова культура, що утверджує пасивно-споживче ставлення до неї. В процесі суспільної взаємодії формується людина, яка не відчуває значимості свого буття з точки зору суспільства, наслідком чого може стати втрата дорослим суспільством своєї цілісності в майбутньому.

1. Актуализация проблемы самоидентификации личности в трансформирующемся обществе // Наука, релігія, суспільство.– 2003.– №4. – С. 258–263.

2. Карпунин О.И. Самооценка молодежи как индикатор ее социокультурной идентификации // Социологические исследования.– 1998.– №12.

3. Молдован А. Украинская молодёжь: политическая сила или политический инструмент? // Центр политического анализа (22.02.2007) // www.dialogs.org.ua.

4. Процессы социально-профессиональной самоидентификации студенческой молодежи // Перспективы.– 2001.– №2. – С. 39–44.

5. Самоідентифікація студентства як процес самовизначення особистості в су-

І.Ю. Набрusco*

часному суспільстві: Автореф. дис... к. філос. н. – Одеса, 2004. – 12 с.

ПРАКТИКИ І ЦІННОСТІ МОЛОДІ В ЕПОХУ ТРАНСФОРМАЦІЇ: СПРОБИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Український соціум вже майже два десятиріччя перебуває в процесі трансформації. Весь цей час населення України змушене жити

---

* кандидат філософських наук, доцент кафедри загальної соціології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, м. Київ

у стані соціальної аномії, яка характеризується відсутністю ціннісно-нормативної бази соціальної консолідації (адже не можна вважати такою риторичні декларації, за якими не стоять реальні зусилля), недовірою до влади. Не знаходячи у суспільстві нових демократичних цінностей і моделей поведінки, молода людина у спробі знайти себе з сумнівним успіхом намагається вибудувати певну систему ціннісних орієнтирів. У сучасній соціальній науці під цінністю розуміють значущі стандарти життєвого рівня, способи життя, суспільного становища. У свідомості особистості цінності представлені у вигляді понять, які здатні стимулювати прояв різних почуттів оцінок і відносин, які спонукають до діяльності.

Як вважає відомий вчений Е. Еріксон у структуру особистості поряд з природними задатками, базовими потребами, постійними соціальними ролями входять так звані «значущі ідентифікації», які суттєво впливають на моральні цінності та норми поведінки, з якими індивід солідаризується. Відповідно до його визначення почуття ідентичності передбачає такі ознаки: а) відчуття внутрішньої totoжності та інтегрованості у часі, тобто дії минулого та очікування майбутнього пов'язані з відчуттям самотності сьогодні; б) відчуття інтегрованості у просторі, всі власні дії трактуються людиною як внутрішньо обумовлені, а не випадкові, в) ідентичність переживається серед інших, цьому допомагають взаємостосунки та соціальні ролі.

Отже, соціальна самоідентифікація має трактуватися як засіб збереження або навіть підвищення рівня соціальної позитивної ідентичності. Якщо ж соціальна ідентифікація перестає виконувати таку функцію, як в сьогоднішній ситуації, то індивід починає шукати засоби власної побудови системи ідентифікаційних орієнтирів. В ролі, таких орієнтирів, крім традиційних, як то загальнолюдські моральні цінності, норми сімейного виховання, система поглядів, набутих в процесі навчання все більшого значення набувають нові соціальні практики. Крім того, можна виділити декілька характеристик сучасного українського суспільства, що спричиняють суттєвий вплив на формування особистісної самоідентифікації молодого людини:

- а) соціальна нерівність, значна соціальна дистанція між багатими і бідними;
- б) орієнтація на фінансовий добробут, прагматичність та меркантильність у стосунках;
- в) толерантність суспільства, його відкритість та терпимість до інших народів;
- г) поступова трансформація цінностей від переважно сільської

за характером побутової культури до урбанізованої, яка змінює ядро культурної системи;

д) наслідування західній системі цінностей;

є) конформізм людей по відношенню до влади і велика соціальна дистанція між владою і народом.

Оскільки особистісна самоідентифікація виступає як соціопсихологічний механізм свідомого прийняття домінуючих ціннісних імперативів та соціально-функціональних ролей з метою посилення відповідності до очікувань суспільства, молодь перебуває у непростій ситуації. Так, наприклад, часто в ролі мотиву самоідентифікації може виступити задоволена потреба у переживанні власної винятковості, разом з тим, внаслідок тенденцій зазначених вище, активізація соціальної ідентифікації відбувається шляхом задоволення потреби в деперсоналізації заради членства в престижній соціальній групі.

Окремо варто зазначити декілька глобальних тенденцій, що останнім часом визначають процес формування соціальної ідентичності. По-перше, тотальний вплив засобів масової інформації. Відомий французький соціолог А. Моль справедливо зазначав: «Людині здається більш переконливим те, що вона добре запам'ятала, навіть якщо це відбулося внаслідок суто механічного процесу. Переконання вносить спрямованість у поле цінностей, аналогічно діють «диктатори» преси і електронних ЗМІ: ці лейтмотиви достатньо добре запам'ятовуються вже в силу їх частого повторення і тому вносять відповідну спрямованість в систему цінностей людей незалежно від того, викликають ці твердження відторгнення чи сприйняття з боку останніх» [1, 182].

Другим суттєвим моментом є зміна моделей споживання і споживацької поведінки людей. Акти споживання, придбання певних товарів все частіше трактуються як ознаки певної соціальної позиції. Це постає засобом створення нових соціальних зв'язків та нових форм свідомості.

І, нарешті, соціальне життя завжди організовувалося у відповідності зі зразками і нормами, яким підпорядковувалась поведінка людей і які уніфікували цю поведінку, суттєво впливаючи на процес ідентифікації. Вони можуть бути представлені вигляді зразків, що мають в основі соціокультурну норму зумовлену цінностями високої культури чи релігійною свідомістю і стандартів, які за характером є тотальними, єдиними для всіх і соціально недиференційованими.

Якщо традиційне суспільство загалом, і українське зокрема керувалося зразками, які були вироблені сторіччями, то сьогодення характеризується майже повним слідуванням стандартам. Стандарт охоплює спосіб життя – стандартизується дозвілля, тип відпочинку, продукти, що споживаються тощо. Як наслідок виникає масова мода, масові типи відпочинку та інші зразки масової культури, які зумовлюють характер особистої ідентичності.

Головною рушійною силою, що запускає в дію механізм самоідентифікації, представники більшості сучасних наукових шкіл вважають категоризацію індивіда людьми, які його оточують. Так ідентичність високого рівня (згідно концепції саморегуляції соціальної поведінки В. Ядова) пов'язана, наприклад, з любов'ю до Батьківщини, у повсякденному житті у молоді може не виявлятися ані в поведінці, ані вербально, але це зовсім не означає, що критична ситуація не виявить цю ідентичність повною мірою. І, навпаки, явище флешмобу, сенс якого полягає у миттєвій абсолютизації ситуативної цінності, яка призводить до інтенсивної, хоча і нетривалої групової солідарності, де домінують символічні аспекти ідентичності, дуже швидко вичерпується [2, 95].

Разом з тим, сучасна епоха позбавила людину типової для традиційного суспільства визначеності буття, яке було стабільним і чітко закріпленим його соціальними належностями. Це спричиняє занижену самооцінку, зниження ваги моральних імперативів. Як наслідок, фундаментальною основою самоідентифікації сьогодні виступає комплекс мотивації на досягнення особистого успіху.

Отже, можна стверджувати, що ідентичності детермінуються соціальними умовами конкретного суспільства і індивіди використовують їх як підстави для процесу особистісної самоідентифікації.

1. Моль А. Социодинамика культуры. – М.: КомКнига, 2005.

2. *Оберемко О.* Популярність соціально-структурної ідентифікації: ресурс чи компенсація? // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2006. – №4. – С. 94–112.

ЕТИКЕТ І КОМУНІКАЦІЯ У КОНТЕКСТІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Т. Василевська*

ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ ЯК ЧЕСНОТА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Для створення демократичного суспільства на державній службі, так само як і у суспільстві в цілому, необхідно культивувати «соціальну загальногромадянську грамоту думки та почуття» (М. Мамардашвілі), сприяти формуванню громадянських чеснот представників бюрократії.

Існують різні бачення «векторності» демократичних процесів. Деякі науковці пов'язують ці процеси з активними діями держави, інші вважають, що демократизація громадянина передуює демократизації держави й уряду. Нині в дослідницькій літературі все більшої прихильності здобуває погляд щодо зустрічного руху громадськості та державних інституцій до ствердження демократичних засад суспільства. В будь-якому разі на посилення демократичних процесів у державі, в державному управлінні впливає демократизація державного управління як громадянина (рис. 1).

Громадянська етика більшою мірою пов'язана з особистими переконаннями, цінностями, установками державних службовців, ніж організаційна етика. Формування культури громадської доброчесності – процес, у який залучені представники влади як особистості. Через культивування й виховання у чиновництва громадянських чеснот виробляється здатність державної влади співпрацювати з громадянським суспільством, краще розуміти інтереси народу, запобігати зловживанням службовим становищем.

---

* к. філос н., доцент кафедри філософії та методології державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України

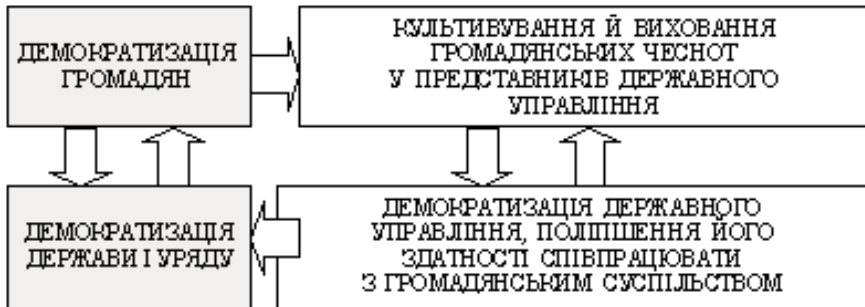

Рис. 1. Взаємовпливи демократизації громадян і демократизації держави і уряду

Етика державної служби є похідною від громадянської етики: вона не залежить не від якого конкретного погляду на світ; найважливішими відносинами вважає відносини між людьми та між політиками і чиновниками; оцінка ролі та місця державних офіційних осіб в суспільстві базується на універсальних цінностях, щодо яких існує консенсус; в політико-адміністративних відносинах часто не вистачає відкритості та стабільності; суперечності всередині правової системи та нестача довіри між політиками та чиновниками (а також між громадянами) не сприяє розвитку етичного управління суспільними справами і таким чином уповільнює розвиток і громадянської, і державно-управлінської етики; розвиток громадянської етики може позитивно вплинути на політиків і держслужбовців [2, 465–466].

Посилення процесів глобалізації та урізноманітнення життєвих виявів людини призводить до того, що державна належність, громадянство сьогодні перестають відігравати засадову роль для ідентифікації індивідів, образ громадянства змінює свою смислову наповненість. Пошук громадянських чеснот в останні десятиліття відчув нові поштовхи, при цьому вишукуються вже риси не «громадянина держави», а скоріше «громадянина світу». Світова глобальна взаємозалежність вимагає виявлення цінностей, які б пов'язували людей різного походження, культури, світосприйняття. В умовах постмодерну, коли втрачають актуальність старі «традиційні» цінності, а нові лише визрівають у надрах світу, стає нагальним вироблення універсального переліку загальних громадянських людських чеснот. До таких чеснот пропонується віднести неповторність, толерантність, плюралізм, миролюбність, справедливість, солідарність, відповідальність перед іншими (М. Дарсі де Олівер та Р. Тен-

дон) [1, 50], терпимість, цивілізованість, самодисципліну, співчуття, милосердя, справедливість, рівність (К.Л. Годіані) [1, 34], чесність, правовий захист, демократію, участь, прозорість і відкритість роботи державного сектору, правову та політичну підзвітність, участь у господарській і політичній діяльності, зміцнення внутрішньої та зовнішньої безпеки, рівність перед законом, безперервність законів, соціальну справедливість, якість, еластичність у пристосуванні до змін у потребах та умовах, довіру, пропорційність, плюралізм, конкуренцію, загальний (суспільний) інтерес (П. Вермелен) [2, 469].

Загалом, громадянськість – світоглядно-психологічний стан, що характеризує людину як представника держави, представника громадянського суспільства, патріота [3, 200–205]. Ці виміри стають важливими й для набуття державним службовцем громадянських чеснот.

Формування громадянськості в професійному середовищі державної служби потребує, крім створення організаційної підтримки цього процесу, посилення внутрішньо-організаційного та громадського контролю за поведінкою бюрократії, змін у професійній самоідентифікації та особистій орієнтації самих державних службовців на цінності громадянського суспільства.

1. Демократія – це дискусія: Громадянська заангажованість у старих і нових демократіях / За ред. С. Майерс. – Нью-Лондон, 1997. – 68 с.

2. Кудрика Б. Этика и политико-административные отношения // Политико-административные отношения: кто стоит у власти? / Под ред. Т. Верхейна: Пер. с англ. – М.: Права человека, 2001. – С. 460–483.

3. Рябов С.Г. Політологічна теорія держави. – К.: Тандем, 1996. – 240 с.

А.С. Голубкова*

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ПЕДАГОГА

Особливості професійної поведінки вчителя в сучасних умовах обумовлені зростаючими вимогами до професіоналізму та компетентності вчителя. Кардинальне реформування життя нашого сус-

---

* викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

пільства відбувається в умовах глобальної інтеграції у світовий освітній простір, суттєвої модернізації системи освіти, зростання ролі етнічних культурних чинників і національної самосвідомості, що впливає на підвищення вимог до професійної компетентності фахівців, їх професіоналізму. Утвердження таких суспільних й особистісних цінностей, як «людина», «духовність», «мораль», «професіоналізм» зумовлюють інтенсивне поширення в освітянській практиці гуманістично зорієнтованих підходів і технологій, спрямованих на цілісний розвиток особистості всіх учасників педагогічного процесу, активізацію їх творчих, суб'єктних можливостей, зростання ерудиції і загальної культури. В цих умовах саме вчителю належить виконання не тільки освітньої й інформаційної функцій, а, передусім, виховної та соціокультурної.

В даному контексті варто з'ясувати сутність термінів «професіоналізм» «компетентність» та «професійна етика». Професіоналізм – обізнаність у професії та сукупність особистісних якостей людини, які необхідні їй для успішного виконання фахової діяльності. Компетентність – індивідуальна характеристика рівня відповідності професії, сукупність знань, вмінь і особистісних якостей людини, які дають їй змогу діяти самостійно та відповідально і досягати високих результатів у своїй роботі. «Професійна етика – сукупність моральних норм, що характеризує поведінку людини у професійній сфері» [1].

Професіоналізм – категорія етична. «Етика і компетенція неподільні; тільки разом вони створюють справжній професіоналізм і забезпечують морально прийнятні основи для професійного та довірчого обслуговування. Клієнт... має право розраховувати не просто на загальну компетенцію спеціаліста... або його абстрактну відданість добродійності, моральним або релігійним принципам; навпаки, він розраховує на допомогу кваліфікованого спеціаліста, який здатен формувати технічно грамотні та бездоганні з моральної точки зору судження в конкретних ситуаціях» [2, 270]. Етика без компетенції не має сенсу, компетенція без етики позбавляє нас морально-ціннісних орієнтирів.

Викладач працює в особливому середовищі – середовищі людей, тобто його професійний зв'язок з предметами, символами, об'єктами не є провідним. Бо ефективність діяльності викладача оцінюється за рівнем засвоєння студентом переданих останньому знань, вмінь, навичок. Або, кажучи більш точно, за рівнем набутого студентом професіоналізму у своїй галузі. Отже, викладач, будучи профе-

сіоналом у своїй галузі, має сприяти створенню певного професійного рівня у студента, можливо навіть іншої спеціалізації. Мова йде не про передачу безпосередніх знань за фахом. Справа у тому, що саме таким чином відбувається формування професійного рівня у майбутнього фахівця, у тій його частині, яка виходить за межі знань – це професійна етика, професійне усвідомлення власної діяльності, формування відповідальності за результати власної діяльності, створення певної бази для майбутньої творчості фахівця.

Професія педагога є особливою і має величезне значення як для кожної людини, так і для нації в цілому, її майбуття. Вчительська професія – одна з небагатьох, які можна назвати вічними. Ніхто і ніщо не може замінити вчителя – творчу особистість зі своїм неповторним учительським іміджем. Вирішальна сила університетського виховання – особистість викладача, він відповідає не лише за знання, навички й уміння, а й за моральні цінності, норми. Педагог має бути гарним прикладом, взірцем для студентів, він повинен дотримуватись усіх морально-етичних принципів. Первинне покликання викладача – не лише передати певну інформацію, а й виховувати. Для цього педагог власним прикладом повинен демонструвати повагу до морально-етичних норм, а також скерувати зусилля студентів у цьому напрямку.

1. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002.

2. *Sass H.-M. Professional Organizations and Professional Ethics: A European View // Ethics, Trust and the Professions: Philosophical and Cultural Aspects / Editor: E.D. Pellegrino, R.M. Veatch, J.P. Langan. – Georgetown University Press, 1991. – P. 270–271.*

Т.М. Дерев'янок*

ЕТИЧНА КОДЕКСОВА КУЛЬТУРА У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Тема етичної кодексової культури, так само як і проблема ідентичності, безумовно, є актуальними та дискусійними проблемами сучасної філософсько-етичної думки. Ця тема набуває особливої

---

* к. філос. н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

гостроти, зважаючи на глобалізаційні процеси й, зокрема, глобальну кризу антропності та української національної ідентичності.

Не будемо торкатися складної, багатовимірної теми ідентичності, зокрема, проблеми розмежування етнічної, національної, культурної ідентичності або ж становлення «модерної» ідентичності тощо. Все ж таки варто нагадати, що англійське слово *identity* має три значення: а) тотожність; б) справжність; в) особність (самобутність). Ідентифікація (від лат. *identicus* – тотожний; *facio* – роблю) – дія встановлення ідентичності, натомість самоідентифікація пов'язана із проблемою вибору ідентичності або ж поєднання різних ідентитетів.

У нашому розбурханому, поляризованому суспільстві не так просто відчувати, а тим більше бути українцем. Як пояснити те, що поняття «честь», «гідність», «патріотизм», «національна самоповага» майже повністю зникли з політичного лексикону, а за роки незалежності не випрацювана національна ідеологія, відсутня ефективна гуманітарна політика?..... Врешті-решт, чому спостерігається нова хвиля еміграції, а молодь у безнадії змушена залишати Україну? На подібні запитання можна давати різні відповіді, але варто навести приклад водночас простої і глибокої думки, висловленої Т.Г. Шевченком наприкінці свого життя у Букварі для дітей: «Буде добрі люди, там і правда буде. А де кривда буде – там добра не буде». На превеликий жаль, непроминальна мудрість цієї істини залишається незрозумілою для так званої, а вірніше «самозваної еліти» – сьогоднішніх фарисеїв, яким замало власного зрадництва, бо підступність зазначеного вірусу – поширення, втягування інших, позбавлених імунітету людей. Відтак, хвороба набуває загрозливого характеру епідемії.

Якщо у сьогоднішньому соціальному житті домінуючою є тенденція звільнення від моральних турбот, соціальне спілкування відокремлено від зобов'язань і обов'язку, чисте «бути» більше не керується жодним «мусити», то дослідницьке завдання якраз у тому й полягає, щоб з'ясувати як сталося, що звузилася сфера моральної регуляції, що людині дедалі важче бути моральним суб'єктом, на зміну якому натомість приходять «актори» й «агенти».

Одні теоретики вважають, що ми нарешті ввійшли в епоху «після обов'язку», постдеонтичну – чистого індивідуалізму та пошуку гарного життя, а наша поведінка звільнена від деспотичних «безмежних обов'язків», «заповідей», «абсолютних зобов'язань», обмежена

тільки потребою у толерантності, залишковою, «мінімалістською» мораллю.

З іншого боку, як пояснити появу в ландшафтах американської та європейської культури феномену «прикладної етики», створення Центрів прикладної етики, виникнення нової професії – експерта-етика, зростання значення професійної етики, випрацювання етичних кодексів? Чому відбувається інституалізація соціальної моралі, посилюється значення етичної кодексової культури? Безперечно, поява прикладної етики – це добрий знак, бо прикладна етика – це не лише знання про те, як виявляється мораль у різних конкретних практиках, але й знання, зорієнтоване на сприяння цим практикам.

Моральні питання етико-прикладного характеру з'являються у різноманітних сферах практичної діяльності, а для етичної ініціативи сьогодні відкривається широке поле дії. Спробуємо окреслити прикметні ознаки етико-прикладних проблем:

а) вони з'являються в публічних сферах життя (юридичній, адміністративній, професійній), де передбачається та вимагається кодифіковане регулювання та контроль, в осередках інституційної поведінки, де вчинки усвідомлені, суспільно визначені. Вирішення подібних проблем залежить від свідомих зусиль і волі суспільства, втіленій у відповідній інституційній організації життя;

б) для вирішення таких проблем недостатньо однієї доброї волі, моральної рішучості, потрібна ще професійна чіткість суджень, бо моральна обґрунтованість вибору поєднується із адекватним знанням предмета вибору;

в) такі проблеми викликають протилежні моральні оцінки, протилежні, але співмірні позиції щодо вагомості, суспільного значення;

г) вони є відкритими, бо кожен раз потребують конкретного, одноразового вирішення, як це відбувається у юридичній практиці, де найдосконаліші закони не звільняють від суду, покликаного кожного разу підтверджувати, конкретно досліджувати кожен окремий випадок порушення;

д) подібно до юридичної практики, спосіб прийняття рішення теж є публічним, процесуально оформленим через особливі етичні комітети – носії етичної компетентності, діяльність яких має експертний характер [2, 249].

У контексті глобалізаційних процесів, переходу до інформаційного суспільства прикладна етика перебирає на себе ті функції щодо соціальної моралі, які у традиційних суспільствах виконували ро-

дина, школа, церква. Сучасна етична кодексова культура передбачає набір правил, наповнених реальним соціальним змістом й, зокрема, у новому соціально-історичному контексті вона нагадує конфуціанську етику, етику закону Старого Заповіту.

Безперечно, усвідомлення суспільством важливості професіоналізму, розвитку у представників кожної окремої професії почуття спільності інтересів спонукало усвідомлення необхідності випрацювання стандартів професійної відповідальності. Окрім наявності окремих організацій, інституцій, вимогою в царині будь-якої професії є етична настанова – дотримання певних професійних норм, які називають «етичними кодексами». В організації, на службі людина постає виконавцем певної професійної соціальної ролі, вона змушена дотримуватися установленої корпоративної дисципліни, приписів етичних кодексів.

Етичний кодекс (від лат. *codex* – книга) – сукупність правил поведінки; прописування механізмів впровадження етичних новацій у систему професійної діяльності; здійснення відповідного контролю, санкцій щодо порушників кодексу честі. Етична кодексова культура є прикметною цивілізаційною ознакою демократичного громадянського суспільства, а дотримання норм і правил етичних кодексів (кодекси суддівської, журналістської, медичної етики, кодекси поведінки громадських організацій, етики бізнесу тощо) є реальною практикою етичної відповідальності, відповідності моральним критеріям тієї або іншої професії.

Україна на початку модернізаційних процесів. Дехто скептично сприймає розмови щодо «етичних кодексів», бо й насправді, про які «кодекси честі» може йти мова, коли на вершинах української влади немає взірців, коли порушуються навіть юридичні закони. Все ж таки з боку громадськості є певний рух, випрацювані кодекси журналістської етики, професійної етики суддів тощо, створена спілка Прикладної та професійної етики (лютий 2007 р.), здійснюється робота у напрямку створення Центру прикладної етики при Київсько-му національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана. Зазначене вселяє надію, що ми поступово рухаємося до усвідомлення: «саме суспільство, його існування та добробут можливі завдяки моральній компетентності його членів, а не навпаки» [1, 45].

1. Бауман З. Етика постмодерну. – К.: Port-Royal, 2005. – 325 с.

2. Дерев'яно Т.М. Прикладна етика як різновид сучасного етичного знання // Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми. – К.: Національна академія управління, 2008. – С. 246–250.

О.В. Кундеревич*

ІНТЕГРАЛЬНІСТЬ СУЧАСНОЇ ЕТИКИ: СТАТУС, ПРИНЦИПИ, ФОРМИ

Своєрідність етики полягає в тому, що за своєю природою та призначенням вона покликана бути з'єднуючою ціннісною ланкою культури завдяки своїм універсальним і загальнолюдським орієнтаціям. Ця особливість етики в найбільше проявляється в сучасній духовній ситуації, що пов'язана з постмодерністською кризою традиційного знання та ідеології. Збільшення інтегруючої тенденції етики пов'язано з трансформацією її предмета та місця в культурі, перетворенням з індивідуальної етики добродійностей в соціальну етику інститутів. Ця нова парадигма етики може стати соціально-комунікативною та консолідуючою силою суспільства.

Людина – істота духовна і розумна, і згідно з Г. Гегелем, не буває від природи тим, чим має бути. Людина постійно повинна погоджувати дві сторони своєї природи: привести свою одиничність, індивідуальність у співвідношення зі своєю розумністю та духовною всезагальністю, зробити цю всезагальність пануючою над індивідуальністю. Набуваючи знання, людина вчиться дивитися на світ із всезагальної, духовної точки зору.

Існує два основних шляхи прилучення до всезагального – теоретичний і практичний. У зв'язку з цим можна говорити про теоретичну (інтелектуальну) та практичну (етичну) освіту. Сенс практичної (етичної) освіти полягає в тому, щоб, задовольняючи свої природні потреби, людина виявляла поміркованість та зберігала ту міру, яка диктується необхідністю самозбереження.

Історія етики свідчить, що в певні періоди розвитку людства співіснували незалежні та неспільномірні етичні теорії. В них розглядалися проблеми морального обов'язку та морального блага, обґрунтовувалося, що етичні настанови самоочевидні і тому не можуть бути доведені або спростовані, що сутність людини не може мати загальних визначень і тому не може слугувати підґрунтям для форму-

---

* к. філос. н., доцент кафедри зв'язків з громадськістю Київського національного університету культури і мистецтв

вання будь-яких етичних настанов. У зв'язку з цим постає цікаве питання щодо виховання шляхетної особистості: «Чим є процес виховання? Соціальний запит чи потяг до вдосконалення особистості й людства загалом?»

Методичною базою концепції сучасної етичної освіти в Україні можуть стати такі принципи:

- принцип інтегральності етичного знання (передбачає непорушний зв'язок філософської (фундаментальної) та прикладної етики);
- принцип конкретності етичного знання (дозволяє розглядати перехід від філософської до прикладної парадигми етики як закономірний процес конкретизації універсальних моральних настанов);
- принцип антиномічності або дилемності етичного знання (сприяє оцінці тієї чи іншої моральної ситуації з точки зору дилеми, тобто аргументованого обґрунтування моральних рішень).

Інтегруюча функція сучасної соціальної етики визначає її статус як експертно-консультативного органу суспільства, що оцінює нові форми взаємодії соціальних інститутів: політичної етики, етики права, етики освіти, медіаетики тощо. Виникнення прикладної етики надає можливості розв'язати парадокс «незатребуваної цінності» етичного знання: прикладна етика стає «соціальним тілом» етики, головою якої має бути теоретична (філософська) етика. Завдання полягає в інтеграції та систематизації різних частин етики на загальній етичній основі, що є гарантом етичної автономії та світоглядної цілісності етики. Сьогодні від етики очікують не тільки вивчення нормативних проблем і принципів, оцінки практик і вироблення ідеалів, не тільки детальної розробки конкретизованих нормативних документів, але й розрахунку стратегій певних дій. Етика покликана сприяти просуненню вироблених етичних декларацій і кодексів у життя. Вона також здатна сприяти збільшенню «моральної чутливості» людей, корегуючи їх рішення та розвиваючи навички саморегуляції згідно із загальноприйнятими стандартами діяльності.

Т.М. Кучера*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сьогодні, коли на порядку денному головним завданням стає розбудова національної держави, питання самоідентифікації сучасного українського суспільства набуває особливого забарвлення. Воно має бути настільки сучасним, щоб відповідати тим цілям, що заявлені як основний напрямок руху нашої держави. Це орієнтація на сприйняття цінностей і моделей тієї частини людства, яка спромоглася надати пересічній людині умови життя, гідні її і в матеріальному, і в духовному плані.

Зрозуміло, що без достатньої кількості національно свідомих і патріотично настроєних людей будь-яка, а тим більш молода незалежна країна як держава сучасного типу відбутися не може.

Найрозповсюдженішим уявленням про самоідентифікацію є національна належність, що асоціюється, передусім, з етнічною приналежністю людини, тому поняття національне часто є синонімом поняття етнонаціонального. Інколи такий збіг може вважатися правомірним, але у сучасному суспільстві не є вирішальним, оскільки з часів Французької буржуазної революції кінця XVIII ст. поняття національного почало набувати громадянсько-політичного змісту.

Виразом національного і на рівні етнічному, і на рівні політичному завжди були ознаки іншої якості, а саме: культурницької або культурно-історичної. Йдеться про самоідентифікацію особи і таку спільність, яку ми зevamo народом, нацією.

Таке розуміння відображає соціально-історичний розвиток націй. По-перше, це були ознаки кровно-родинні, етнічні, і на цьому будувалася система відносин за принципом «свій-чужий» упродовж досить значного і довгого історичного періоду розвитку людства. По-друге, в історичному сенсі це був наступний етап або ступінь розвитку, визначення національної належності, самоідентифікації, спиралося на культурні ознаки: спільну мову, міфи, вірування, істо-

---

* к. філос. н., доцент кафедри соціальних дисциплін Академія муніципального управління, м. Київ

ричну пам'ять тощо. По-третє, і це вже сучасний погляд, сучасне розуміння – належність до якоїсь нації через визначення громадянства у країні, де певна нація є основною, «титульною». Остання може бути і як спільнота етнічна (росіяни, французи, німці, українці), так і спільнота у цьому сенсі синкретична (американці, китайці, швейцарці). Але головними репрезентативними, зовнішньо-показовими залишаються ознаки культурницькі, соціально-історичні, такі, які визначають належність особи до нації через повагу й оволодіння цінностями, визначеними традиціями і державою, а тому вважаються обов'язковими і при наданні громадянства.

Тобто можна виділити три ступені розвитку національної держави: етнічний (етнонаціональний), культурницький (культурно-історичний), громадянський (державно-політичний), що в соціально-культурному плані є одночасно й етапами розуміння себе як члена певної нації, народу, тобто самоідентифікації. Головною ознакою у сучасних державах стає ступінь громадянський, але без взаємодії та взаємовпливів із ступенем культурницьким він не може бути достатнім.

Сучасна цивілізація розвивається завдяки конкуренції, в тому числі й у духовній сфері. Часто духовні цінності трансформуються, бо спрацьовують мотиваційні механізми престижу, моди, механізми стереотипного споживання, тобто звичаї, які формують стандартні орієнтації на той чи інший вид духовної продукції.

В особливо складній ситуації опиняється молодь. Її світосприйняття перебуває у сфері західних і східних впливів, внаслідок чого відбувається деформація свідомості. В умовах інформаційного перенасичення, завдяки Інтернету молода людина може автономно формувати свій світогляд. А її духовний світ? Чи залишаємося ми українцями, проживаючи в Україні?

Потужним чинником, покликаним стабілізувати культурну ситуацію в країні, є система національних традицій, яка є етнічною пам'яттю, що акумулює етнокультурну інформацію.

Українському народові, так як і іншим народам світу, властиві свій характер, темперамент, свої смаки. В основі народної ідеології лежить своя мораль і філософія, вироблені століттями.

У нас є народні традиції, обряди, звичаї, казки, мораль, які склалися упродовж віків. У них поєдналися сутнісні етнічні риси, значною мірою зумовлені язичництвом та доповнені християнськими чеснотами, співзвучними кордоцентричності українців. Потрібно

формувати громадянина на засадах самоідентифікації, необхідно усвідомити високий потенціал народних традицій: свят, звичаїв, обрядів, розкривати їхній глибинний зміст.

Умовою самоідентифікації сучасного українського суспільства є пошук своїх етнічних витоків, збереження національної ідентичності, відтворення та розвиток етнічної, культурної та мовної самобутності.

І.М. Машкова*

ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ РИНКОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

Економічний і соціальний прогрес потребує високої культури і професіоналізму, добросовісності і громадянської відповідальності.

Історичний перехід України до незалежного розвитку та формування її як самостійної держави продовжує вилитись у соціально-економічні перетворення, які за своїм характером і масштабом не мають аналогів в житті сучасного суспільства. Радикальні зміни в українському публічному просторі викликані не лише болючим і ще не завершеним переходом від авторитарного суспільства до демократичного, але й формуванням глобального інформаційного простору, що поглинає час приватного і навіть інтимного людського буття. Безперечно, сучасна постіндустріальна епоха вносить у моральні закони нові положення, які відповідають вимогам сьогодення. Проте вона заперечує застарілі з її погляду традиційні моральні цінності.

Моральна відповідальність – явище складне, яке передбачає здатність правильно зрозуміти потреби інших людей як свої особисті. Це – зворотний бік свободи, і кожний людський вчинок як результат морального вибору так чи інакше торкається інтересів інших людей і суспільства. У наш час найбільший вклад у розбудову етики відповідальності зробили Г. Йонас, Е. Левінас та К.О. Апелъ. Етика відповідальності, дискурсивна етика К.О. Апелъа – універсальна етика колективної відповідальності за майбутнє людства. Засадою етики відповідальності Г. Йонаса є відповідальність «за те, що

---

* старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

необхідно робити». І це дуже актуально світлі сучасних ринкових перетворень в Україні, тому що відповідальність, як відповідальність за наслідки своєї діяльності, стає все більше життєво важливою у даному контексті.

Життя вимагає такої економічної системи, яка б поєднувала, з одного боку, ефективність і стійке зростання, а з другого – справедливий розподіл та соціальне благополуччя. Середній рівень життя у суспільстві визначається позицією держави до соціального перерозподілу. А це, у свою чергу, залежить від відношення суспільства до споживання, праці, бідності, взаємодопомоги і взаємної підтримки. Тому, щоб краще жити, необхідно працю сприймати як священне поняття, оскільки саме вона є гарантією процвітання і благополуччя.

Соціальну відповідальність мають проявляти і держава, і бізнес, і сам громадянин. Не зважаючи на широко відомий виклик Кеннеді «Не питай, що держава зробила для тебе, запитай, що ти зробив для неї», більшість наших громадян вважають, що соціальна відповідальність – це справа держави. Іноді соціальну відповідальність проявляють передові бізнес-організації, проте це часто залишається поза увагою пересічного споживача.

Західний світ сформував два напрямки соціальної відповідальності. В американській моделі переважає філантропія, компанії інвестують частину прибутку в соціально корисні ініціативи. В європейській моделі соціально відповідальна діяльність компаній пов'язана із досягненням бізнес-цілей і є частиною стратегії створення додаткової вартості. Усі соціальні програми, які інвестуються цими компаніями, мають пряме відношення до реалізації їх продукту.

Європейська модель більш меркантильна і тому на даному етапі більш прийнятна для українського бізнесу. Для того, щоб запровадити в Україні саме такі стандарти, необхідно сформулювати і донести до громадськості позицію бізнесу з цього питання. На цій основі формуватимуться стандарти і соціально відповідального бізнесу, і соціальної держави. «Ми є носіями обов'язку співвідповідальності» – пише Д. Бюлер. – Бути відповідальним за майбутнє – означає брати на себе співвідповідальність за постійний поступ морального за умов майже непрогнозованих побічних наслідків дій».

Тема відповідальності досить складна у філософії та духовній культурі XIX–XX ст., але сьогодні, на шляху до технологічної цивілізації, вона постає як глобальний обов'язок відповідальності за біота соціосфери, як майбутній простір людства.

В.Г. Нападиста*

КРИЗА МОРАЛІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Криза моралі суто українським феноменом. Цей процес притаманний сучасному поступу людства в цілому. А якщо точніше, то моральне благополуччя, швидше всього не можна назвати природним станом для суспільного розвитку. Невдоволеність наявним станом моралі спостерігається ще з перших етапів цивілізаційного розвитку людства, яка осмислена в найдавніших писемних джерелах. Класичним прикладом такого невдоволення є уява про початковий золотий вік людства, що засвідчував розуміння морального поступу від вищого до нижчого.

Останнім часом спостерігається пильна увага наукових кіл різного спрямування до стану моралі в нашому суспільстві. Проводяться наукові конференції («Моральна традиція: інваріантність та поліфонічність» (Київ, 2007), випускаються спеціальні випуски наукових журналів («Соціальна психологія», спеціальний випуск, 2007), з'являється низка публікацій авторитетних митців, суспільних діячів у періодичних виданнях. Звернення науковців до проблеми морального стану, коло професійних інтересів яких не пов'язане з етичними дослідженнями і взагалі прояв небайдужого ставлення до морального здоров'я української спільноти в широких колах інтелігенції, свідчить, на перший погляд, про те, що ми підійшли до гранично допустимої межі морального розбалансування в суспільстві. Стає очевидним той факт, що мораль виконує в суспільному житті не лише регулюючу функцію, певним чином регламентуючи та впорядковуючи багатоманітність суспільних зв'язків, а й визначає їхню ціннісну спрямованість, а відтак створює базову основу існування спільноти як такої.

Змінюваність ціннісних орієнтирів, надзвичайно болісний і уповільнений процес створюють конфліктну ситуацію між моральною свідомістю (уявою про належне) і моральною практикою (сущим).

---

* філософ, доцент кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Для того, щоб зрозуміти причини морального занепаду в сучасному світі, варто враховувати, що моральні відносини, які пронизують всі, без винятку типи суспільних відносин, не є автономними. Механізми суспільного розвитку (економічні, політичні, правові) суттєво впливають на формування відповідного типу моральних відносин, а відтак і на структури моральної свідомості. Суттєве розмежування в часі причинно-наслідкових зв'язків між моральними відносинами і всією архітектонікою суспільних відносин дає підстави неправомірно уявляти моральні відносини достатньо автономними щодо інших типів суспільних відносин. Сучасний стан морального розбалансування у нашому суспільстві є закономірним наслідком зміни відносин щодо форм власності, а відтак всієї структури економічного та політичного життя. Важливим є питання про залежність і взаємовпливи різновидів суспільних відносин та місце моралі в цій залежності. Незадоволення моральним станом суспільства, потреба «морального реформування» (чи то зміни суцього і пошуку нових ідеалів, чи то «меліорації» суцього, що віддаляється від існуючих ідеалів, які цілком задовольняють) є швидше реакцією на зміну базових елементів всієї системи суспільних відносин. Зміна типу власності та системи економічних, політичних відносин не могла не призвести до зміни моральних цінностей, якими керується суспільство.

Наш час характеризується «моральною анемією», відсутністю будь-яких моральних орієнтирів. Релятивізм моральних цінностей досягає критичної межі. Якщо брати до уваги наші вітчизняні реалії, то релятивності моральних цінностей активно сприяє правовий нігілізм, який стає нормою життя сучасного українського суспільства. Мораль і право цілком самостійні феномени, але такі, що знаходяться у тісному взаємозв'язку та взаємообумовленості. Часткова спільність їх функціонального призначення торкається сфери формування стандартів, еталонів, «нормативних зразків» як суспільної, так і особистісної поведінки. Руйнування правових підвалин, нехтування виконанням закону, створює благодатний ґрунт для морального нігілізму, який руйнує онтологічні підвалини існування спільноти.

Агресивно наступаюча ідеологія цинічного індивідуалізму, руйнує підвалини співжиття. Ми є свідками і учасниками зміни «агрегатного» стану соціального життєвого простору, а відтак типу структури моральної свідомості, моральної діяльності та моральних відносин.

Т.С. Пітякова*

КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Характерними особливостями сьогочасного стану культури є поєднання в єдиних соціокультурних контекстах різноманітних національних традицій, культурних практик, ідеологічних і ціннісних систем, що створює такі соціально психологічні ситуації, коли людина, особливо молода, втрачає здатність адекватно реагувати на потоки інформації і виявляється поза смислами, значеннями та цінностями певної культури, будучи нездатною чітко зафіксувати самототожність своєї свідомості та себе як особистості. Це, за характеристикою Ж. Ліповецьки, «фаза розчарування» [3, 172], масового спустошення, всезагальної байдужості, розгубленості, тотальної фрустрації.

Суб'єктом культури на зламі тисячоліть стає не «дестандартизована» (Е. Тофлер) чи «персоналізована» (Ж. Ліповецьки) особистість, а «автономний» суб'єкт. Його завдання полягає у створенні та заповненні певних знакових матриць, де невідоме передбачає відоме, а все багатство світу феноменів утворює бінарні опозиції, які нібито пом'якшують фундаментальні онтологічні суперечності, саме ж знання при цьому не передбачає розуміння [1, 385, 386].

Культура сьогодні трансформується у горизонт видовищ, де для пересічної людини щораз менш реальною стає участь у певних подіях. В таких умовах до свідомості індивіда різними каналами проникає максимальна кількість саме сумарної препарованої мейнстрімової інформації, а це призводить до сприймання лише поверхневих шарів «знаків культури» і навіть до втрати референтного зв'язку між знаками і дійсністю (про що також згадував і Ж. Бодріяр). Знижується смислова чутливість через надлишок інформації. Індивід постійно вагається, він не здатен сформувати, а часто й висловити власну думку. Під впливом одержаного обсягу фрагментарної інформації індивід некритично переглядає власні принципи, мірку-

---

* викладач кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

вання, а інколи й відмовляється від них. Споглядання горизонту видовища здійснюється практично бездумно.

У таких умовах особистість постійно прагне на щось опертися у цьому віртуальному світі вагань, світі образів, які є «симулякрами самих себе» (Ж. Бодріяр). Потрібна точка опори, якою може бути традиція.

Сьогодні часто спостерігається тенденція формування нової системи цінностей, складовими якої є культурні моделі інших культур (російської для наших реалій), країн західної цивілізації тощо, що призводить до внутрішнього конфлікту, руйнує процеси самовідтворення етнічної культури, одночасно й формування модерної (української) нації. Руйнування духовної культури етносу не сприяє консолідації нації та державотворчим тенденціям.

Цікавим щодо цього є приклад Японії. Так, якщо на Заході нова ступінь розвитку досягалася на основі заперечення попередньої, то в Японії якісний стрибок відбувся на основі оновлення традицій, а не їх заперечення.

Причини такого підходу до власного історичного спадку слід шукати в практиці культурної взаємодії з центрами цивілізації щодо яких та чи інша країна займає периферійне становище. В ситуаціях політичної залежності перед країнами постає проблема збереження самобутності в умовах масованих культурних запозичень і спонукає до вироблення синтетичного поєднання зовнішніх за своїм походженням нововведень і старих (місцевих, національних тощо) традицій, що визначає характер взаємодії традиції та новацій в культурі загалом.

Українській культурній еліті варто взяти на озброєння притаманне японцям не просто слідування національним традиціям, а швидше їх активне формування з урахуванням національної психології та конкретних обставин, що, за висловом дослідника японської культури А.Е. Жукова, «перетворює японські традиції на ефективний інструмент розвитку та соціальної адаптації» [5, 19].

Варто зазначити, що саме західний індивідуалізм створює якнайкращі передумови для розкриття творчого потенціалу окремої особистості, тоді, як стабільність, що досягається шляхом звернення до національних традицій, не дає в повністю розкритися тим талантам, які б змогли окреслити нові напрямки розвитку людської діяльності.

Проте досвід ставлення східних країн до своїх національних традицій дозволяє стверджувати, що: 1) збереження історії, культури

та традицій сприяє успішному розвитку; 2) успішний економічний розвиток і формування постіндустріального суспільства не обов'язково призводить до втрати національної самобутності і може здійснюватися в межах різних культурних моделей.

Так, у статті Е.Л. Катасонової наголошується, що саме поєднання традицій і новацій призвело до появи в Японії унікальної ситуації, коли її населення існує одночасно в двох різних культурах та однаково успішно та впевнено використовує предмети західної та східної матеріальних культур, поєднує традиційні та набуті духовні цінності. І хоча побудова та оформлення житла, основи кулінарії, одяг і взуття, які є основними елементами матеріального побуту європейців та японців, належать до різних систем організації побуту, саме в Японії відбувся їх синтез за збереження відокремленого існування запозичених і традиційних елементів [2].

Саме в пошуках своєї ідентичності, підкреслює Е. Тофлер, формується загострене усвідомлення своєї індивідуальності – характерних особливостей, що роблять нас унікальними [4, 344].

Тільки нація, яка усвідомлює свою індивідуальність, сприймається світом як самодостатня цілісність. А для існування будь якої культури, наголошує американський соціолог А. Блум, і необхідно, щоб її носії вірили у цінності та вважали їх найпридатнішими для себе.

1. Искусство в ситуации смены циклов: Междисциплинар. аспекты исслед. художеств. культуры в переход. процессах: Сборник / Отв. ред. Н.А. Хренов. М.: Наука, 2002. – 467 с.

2. Катасонова Е.Л. Японская культура: вековые традиции в контексте динамичной современности // Япония и мировое сообщество: Социал.-психол. аспекты интернационализации / Архипова Е.Ю., Бунин В.Н., Верисоцкая Е.В. и др.; Отв. ред. Д.В. Петров; Центр по изуч. современ. Японии, Яп. Фонд. – М.: МИКАП, 1994. – С. 211–229.

3. Липовецки Ж. Эра пустоты: Эссе о современном индивидуализме. – СПб.: Владимир Даль, 2001. – 330 с.

4. Тофлер Е. Третья хвиля / Пер. з англ. А. Евси. – К.: Всесвіт, 2000. – 480 с.

5. Япония 2000: консерватизм и традиционализм. – М.: Восточная литература, РАН, 2000. – 303 с.

Л.А. Ситніченко*

СВОБОДА І СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ЛАНДШАФТАХ УКРАЇНСЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Відповідь на запитання «Хто ми?» має багато складових, засадничою з яких є усвідомлення того, де ми перебуваємо і куди прямуємо, як облаштуємо наш, власний, а не чужий світ: вільно та справедливо чи безвідповідально та незграбно? Таким чином, до нашого вітчизняного простру належить і обрій, який уможливорює вільне розрізнення добра і зла, справедливого та несправедливого, розуміння того, що не лише свідомо, але й ненароком, несвідомо ми можемо мати не лише безглузде буття, але й втратити надію на повернення до його людяної змістовності, яка має назву свободи та справедливості. Адже останні як інституційними, так і персонально-екзистенційними засадами людського буття в його універсальних, загальнолюдських та особливих, національних вимірах.

Таким чином, розглядаючи співвідношення свободи та справедливості, ми мусимо (в контексті новітніх філософських досягнень) зважати на те, що за сучасних умов основні способи нашого національного соціокультурного буття не лише втілені в таких поняттях, як «свобода», «рівність» та «справедливість». Вони принципово вкорінені, як у субстанційному етосі, нашому життєвому світі, так і у формальних, процедурних моральних і правових нормах. І національна самоідентичність (як різновид ідентичності групової) конституюється передусім універсальними та справедливими нормами моралі і права у відповідального та вільного учасника історичного процесу: лише в межах певного національного простору можлива розбудова демократії.

Зауважимо, що саме необхідність розуміння особливостей, алгоритмів і основних принципів становлення національної самоідентичності є додатковим аргументом на користь філософського осягнення взаємин свободи та справедливості і віднайдення відповіді на запитання: чи й насправді однобічна, індивідуалістично спотворена свобода надовго (а то й назавжди) залишиться заміником так

---

* к. філос. н., старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г. Сковороди НАН України

бажаного більшістю українців по-справжньому справедливого, вільного, незалежного та гідного людини буття? Поза сумнівом, наші інтуїтивні уявлення про свободу та справедливість, наше (вкорінене в нашому життєвому світі) прагнення справедливості потребують раціонального обґрунтування та корегування. Але варто взяти до уваги зворотний процес – саме людське прагнення свободи та справедливості корегує та актуалізує новітні філософські концепти, а також дозволяє вийти за межі перетвореної форми не лише свободи, але й рівності та справедливості. Адже, як зазначено у «Загальній Декларації прав людини» 1948 р., найістотнішим, найвищим прагненням людей мусить бути створення такого справедливого світу, в якому людина матиме не лише свободу слова та переконань, але й вивільниться від страху та нестатків, а кожний індивід і суспільна інституція сприятимуть дотриманню цих прав і свобод.

Поступове розширення, розбудова вітчизняного соціокультурного простору свободи як індивідуальної та національної незалежності та глибоке персональне і теоретичне усвідомлення її як сутнісного виміру людського існування своєрідно актуалізує новітні філософські дискурси свободи. Тож ми повинні реконструювати та вирішувати (вже в межах свого теоретичного та онтологічного контексту) співвідношення її загальних та особливих вимірів, що є як соціально-філософським, так і метафізичним втіленням складного взаємозв'язку таких фундаментальних вимірів людського буття, як його інтерсуб'єктивність (здатність до справедливого чи несправедливого буття у спільноті з іншими), відкритість, а через неї – здатність до самовизначення або ж до свободи, та трансцендентність.

Тільки в цьому контексті варто говорити про ціну свободи, наслідки вільного прийняття нами рішень на засадах розрізнення добра і зла, справедливості та несправедливості. Адже новому, модерному, властивому нам досьгодні розумінню свободи було притаманне прагнення вільно, по-новому творити добро: тобто творити його не за примусом (згідно з наказом чи традицією), а добровільно. Якщо ціною свободи, разом із втратою попередніх усталених соціальних структур, є ризик, то чим ми ризикуємо? Втратою себе, своєї ідентичності, автентичності чи справедливого, пов'язаного з морально-правовим визнанням гідності іншої людини, ставлення до людей? І на що має бути спрямована наша відданість принципам свободи, яка є і її ціною, як не на здатність вільної людини самостійно прийняти рішення, тобто відповідати за них?

Важливою особливістю новітніх філософських суперечок про первинність чи взаємини свободи та справедливості є те, що ці ще малодосліджені в нас дебати спричинили глибинний розвиток власне філософії свободи та справедливості. То ж через оприявлення в її межах нової постметафізичної парадигми та приципово плюральної соціокультурної реальності традиційні моделі «негативної» та «позитивної» свободи поступово втрачають свій домінуючий вплив. Замість традиційно-метафізичних дискурсів свободи, де досягається можливість опору людини звичайному примусу, владі та спроби захистити (вже в межах останньої) власне право людини на самовизначення. Саме в цьому контексті актуалізується проблема прав людини, а також розуміння сутності справедливості як морального обов'язку, примусова сила якого має особливу не лише інституційну, але й екзистенційну природу.

А головним мотивом постметафізичних дискурсів свободи дедалі більше стає теза про те, що завдяки повазі та визнанню Іншого в діалозі та соціальних взаєминах ми власне й стаємо вільними та справедливими. Тобто йдеться про створення нового універсального середовища, яке опосередковує справедливий взаємозв'язок локальних, партикулярних і віддалених подій людського співбуття, формуючи новий, інтерсуб'єктивний вимір останнього.

Отже, критичної реконструкції потребує не лише відверто індивідуалістичне, яке часто спрощено та помилково приписується лібералізму, але й патерналістське підозріло-зверхне тлумачення свободи не як «фундаментальної модальності людського буття» (Ж.-П.Сартр), а як джерела постійної нестабільності. А для справжнього звільнення та закорінення в етос та універсум свободи потрібна індивідуальна сміливість для правдивої думки та висловлювань про панівну навіть у нашому власному суспільстві владу, наявність механізмів справедливого захисту прав індивіда на реальну свободу. У такий спосіб йдеться не лише про умови персональної ідентичності, цілісності особистісного буття, але й про перетворення фрагментарного та розірваного, внутрішньосуперечливого суспільного буття в нормальний цілісний, тобто вільний і по-справжньому власний громадський простір, в якому люди стають не підлеглыми, а громадянами, можуть вільно не лише співпрацювати, але й конфліктувати, сперечатися і навпаки.

Саме в означеному вимірі свобода та справедливість постають не лише у своєму інституційному вимірі, але й як пошук власного

буття та його екзистенційно наповненій сумірності власній культурній ідентичності. Свобода породжується справедливою можливістю, часто навіть сильнішим за смерть правом бути незалежним, тобто бути самим собою. І це право на особливість стосується не лише окремої особистості, але й окремої нації, цілого народу. Саме ці принципи новітньої філософії можуть стати засадою відповіді і на сучасні питання взаємин універсальної та культурно-історичної справедливості, індивідуальної свободи та приналежності до певного, в даному випадку українського соціокультурного простору.

Л. Ярош*

ІНФОРМОВАНІСТЬ І ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Суттєвою умовою демократизації суспільства є високий рівень інформованості людини щодо різноманітних проявів життя. Це сприяє самоідентифікації особистості, зростанню взаємної довіри та запобігає конфліктним ситуаціям.

Події, які відбуваються в Україні в останні роки, свідчать про зміни особистісного характеру. Особливо це помітно в житті молодого покоління громадян. Всі ми родом з минулого (як далекого, так і близького) і тому в поглядах на життя мають вплив ті стереотипи виховання, які закладені ще з дитинства та проявляються в міжособистісних відносинах людей. У світогляді, цілях і діях сучасної людини пріоритетними є науково-матеріалістичні орієнтири.

В останні роки в систему навчання на всіх рівнях активно входить комп'ютерна техніка. Володіння комп'ютером є знаковим феноменом і свідчить про відкритість і доступність для людини будь-якої інформації. Можливість користування Інтернетом неявно припускає здатність правильного використання інформації. Але що значить слово «правильність»? Можна розуміти правильність як відповідність того, що оцінюється певним правилам, тобто формальним характеристикам. Формальні структури мови описуються граматичними та семантичними визначеннями, тобто враховують передусім

---

* к. філос. н., доцент кафедри філософії та методології Одеського національного політехнічного університету

«технічне» її вживання, яке нічого не говорить про відношення між мовними виразами та позамовною реальністю. Слово як формальна структура не покриває зміст.

Якщо враховувати різницю між інформованістю конкретної особистості і кількістю інформації, закодованої в Інтернеті, то відкритість інформації свідчить про доступність користувача до деякої віртуальної реальності, яка може бути прочитана та осмислена залежно від суб'єкта сприйняття. І якщо поняття «суб'єкт» – це певна гносеологічна ідеалізація пізнавального апарату людини, то повноти реального розуміння подій практично досягає конкретна особистість з її устремліннями, волею, життєвою позицією та діями.

Спілкування з людьми, менталітет яких формувався на основі парадигм технічного мислення, свідчить про певні відмінності їхніх цінностей і світобачення від людей з гуманітарною освітою. Комп'ютеризація освіти в цілому дещо стирає ці відмінності на користь технологічного детермінізму. Це помітно на прикладі постмодерних тенденцій в сучасному мистецтві, де важливе місце займають пошуки нових технік і спецефектів для впливу на людське сприйняття. При цьому використовуються комп'ютерні засоби впливу на свідомість і підсвідомість. Океан інформації, який навалюється на сучасну людину, призводить не тільки до розширення картини світу, але й до негативних наслідків. Притупляється сприйняття інформації про надзвичайні події, що також має медичні засади. Людська свідомість звикає до різних катастроф, які відбуваються з іншими людьми. Потік подій стирає інформацію про недавнє минуле. Виникає звичка все сприймати як варіант віртуальної реальності. Людина потрапляє в ситуацію розгубленості перед багатоманітністю нових фактів, які пов'язуються тільки потоком часу, які важко втримати у свідомості, якщо ця інформація не має особистісного сенсу.

Життя інших людей і навіть власне життя набуває вигляду сукупності геометричних точок, співвідношення яких постійно видозмінюється. Людина рухається, мов пір'їнка у потоці води. Інформація щодо подій матеріального світу спрямовує людей в один потік. Головне завдання – вбудуватись у гурт подібних собі, тобто досягти певної ідентифікації в певній соціальній страті. Внаслідок таких процесів стираються особистісні риси людини, бо її унікальність заважає соціалізації. В професійній діяльності поведінка людини має відповідати стандартам ділового етикету, інформація про який включається в програму вузів. Домінуючі сфери впливу на людину

набувають науково визначеного характеру. І навіть тлумачення понять, які тисячоліттями розроблялись для опису устрою людини, набувають техногенного сенсу. Одне з таких понять – духовність, яке в нерелігійній спільноті ототожнюється з мисленням чи інформованістю. В наш час поняття «духовність» наповнюється знаннями техногенного походження, передусім, через комп'ютери, де організація інформації виводить користувача за межі живого особистісного переживання спілкування у всій повноті не тільки інтелектуального взаємообміну інформацією з позиції стороннього спостерігача, але й зустрічі з пристрастями, смаками, діями, вольовими виявами іншої людини в конкретній ситуації. Живе спілкування потребує взаємоповаги, терпіння, смирення і любові, іноді до самозречення. Відсутність такого досвіду призводить до конфліктів, стресів у буденному житті. Логічно прозора раціональність егоїстичної самотності може бути безуспішною при зіткненні з волею іншої людини. І в більшості випадків люди схильні вбачати причину невдач в інших. Бо самих себе ми, як правило, ідентифікуємо з ідеальними зразками, вбачаючи «невеличкі» помилки.

У світлі християнської моралі можна помітити, що соціально-психологічну основу цивілізаційних процесів складає лінія ідентифікації людини з тими особистісними якостями, які спонукають людину до амбіційних проявів. Розуміння духовності тільки як інформованості викривляє істинне розуміння людини як істоти, сучасний стан якої далекий від задуманої Богом норми. Християнство говорить про духовність особи як здатність мати зв'язок з Богом, який є Духом Святим. Ця здатність була втрачена в результаті гріхопадіння перших людей і успадковується поколіннями, про що свідчить вся історія. Духовність особистості як зв'язок з Богом має здобуватися через подолання власних вад і недоліків, причина яких у пристрастях. Людину ніхто не може змінити без її власної волі. Свобода особистості недоторканна навіть для Бога. Каяття як усвідомлення необхідності змінитись подібне усвідомленню необхідності лікуватися для хворої людини. Здобуття істинної духовності – це здобуття здорового стану як богоподібності людини, яка досягається через виконання заповідей Христових. І саме в цьому сенсі виправдані зусилля особистості в пошуках її самоідентифікації.

М.В. Маковська*

АРЕТОЛОГІЯ АРИСТОТЕЛЯ ТА ЕТИКА БІЗНЕСУ

У сучасному світі актуалізується проблема – поєднання етичних цінностей і комерційних цілей підприємств. Глобалізаційні процеси вимагають від економічних суб'єктів наявності певних чеснот: розсудливості, почуття справедливості, відповідальності, здатності працювати в команді тощо. Мораль діє тоді, коли не спрацьовують ні правові регулятори, ні економічні стимули. Саме з етикою бізнесу пов'язані сподівання щодо подолання економічних криз. Тому в багатьох західних школах існує дисципліна – етика бізнесу, а на підприємствах – кодекси етичної поведінки та навчальні програми з етики бізнесу. Це сучасна спроба вирішення багатоміжової проблеми, пов'язаної зі співвідношенням та взаємодією матеріальних потреб і моральних принципів.

«Карлик бачить далі, ніж велетень, якщо підніметься йому на плечі» – цей вислів С.Т. Колріджа підтверджує, що у вирішенні сучасних проблем слід спиратися на досвід попередників.

Етика Аристотеля може бути методологічним підґрунтям для етики бізнесу. Аристотель розрізняв два види економіки: перший – *oikonomikos*, або мистецтво ведення народного господарства, яке він вважав необхідним для функціонування та розвитку кожного суспільства; другий – *chrematistike*, або мистецтво заробляння грошей. Останнє Аристотель вважав егоїстичною та позбавленою доброчесності діяльністю. Таке ставлення зберігалося фактично до XVII сторіччя. Особливо в епоху Середньовіччя, яскравим представником якого був Фома Аквінський, негативною була оцінка лихварства, оскільки вважалося, що лихварі отримували відсотки, продаючи лише час, на який вони надавали позику. В той час це вважалося неприйнятним. Сьогодні ж час для підприємців відіграє надзвичайно важливу роль. Аристотель також засуджував даремне витрачання часу. А. Сміт у своїй праці «Багатство народів» висунув теорію економічної людини, основою якої є егоїзм, тобто бажання

---

* студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

покращити своє матеріальне становище. Проте цей егоїзм реалізується через взаємозалежність інтересів. Тобто, переслідуючи власні інтереси, економічна людина А. Сміта водночас приносить користь суспільству.

Існує дві основні концепції моралі: індивідуалізм та колективістська концепція моралі. Індивідуалізм передбачає діяльність, спрямовану на задоволення власних інтересів, тобто людина робить те, що йде їй на користь. Колективістська концепція моралі полягає в необхідності координації діяльності людей. Проте можливе поєднання обох підходів.

Термін «аретологічна етика» походить від грецького «arete», що означає активність речей та істот відповідно до їхнього призначення, стосовно людини «arete» постає як її чесноти. Ще одне етимологічне значення цього слова – «досконалість». Відповідне латинське слово «virtu» спочатку означало «доблесть», «мужність». Французьке слово «virtu» та англійське «virtue», маючи латинське походження, означають добродієність і вказують на досконалість певних якостей людини. Під добродієністю розуміють особисту досконалість, рішучість діяти згідно з моральними принципами. Аристотель пропонує ще одне тлумачення чеснот як золотієї середини, тобто балансування між двома крайнощами. Наприклад, щедрість – це чеснота, а марнотратство чи скупість – вади. Тобто не повинно бути ні домінування етики над бізнесом (тоді підприємство зазнає збитків), ні навпаки (тоді комерційні інтереси переважають над суспільними). Крім золотого правила моральності («Чини щодо інших так, як ти хотів би, щоб вони чинили щодо тебе»), потрібно також дотримуватись золотієї середини.

Моральні норми мають імперативний характер, тобто відображають бажані норми поведінки. Це призводить до того, що деякі підприємці вважають, що дозволено все, що не заборонено законом. (Наприклад, нобелівський лауреат Мілтон Фрідман вважав: «Соціальна відповідальність полягає у збільшенні прибутку»). Впродовж багатьох років підприємства турбувалися лише про те, як максимізувати прибуток, а для цього завдавали шкоди навколишньому середовищу. Дехто вважає бізнес несумісним з моральними нормами. Цьому сприяє також реклама, де гіперболізування переваг товару межує з обманом. Проте світ бізнесу ґрунтується передусім на співробітництві. Тому загальне дотримання правил моральності діє і в підприємстві. Бізнес може сприяти розв'язанню суспільних

проблем, розвитку демократії та загальному розвитку суспільства. Існує й обернений зв'язок: моральні чинники можуть збільшувати або зменшувати витрати підприємства. Соціальний капітал призводить до зниження трансакційних витрат (теорія Коулза), тобто витрат на отримання інформації.

Суспільство з розвинутою культурою має можливість морально-го управління економічною поведінкою.

Девід Пакард, засновник корпорації «Hewlett-Packard», у промові перед своїми співробітниками сказав: «...група людей збирається разом і стає тим, що ми називаємо компанією, щоб отримати можливість колективно здійснювати те, що не до снаги одинакам, – зробити внесок у життя суспільства» [6, 57]. Отже, підприємства намагаються поєднувати власні інтереси з інтересами суспільства таким чином, щоб це приносило користь їм обом. Це єдина правильна позиція, яка забезпечує водночас процвітання підприємства і добробут та розвиток суспільства в цілому.

Кажуть, що перш ніж зрозуміють класиків, проходять віки. Тож вчення Аристотеля набуло нового обрамлення, проте зберегло свою суть – таку актуальну сьогодні.

1. *Галич О., Назарець В., Васильєв Е.* Теорія літератури: Підручник для студ. філолог. спец. – К.: Либідь, 2001.

2. *Кисиль В.Я., Рибери В.В.* Галерея античних філософів: В 2-х томах. – Т. 1. – М.: ФІАР-ПРЕС, 2002.

3. *Клепко С.* Роль бізнес-етики у формуванні соціальної відповідальності бізнесу: імперативи економічної етики // Синергія. – 2004. – №2. – С. 49–55.

4. *Мос Д.* Пропущена ланка між теорією доброчесності та етикою бізнесу / Пер. О. Сердюк // Філософська думка: Український науково-теоретичний часопис. – №5. – К., 2005. – С. 61–78.

5. *Сердюк О.* Етика бізнесу та коло її проблем // Філософська думка: Український науково-теоретичний часопис. – №4. – К., 2005. – С. 93–102.

6. *Сердюк О.О.* Перспективи еретологічної етики як однієї з концепцій етики бізнесу // Філософська думка: Український науково-теоретичний часопис. – №5. – К., 2005. – С. 49–60.

М.М. Клімчук*

ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

Чому в ситуації глобалізованого світу, у контексті переходу до інформаційного суспільства зростає культурно-цивілізаційне значення етичної раціональності у всіх сферах життєдіяльності, а відповідальність покладається на центр етичної теорії? Зрозуміло, що якась одна, однозначна відповідь на таке, не зовсім просте запитання, буде лише однією з можливих інтерпретацій. Разом із тим, загально визнаним є і те, що відповідальність є функцією влади і знання, а стосунки між ними, зокрема, в контексті глобалізованого світу, аж ніяк не можна назвати простими.

На цьому суперечливому ґрунті й виникає принципово нова етика – етика відповідальності, у розбудову якої найбільший внесок зробили М. Вебер, Г. Йонас, Е. Левінас, К.О. Апель та інші.

«Остаточно розкутий Прометей, якому наука дала небачені сили, а економіка – постійний стимул, закликає до етики, яка добровільно стримає його владу» – саме такою глибокою метафорою розпочинається книга сучасного німецького філософа Г. Йонаса «Принцип відповідальності. Етика для технологічної цивілізації».

Варто зупинитися на окремих аспектах етичної концепції Г. Йонаса, який аргументовано доводить, що в минулому етичні конструкції не мали справи з умовами людського життя у глобальному масштабі. Така нова ситуація в контексті глобальних викликів сучасності ставить нові завдання перед етикою, зокрема подолання розриву між прогностичністю та могутністю дій людини, встановлення надійного контролю за цією непомірною могутністю. Зростаюча технологічна міцність, на думку Г. Йонаса, вводить нові чинники в моральне управління: розширюється сфера колективних дій, відбувається кумулятивне накопичення результатів технологічно зміненого світу, збільшується масштабність і незворотність впливів. Все це потребує перегляду традиційних етичних категорій, бо «жодна попередня етика не навчить нас нормам добра і зла, які б вміщували нові модаль-

---

* студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ності влади і її можливих витворів». Г. Йонас, досліджуючи попередню етичну традицію, приходиться до висновку, що класична етика в явній чи неявній формі виходить із декількох нерозривно пов'язаних установок, які потребують перегляду у зв'язку з парадигмальними змінами в життєдіяльності людства як глобального суб'єкта.

Зміст принципу відповідальності можна з'ясувати в нерозривному зв'язку із розумінням самої людини та її особливого статусу в природному бутті. Людина, як і будь-яка жива істота, є метою для самої себе. Цим вона нічим не відрізняється від іншого біологічного світу – «самоствердження буття» є, за Йонасом, «специфічним зусиллям сущого». Але тільки людина відповідає за цих живих істот, дбає про збереження закладеної в них мети. Відтак відповідальність є специфічною людською характеристикою: вона є тим, що входить в основу як її людської (антропологічна риса), так і людяності (етична риса). Ми не тільки повинні відповідати за щось, когось, але піклуватися про історичну безперервність відповідальності. А це можна забезпечити лише безперервним існуванням людства. Відповідальність має відновлюватися в новому поколінні. Тому людство не повинно бути знищеним. Отже, ми маємо піклуватися про відповідальність інших. Забезпечення можливості відповідальності, причому відповідальності універсальної, означає турботу про існування людства. Це «обов'язок до існування». Об'єктом відповідальності разом з існуванням людства стає існування всього живого. «...Предметом відповідальності, – пише Г. Йонас, – є минуле як минуле. Проте, незважаючи на цю спільність між мною і цим, як іншим предметом, «інше» стосовно мене постає як щось на зразок трансцендентних предметів класичної етики: інше – не як безумовно ліпше, а як тільки воно – саме у своєму одвічному праві, – без того цю іншість долати уподібненнями мене з ним або його зі мною. Саме іншістю переймається моя відповідальність, і жодне оволодіння тут недоречно».

Предметом відповідальності може бути будь-яка річ цього світу. Залежно від предмету різняться і сама відповідальність. Але її підґрунтям є відповідальність людини за людину. Здатність мати відповідальність означає водночас, що людина мусить мати відповідальність за інших людей, як потенційних відповідальних суб'єктів.

Можна виокремити два різновиди відповідальності в етиці Г. Йонаса, зокрема відповідальність як відповідальність за наслідки своєї діяльності та відповідальність за те, що належить робити.

Етика відповідальності Г. Йонаса включає в себе два зобов'язання щодо майбутнього, своєрідний імператив відповідальності: а) необхідність вироблення уявлення про можливі наслідки колективної практики; б) «мужність перед страхом» – відмова від дій, які можуть загрожувати майбутньому існуванню людства. Щоб досягти цього необхідні не бажання і надії, а страх і піклування. Сьогодні це не повинно бути засобом для майбутнього, воно має власну цінність. Це означає, що ми відповідальні за те, щоб майбутні покоління взагалі могли жити, і лише так ми можемо будувати справді гарні проекти для майбутнього «гарного життя». Г. Йонас закликає: «Дій так, щоб наслідки твоїх дій не були руйнівними для майбутньої можливості життя як такого».

Тому етика відповідальності Г. Йонаса ґрунтується на евристиці страху, «остаточно розкутий Прометей закликає нас до етики відповідальності»!

1. *Дерев'янка Т.М.* Етика відповідальності в контексті інформаційного суспільства // *Духовні цінності в сучасному інформаційному суспільстві.* – К.: Національна академія управління, 2007. – С. 113–116.

2. *Йонас Г.* Принцип відповідальності у пошуках етики для технологічної цивілізації. – К.: Лібра, 2001. – 400с.

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26

E-mail: book@nam.kiev.ua

тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Маркетинг для магістрів: Навч. посібник / За заг. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка, д.е.н., доц. С.А. Єрохіна: В 2-х т. – Т. 1. – К.: Національна академія управління, 2007. – 604 с.; Т. 2. – К.: Національна академія управління, 2007. – 544 с. Ціна без доставки за 1 том – 45 грн.; за 2 тома – 90 грн.

У навчальному посібнику в концентрованому вигляді викладено зміст усіх нормативних дисциплін по спеціальності «Маркетинг». По кожній з дисциплін базового курсу пропонуються контрольні питання, тести, глосарій і література.

Для викладачів, майбутніх бакалаврів і магістрів, аспірантів, маркетологів-практиків, наукових працівників, а також для всіх, хто цікавиться сучасними технологіями маркетингу.

Том 1

- Розділ 1.** Маркетинговий менеджмент
- Розділ 2.** Маркетингові дослідження
- Розділ 3.** Товарознавство
- Розділ 4.** Стандартизація і сертифікація продукції та послуг
- Розділ 5.** Поведінка споживача
- Розділ 6.** Логістика
- Розділ 7.** Маркетингова товарна політика
- Розділ 8.** Товарна інноваційна політика
- Розділ 9.** Маркетингова політика розподілу
- Розділ 10.** Інфраструктура товарного ринку
- Розділ 11.** Промисловий маркетинг

Том 2

- Розділ 12.** Інформаційний маркетинг
- Розділ 13.** Маркетинг у банку
- Розділ 14.** Маркетинг послуг
- Розділ 15.** Інформаційні технології в маркетингу
- Розділ 16.** Міжнародний маркетинг
- Розділ 17.** Кон'юнктура світових товарних ринків
- Розділ 18.** Маркетингова цінова політика
- Розділ 19.** Маркетингова політика комунікацій
- Розділ 20.** Рекламний менеджмент
- Розділ 21.** Стратегічний маркетинг
- Розділ 22.** Комерційна діяльність посередницьких організацій
- Розділ 23.** Маркетинг персоналу

Валютно-курсове регулювання: проблеми теорії і практики: Монографія. – К.: Національна академія управління, 2007. – 372 с. Ціна без доставки – 27 грн.

Автор: **Я.В. Белінська**

У монографії досліджено теоретичні, методологічні та практичні аспекти формування системи валютно-курсового регулювання. Розкрито проблеми формування і реалізації валютно-курсової політики на сучасному етапі в Україні. На основі проведеного дослідження обґрунтовані практичні рекомендації стосовно удосконалення інструменту валютно-курсового регулювання в період переходу до монетарного режиму інфляційного таргетування.

**ПРОБЛЕМИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПОЛІТИЧНІ,
ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ
МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Упорядник Л.І. Буряк
Верстка О.О. Кривонос
Літературний редактор Н.М. Железняк

Оригінал-макет підготовлено в Національній академії управління

Підп. до друку 02.03.2009. Формат 60x80 1/16.
Папір офсет. №1. Офс. друк. Гарн. «PragmaticaC».
Ум.друк.арк. 15,2. Обл.-вид. арк. 15,6. Наклад 200 прим.
Замовлення № 17.

Національна академія управління,
01011, м. Київ, вул П. Мирного, 26.
тел. 254-31-96, тел./факс 280-80-56.
www.nam.kiev.ua, eco@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії АТЗТ «Атопол»
м. Київ, бул. І. Лепсе, 4
atopol_inc@ukr.net